

KORUNK

A NÉP SZOCIALISTA TUDATÁ-
NAK FEJLESZTÉSÉÉRT • AZ
RKP KONGRESSZUSA UTÁN •
HUMANISTA TUDOMÁNY • AZ
INDULÓ HORKHEIMER • MONT-
PARNASSE-I SÉTÁK • A ZENEI
KÖZÉRTHETOSÉG • A MŰKED-
VELŐ SZÍNJÁTSZÁS KEZDETEI
DÉSEN • COMENIUS-NYOMOK
KOLOZSVÁRT • BEFEKTETETT
ÉS MEGTERMELT KALÓRIÁK •
APÁCZAI CSERE JÁNOS, TÖRTÉ-
NETOKTATÁSUNK MAGVETŐJE •

1979 • 11

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata

KORUNK

XXXVIII. ÉVFOLYAM, 11. SZÁM • 1979. NOVEMBER

***** A nép szocialista tudatának fejlesztéséért 825**

KALLÓS MIKLÓS • Légyen eleven, világító láng... 829

BENE JOZSEF • Nagy alkotási lehetőségek 830

PÁL ÁRPÁD • Tudomány és technológia a fejlődés szolgálatában 830

ELKÁN GYÖRGY • Az élet minőségének javulása 832

ION IRIMIE • Humanista tudomány (Sz. J. fordítása) 833

ANDREI MARGA • Az induló Horkheimer (Keszthelyi András fordítása) 837

ROTH ENDRE • A kalmár és az uzsorás 840

DEMÉNY ATTILA • A zenei közérthetőség 847

BANYAI LÁSZLÓ • Montparnasse-i séták 851

JEGYZETEK

GALL ERNŐ • Németh László, Szekfű Gyula és Bibó István 856

KANTOR LAJOS • Első kézből 857

DITROI ERVIN • Jelek, jegyek... 859

SZABÓ ILONA • Kell a törődés 860

HERÉDI GUSZTAV • Véleményem szerint... 861

DOKUMENTUMOK

GÜMÖRI GYÖRGY • Epicédiumok Tudós Móric halálára 865

SZIGETHI FERENC • Epicédium 866

TARACZKÖZI-THESAURARIUS FERENC • Magyar epicédiuma 866

KATEDRAKÖZELBEN

FAZOLI SANDOR • Apáczai Csere János, történelemoktatásunk magvetője 868

NEMZETKÖZI ÉLET

NAGY MIKLÓS • Befektetett és megtermelt kalóriák 874

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

BODOR ANDRÁS • Burebista egységes, központosított állama III. (A régészeti emlékek) 880

LAKÓ ELEMÉR • Comenius-nyomok Kolozsvárott 883

HUBER ANDRÁS • A műkedvelő színjátszás kezdetei Désen 886

A. KAREŢCHI—L. EŞANU • A lengyel népnek nyújtott segítség a II. világháborúban (D. G. fordítása) 888

SZEMLE

ARADI JÓZSEF • Egy utópia többes száma (Gondolatok a könyvtárban) 891

VERESS KÁROLY • Gramsci „új fejedelme“ 893

MÁTÉ GÁBOR • Argonauták a szürke tengeren 895

A. J. • A fiatal Lukács dráma- és művészetelmélete (Könyvről könyvre) 897

K. L. • Zsolt Róbert: Labdarúgók, sportolók (Könyvről könyvre) 898

K. E. • Mészöly Miklós: Szárnyas lovak (Könyvről könyvre) 899

LÁTÓHATÁR, SZERKESZTOK—OLVASOK

ILLUSZTRÁCIÓK

Arkossy István, Debreczeni László, Erdős I. Pál, Feszt László, Finta Edit, Hervai Katalin Margit, Székely Dániel

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).

Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző

Felelős titkár: Rítóók János

Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.

Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).

Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273, Republica Socialistă România.

**NICOLAE CEAUȘESCU ELVTÁRS,
A ROMÁN KOMMUNISTA PÁRT FŐTITKÁRA, A KONGRESSZUSON**

A nép szocialista tudatának fejlesztéséért

Tisztelt Elvtársak!

A két kongresszus közötti időszakban a Központi Bizottság, az egész párt mélyreható ideológiai és politikai nevelő tevékenységet fejtett ki a fejlett szocialista öntudattal rendelkező új típusú ember kialakításáért, a szocialista etika és méltányosság elveinek határozott érvényesítéséért. Következésképpen szélesebbé és jobb szervezési keretek között bontakozott ki a pártoktatás, valamint a politikai tömegoktatás, amelyben több mint 6 200 000 hallgató vett részt a párt, a szakszervezetek, az ifjúsági és nőszervezetek tagságából és a dolgozók más kategóriáiból. Bővítettük az ideológiai és politikai kérdések megvitatását, a társadalompolitikai könyvkiadást. Hatékony tevékenységet fejtett ki a sajtó, a rádió és a televízió, valamint a többi tömegkommunikációs eszköz. Fokozták politikai munkájukat a pártszervek és -szervezetek, a tömeg- és társadalmi szervezetek.

Különleges jelentőségű volt a politikai nevelés és a szocialista kultúra kongresszusa, amely átfogó intézkedési programot fogadott el a szocialista tömegnevelő tevékenység ösztönzésére. Erdemes hangsúlyoznunk a Megéneklünk, Románia országos fesztivál jelentős szerepét a nevelő tevékenység serkentésében, az új kultúra megeremtésében, a társadalom egész szellemi életében. A fesztivál kidomborította népünk alkotó géniuszát, hiszen a nép mindenkor a legnemesebb társadalmi és szellemi törekvések igazi hordozója, a haladó kultúra, az anyagi és szellemi civilizáció megteremtője volt Romániában. **(Erőteljes taps.)** Sokatmondó, hogy a fesztivál utóbbi szakaszában több mint 120 000 kulturális művészgyűlés és közel két és fél millió művész és alkotó vett részt meggyőző bizonyítékeként azoknak a feltételeknek, amelyeket társadalmunk teremtett a néptömegek széles körű érvényesülésére az ország szellemi életében.

Elmondhatjuk tehát, hogy ezen a területen is egész sor jó eredményt értünk el. Ezek elsősorban a dolgozók öntudatának fejlődésében tükröződnek, abban, ahogyan a kommunisták, az egész pártaktíva teljesíti feladatait, megmutatkoznak a dolgozók — románok, magyarok, németek és más nemzetiségűek — lendületében és odaadásában, amelyet a párt és az állam bel- és külpolitikája valóra váltásában tanúsítanak. Büszkén elmondhatjuk, hogy a szocialista Romániában a szocializmus és kommunizmus eszméi iránt elkötelezett, a megismerés legújabb vívmányaival, pártunk tudományos, forradalmi ideológiájával felfegyverzett, új típusú ember formálódik! **(Hatalmas és hosszan tartó taps.)**

Amikor az elért eredményeket hangsúlyozzuk, nem hunyhatunk szemet a pártpropagandában, az ideológiai, politikai és kulturális munkában megnyilvánuló hiányosságok és fogyatékoságok fölött sem. Ez a tevékenység még nem kötődik kellő mértékben a gazdasági-társadalmi fejlesztési tervek gyakorlati teljesítéséhez, minden helység és szocialista egység konkrét valóságához. A pártoktatás nem biztosítja kellő mértékben a kommunisták, a káderek felfegyverzését pártunk tudományos ideológiája alapelveivel, nem segíti őket a kívánt mértékben, hogy alkalmazzák ezeket az elveket munkaterületük konkrét tevékenységében. A propagandamunkában még elég sok formalizmus és felületesség észlelhető, ami csökkentti szerepét és hatékonyságát a tömegek mozgósításában és nevelésében. A sajtó, a rádió és a televízió még nem tükrözi a maga teljességében társadalmunk gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális életének konkrét valóságát, a Romániában kibontakozó nagy forradalmi átalakulásokat. Komoly hiányosságok mutatkoznak továbbá a társadalomtudományok terén, pártunk eredeti társadalompolitikai gondolkodásának elmélyítésében. Általában elmondható, hogy az ideológiai és politikai nevelő tevékenységben még nyilvánvaló lemaradás mutatkozik a társadalom általános fejlődéséhez viszonyítva. Ezért a következő időszakban a párt egyik központi feladata, hogy az egész propagandát a szocialista építés művében elért nagy eredmények színvonalára emelje, s forradalmi ideológiáit, a nevelő munkát még fokozottabban egész népünk alkotó energiái mozgósításának és dinamizálásának hatalmas erejévé változtassa.

A Központi Bizottság Jelentése a Román Kommunista Pártnak a XI. és XII. kongresszus közötti időszakban kifejtett tevékenységéről és a párt jövőbeni feladatairól. Előterjesztette Nicolae Ceaușescu elvtárs. (V. fejezet: A magas fokú szocialista öntudattal rendelkező új ember kialakítását, a széles tömegek hazafias és forradalmi nevelését, a szocialista etika és méltányosság társadalmunkban való teljes megnyilvánulását szolgáló ideológiai és politikai-nevelő tevékenység.)

Pártunk, a párt szervei és szervezetei rendelkeznek a kellő erővel ahhoz, hogy megszüntessék a jelentkező fogyatékoságokat, javítsák a politikai-ideológiai tevékenységet, ahogyan azt a társadalomfejlődés jelenlegi szakaszának feladatai megkövetelik. Új minőséget kell elérni a politikai-nevelő munka megszervezésében és vezetésében, a kommunisták, a néptömegek ideológiai képzésében, a gazdasági-társadalmi fejlődés tendenciáinak és irányainak, az országunkban és szerte a világon bekövetkező mély forradalmi átalakulásoknak a megmagyarázásában és megértésében.

Mindig abból kell kiindulnunk, hogy az egész világfejlődés a természet és a világegyetem szakadatlan dialektikus előrehaladásának, nemkülönben az ember munkájának, megismerési látóköre bővülésének az eredménye. Munkájával és gondolkodásával az ember alakította önmagát és megvalósította szüntelen öntökeletesítését, egyben pedig átalakította a természetet és a társadalmat. E forradalmi szemlélet, maga a valóság bizonyítja, hogy nincsenek megismerhetetlen jelenségek, csak olyanok, amelyeket még nem ismertünk meg, de amelyek megismerhetők és meg is ismerjük őket az ember munkája és gondolkodása útján, ami egyszersmind biztosítja a természet és a társadalom megújító átalakítását, az emberi civilizáció előrehaladását és fejlődését. **(Erőteljes taps.)**

A kommunizmus felé történő előrehaladás objektív követelménye elméletileg elmélyíteni társadalmunk fejlődésének kérdéseit, felvázolni szocialista társadalmunk előremenetelének távlatait. E célból nagyobb gondtal, alaposabban kell tanulmányozni a termelőerők és a társadalmi viszonyok területén kibontakozó változásokat, a társadalmi osztályok arculatának és szerkezetének, egymás közti viszonyának átalakulásait, az állami élet változásait. Ugyiszintén még inkább el kell mélyíteni elméleti munkákban azoknak a jelenségeknek a vizsgálatát, amelyek a nemzetközi ellentmondások és a nemzetközi erőviszonyok módosulásával világszerte végbemennek. Az egész ideológiai tevékenység épüljön a dialektikus és történelmi materializmusra, a tudományos szocializmusra, a párt programjára — amely ideológiai, elméleti és politikai alapokmányunk, az alkotó marxizmus—leninizmus romániai megnyilatkozása. **(Hatalmas taps.)** Forradalmi elméletünk legyen eleven láng, világítsa be szüntelenül a párt, a kommunisták, az egész nép tevékenységét a kommunista társadalom építése hatalmas művében. **(Erőteljes taps és éljenzés; ütemesen kiáltják: Ceausescu—RKP!)**

A propaganda, a pártoktatás, a politikai-nevelő munka hasson oda, hogy emelkedjen a párttagok, a széles dolgozó tömegek szocialista tudata, fokozódjon forradalmi harckészségük és felelősségtudatuk. Propagandánk egyik nagy fontosságú célkitűzése fejleszteni a dolgozók hazafias szellemét, hűségét a párt iránt, a haza iránt, a szocializmus ügye iránt, elhatározásukat, hogy minden energiájukkal és alkotóerejükkel szolgálják a szocialista Románia szüntelen felvirágzását. E célból még inkább ki kell domborítani társadalmunk új valóságát, az ország forradalmi átalakításában, népünk egész életmódjának megváltoztatásában történelmileg oly rövid idő alatt elért hatalmas sikereket. A maga teljességében kell rávilágítanunk pártunk politikájának helyességére, a kezünk munkája nyomán épülő társadalmi rend új, forradalmi humanizmusára, arra, hogy e társadalmi rend középpontjában az ember áll, az ember méltósága, jóléte és boldogsága. Propagandánknak jóval nagyobb harckészséget kell tanúsítania a külföldi reakciós köröknek a szocialista Románia elleni rágalmaival szemben. Határozottan vissza kell vágni mindazoknak, akik tagadják népünk történelmi győzelmeit, Románia előrehaladását — ami nyilvánvaló realitás mindenki számára —, akik kétségbe vonják magát a szocializmus lényegét. Általában nagyobb kitartással kell visszaverni a reakciós erők arra irányuló kísérleteit, hogy kétségbe vonják a szocialista társadalmi rend — egyébként gyakorlatilag bizonyított — képességét arra, hogy megoldja korunk társadalmi fejlődésének nagy kérdéseit, kitartóbban kell visszavernünk azt a buzdítást, amely túlhaladott, a történelem által halálra ítélt korok és társadalmi rendszerek felé akar fordítani.

Fokozni kell továbbá a propaganda, az összes politikai-nevelő eszközök harckészségét a társadalmunkban még megnyilvánuló maradi mentalitások és szemléletek ellen, a társadalmi élőködés és a harácsolás törekvései ellen, minden idegen ideológiai és erkölcsi befolyás ellen, azért, hogy az egész társadalmi életet szilárdan a szocialista etika és méltányosság elveire alapozzuk, s hogy kifejlesszük az emberek közötti új kapcsolatokat, a tisztelet, a megbecsülés és a kölcsönös segítségnyújtás viszonyait, a szocialista és a kommunista társadalom jellegzetességeit. **(Erőteljes taps.)**

Elsőrangú feladat ápolni-formálni a kommunistáknál, a dolgozók széles tö-

megei körében az anyagról, a világról és a társadalomról alkotott tudományos szemléletet. Az egyesek gondolkodásmódjában megrekedt misztikus, maradi szemléletek fékezik ezeknek az embereknek a teljes mértékű érvényesülését a társadalmi életben. Anakronizmus, hogy a tudományos-műszaki forradalom, a megismerés nagy vívmányai korszakában, amikor a nép az anyagi és szellemi értékek egészének tudatos alkotója, vannak emberek, mi több, párttagok is, akik hisznek természetfeletti erőkben. A politikai-nevelő tevékenység alakítsa ki az új embert, aki alaposan ismeri a világfejlődés törvényszerűségeit, a korszerű műveltség és tudomány vívmányait, s aki cselekvően küzd a világ forradalmi átalakításáért, a kommunizmus nemes eszményeiért.

E szemlélet alapján kell betájolni a Megéneklünk, Románia fesztivál keretében sorra kerülő politikai-kulturális rendezvényeket is, amelyek ne szorítkozzanak csupán folklórünnepekre és -versenyekre, szórakoztató művészeti előadásokra, hanem mozdítsák elő a politikai és nevelési tömegmunka fokozását, ötvözzék szerves egységbe a művészeti, tudományos-műszaki és előadóművészeti tevékenységet a termelésben kibontakoztatott alkotó munkával, a haza fejlesztése nagy célkitűzéseinek megvalósítása érdekében.

E tekintetben fontos szerep hárul a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanácsra, amelynek harcosabb, forradalmibb munkastílust kell alkalmaznia, biztosítva, hogy a társadalmunk által a kulturális-nevelési tevékenységhez megteremtett nagyszerű feltételeket teljes egészében hasznosítsák a nép szocialista tudatának fejlesztéséért.

Tisztelt Elvtársak!

Pártunk nagyra értékeli az új, szocialista kultúra kialakításában elért eredményeket. Megelégedéssel hangsúlyozom, hogy ebben az időszakban számos, tagadhatatlan nevelő és művészeti értékű irodalmi és műalkotás született és gazdagítja országunk kulturális kincsesládáját.

Az eredmények ellenére még sok a tennivalónk annak érdekében, hogy az irodalom és a művészet fénye kellően világoljon, s hogy a népünk nagy építő hősköteményéhez méltó művek szülessenek. Ezekben az években éppen elég jelentéktelen irodalmi és művészeti alkotás is jelentkezett, s ezek nem emelkednek az alkotók lehetőségeinek, a társadalom követelményeinek magaslatára. A dolgozók gazdag, műfajban és stílusban rendkívül változatos, valóban forradalmi alkotásokat igényelnek, amelyeket hasson át a szocializmus újító szelleme, s amelyek harcoljanak szenvedélyesen a társadalom és az ember tökéletesítéséért. Íme, miért szükséges az, hogy a párttagok, mindazok, akik a szocialista építés e jelentős frontján dolgoznak, állítsák egész alkotóerejüket, minden tehetségüket az irodalom és a művészet új, magasabb fokra emelése szolgálatába. E tekintetben döntő jelentőségű, hogy az írók és a művészek állandóan ott legyenek az élet és az építőmunka forgatagában, ahol az emberi haladás nagy értékei születnek. A munka az az óriási laboratórium, amelyben kiforrnak a valóban kiemelkedő egyéniségek, megnyilvánulnak az igazi tehetségek, géniuszok, s remekművek születnek mind az anyagi termelés, mind a kultúra terén. A nép nagy szocialista építőmunkájának lenyűgöző körképéből ihletődve és az új társadalmi rend építéséért folyó hősi munkából személyesen is részt vállalva, az írók és a művészek Románia történelme leggrandiózusabb korszakának megkapó tanúbizonyságaként halhatatlan műveket alkothatnak.

Az irodalom feladata meggyőzően ábrázolni társadalmunk új emberét, az új ember eszményeit, vívódásait és törekvéseit, egyre gazdagabb szellemi univerzumát, kimagasló erényeit és erkölcsi vonásait, s harcolni az új diadaláért, a társadalmi igazság- és szabadságeszmények diadaláért. Az irodalom ostorozza a negatív állapotokat, a maradi felfogásokat, fejlessze az ember bizalmát önnön erejében és a nemes forradalmi eszményekben, világítsa meg a szocialista társadalmi rend felsőbbrendűségét. Úgyszintén szükségünk van optimista, a nép alkotó lendületét tükröző, a szocializmus ügyéért folytatott harcot ösztönző zenei alkotásokra. Egyre több olyan, különböző műfajú képzőművészeti alkotást várunk, amelyek tükrözik a haza szépségeit, új arculatának szépségét, akárcsak a mai ember fényt sugárzó arculatát. Több és egyre értékesebb alkotást igénylünk a szín- és filmművészet terén, társadalmunk szellemi életének szüntelen gazdagítása érdekében.

A kongresszus szósnoki emelvényéről azzal a felhívással fordulok az írókhoz, a zeneszerzőkhöz és a képzőművészekhez, a szín- és filmművészeti alkotókhoz, az összes művészeti dolgozókhöz, hogy minél több olyan művet adjanak az országnak, amelyeket áthat társadalmunk forradalmi humanizmusa, s mondani-valójuk, művészi értékük révén hozzájárulnak az ember felemelkedéséhez, ápolják a hazafiságot, a haza, a szocializmus ügye, egész népünk boldogsága iránti odaadást. **(Hatalmas és hosszan tartó taps.)**

A művészeti és kulturális intézmények pártszervezeteinek, az alkotási szövetségeknek, a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanácsnak aktívabb szerepet kell betölteniük a művészi alkotás betájolásában és irányításában, a dialektikus és történelmi materialista világ- és életszemlélet határozott érvényesítésében a kultúra területén.

Az elkövetkező időszakban növekvő feladatok és felelősség hárul a sajtóra, a rádióra és televízióra, amelyek hivatása, hogy társadalmi fejlődésünk alapvető kérdéseire, a pártprogram, a XII. kongresszus határozatai lényeges célkitűzéseire összpontosítsák figyelmüket. A sajtónak a rádiónak és televíziónak a leghatározottabban kell síkraszállnia azért, hogy minden tevékenységi területen előmozdítsa az újat, a szocializmus építőinek fejlett tapasztalatait, világ- és életszemléletüket. A sajtónak, minden körülmények között magas kommunista elvszerűséget tanúsítva, határozottan állást kell foglalnia a negatív állapotokkal és jelenségekkel, az elavult, a maradi nézetekkel szemben, mindazzal szemben, ami fékezi társadalmunk haladását. A sajtószerveknek, a rádiónak és televíziónak fokoznia kell szerepét a tömegek szocialista nevelésében, a dolgozók hazafiságának és forradalmi lendületének fejlesztésében, az új gondolkodásmód kialakításában, a szocialista etika és méltányosság elveinek érvényesítésében. Váljanak szocialista demokráciánk, a tömegeknek a pártpolitika megvitatásában, a társadalom vezetésében való részvétele egyre erőteljesebb fórumaivá.

Szeretném kifejezni meggyőződésemet, miszerint pártunk tagjai, mindazok, akik a propaganda, a politikai nevelés, a kulturális-művészeti élet terén tevékenykednek, mindent megtesznek, hogy a XII. kongresszus által kijelölt feladatok magaslatán álljanak, s fokozottan hozzájáruljanak az ember és a társadalom forradalmi átalakításához, a szocializmus és a kommunizmus megteremtéséhez Romániában. (Erőteljes, hosszan tartó taps.)

Erdős I. Pál rajza

Legyen eleven, világító láng...

„Forradalmi elméletünk legyen eleven láng, világítsa be szüntelenül a párt, a kommunisták, az egész nép tevékenységét a kommunista társadalom építése hatalmas művében.“ Nicolae Ceaușescu elvtárs metaforikusan fogalmazott ugyan a XII. pártkongresszuson a Központi Bizottság nevében előterjesztett jelentésében, az ideológiai, elméleti, tudományos alkotótevékenység iránt ily módon megfogalmazott igény, követelmény azonban félreérthetetlen. A kongresszusi jelentés — és azt előkészítően pártunk főttkárának júliusi és szeptemberi beszédei — „az ideológiai tevékenység“ kifejezéssel jelölt rendkívül széles területen belül különbséget tesz a tág értelemben vett propagandisztikus, politikai-nevelő tevékenység és az elmélet tudományos művelése, alkotó ki- és továbbmunkálása között. Az előbbinek szükségképpen pártunk dokumentumain, a pártprogramon, „az alkotó marxizmus—leninizmus romániai megnyilatkozásán“ kell alapulnia, az azokban foglalt eszmékkel kell felvérteznie az embereket. Amikor Nicolae Ceaușescu elvtárs a kongresszusi jelentésben és különösképpen kongresszusi zárszavában meleg elismeréssel szólott a párttagoknak, hazánk összes dolgozóinak politikai érettségéről, magasrendű kötelesség- és felelősségtudatról, új erkölcsi arculatáról, végső fokon ennek a politikai-nevelő munkának az eredményességét méltatta. Ami nem akadályozta abban, hogy kivételes igényességének megfelelően — szokása szerint — kemény szavakkal bírálja az e téren még jelentkező fogyatékoságokat, és megállapítsa, hogy a politikai-nevelő tevékenység még mindig a lehetőségek és még inkább a kívánalmak mögött marad.

Az elmélet — a filozófia, a társadalomtudományok — terén végzett kutatómunka és alkotótevékenység számára a viszonyítási rendszer némileg módosul. Ennek a tevékenységnek is a dialektikus és történelmi materializmuson, a tudományos szocializmuson, pártunk dokumentumain kell alapulnia, ám ez a tevékenység nem szorítkozhat csupán a már ismert, már kidolgozott tételek ismételtetésére. Bármennyire is fontos a már kidolgozott tételek, eszmék terjesztése, gyakorlati alkalmazásuk módozatainak kimunkálása, ez nem elméleti alkotás. Nicolae Ceaușescu elvtárs félreérthetetlenül és erőteljesen fogalmazza meg azt az igényt, hogy a filozófia, a társadalomtudományok — szocialista valóságunk és az egész emberi társadalom, korunk gazdasági, társadalmi, politikai, szellemi jelenségeinek és folyamatainak a mélyreható tanulmányozása, kutatása alapján — új eszméket dolgozzanak ki, előrejelzéseket tegyenek, mutassanak rá a várható problémákra, és dolgozzanak ki megoldási variánsokat számukra, munkájának ki fejlődési modelleket a legkülönbözőbb területeken, amelyek alapul szolgálhassanak a tudományos igényű társadalmi-politikai döntések számára. Csak így válhat az elmélet „eleven, világító lánggá“.

Jóllehet pártunk és vezetője a IX. kongresszustól kezdve igényelte és bátorította a merész, újító szellemű, alkotó gondolkodást, maga járván elől követendő példával, benyomásom szerint még soha oly félreérthetetlenül és egyértelműen nem támasztotta ezt a követelményt az elmélet munkásaival szemben, mint most, a XII. kongresszuson. Egyébként a kongresszusi jelentés és kiváltképpen ennek a nemzetközi kérdésekkel foglalkozó fejezete példamutató az előítéletmentes, áporodott formuláktól magát nem zavartató, az új jelenségeket „szarvánál fogva“ megragadó, a fejlődési tendenciákat előrelátó, az új módon felvetett kérdésekre új megoldásokat találó, alkotó gondolkodásra.

Mindazokat, akik — mint magam is — ideológiai téren dolgoznak, a XII. kongresszus dokumentumai és határozatai nehéz, felelősségteljes és egyben nagy-szerű feladatok elé állítják.

Csak erőnk, akarásunk, hozzáértésünk és képességünk legyen, hogy megfelelhessünk azoknak.

KALLÓS MIKLÓS
a Babeș—Bolyai Tudományegyetem tanszékvezető tanára

Nagy alkotási lehetőségek

Érdeklődéssel és a történelmi események kijáró figyelemmel kísértem a XII. pártkongresszus munkálatait. A művészetek iránti vonzalmam, szocialista világunk termelő, gyümölcsöt érlelő területei előtt hogyan fog kitérni a horizont, a jövő?

Közben emlékeim közt tallózok, összehasonlítom a múltat a jelennel, mai életünkkel.

Falun születtem, ott nőttem fel, a falu vonzásában élek ma is. Témáimat keresve szeretettel jártam falvainkat, Kalotaszeg csodálatos vidékét, szép utcáit, bámultam történelmet idéző népviseletét. Megbabonázva jártam falum, Angyalos színes határát, szívtam magamba a szántóföldek, virágos rétek, búzamezők más-sal össze nem hasonlítható illatát. A népünknek kenyeret adó áldott föld ősi imádata itatta át lelkemet. Figyeltem, ellestem a falun dolgozó emberek szorgalmát, szívósságát, kitartását, amiből — úgy érzem — sokat tanultam, és munkámban hasznosítottam a tanultakat.

Falvaink arculata ma a mához illő, városiasodó. Munkáimban elsősorban ezt a falut, az ott élő dolgozókat szándékozom ábrázolni a korszerű művészet adta lehetőségekkel.

Mint a termőföld szerelmese, nagy meglepéssel és örömmel vettem tudomásul a XII. pártkongresszus határozatát, amely a mezőgazdaság korszerűsítését határozza meg: „...biztosítjuk a mezőgazdaság belterjes fejlesztése és korszerűsítése folyamatának meggyorsítását, amely az ötéves terv egyik legfontosabb kiemelt feladata, tőle függ magának az iparnak, az egész nemzetgazdaságnak a fejlődése, az egész nép jólétének növekedése.”

Ez a fontos határozat azt is jelenti, hogy kulturális életünk területén szintén nagy lehetőségek kínálkoznak az elkövetkező években. Fellendül művészeti életünk minden területe. Az irodalom, zeneművészet, képzőművészet alkotói gazdagon, változatos stílusban, színesen építhetik műveiket. Alkotóink előtt szélesre tárul az út, amelyen haladniuk kell.

Képzőművészeink nagy várakozással tekintettek a XII. pártkongresszus munkálatai elé. Előlegeztük bizalmukat, reményüket, amikor megnyitottuk ünnepköszöntő, gazdag, igen rangos megyei tárlatunkat. Ezen a kiállításon idősebb és fiatalabb generáció képviselteti magát. A munkákon, festményeken, szobrokon szocialista életünk tükröződik meggyőző módon.

A múlt századok legszebb, legkifejezőbb, legmeggyőzőbb, a mai kor szellemét is leginkább idéző alkotásai is a valóság tükrözésén alapultak. A valóság ábrázolásának jellegzetes, sajátos színeit, formáit a mindenkori társadalom, a kor szellemi áramlatai határozták meg. Ma, a mi szocialista társadalmunk körülményei között a valóságot másképpen, más formában ábrázoljuk, mint az elmúlt századok művészei. Ünnepi kiállításunk munkái ezt a változatos, gazdag életet ábrázolják, hitelesen, közérthetően. A XII. pártkongresszus többek között ezt az irányt, ezt az alkotási lehetőséget biztosítja alkotóink számára. Ebben a szellemben fogant munkáimmal köszöntöm magam is a XII. pártkongresszust, mély tisztelettel, egyetértően fogadom a kongresszus határozatait.

BENE JÓZSEF
érdemes művész

Tudomány és technológia a fejlődés szolgálatában

A tudomány és a technológia — ez utóbbi napjainkban szorosan kapcsolódik a tudományhoz, mivel egyre több megvalósítása születik tudományos kutatás eredményeként — a gazdasági-társadalmi fejlődés lényeges tényezője, s tág lehetőséget nyújtanak arra, hogy az emberiség megoldja nagy fontosságú problémáit.

A tudományba vetett bizalom nyilvánult meg az ez év augusztusában Bécsben megrendezett ENSZ-konferencián is, amely országunk kezdeményezése és tevékeny hozzájárulása nyomán ült össze, s azt a célt tűzte maga elé, hogy megvitassa, miként kellene a tudományt és a technológiát a fejlődés szolgálatába

állítani. Ahhoz, hogy az emberiség összpontosítani tudja erőfeszítéseit a fejlődés és a békés kooperáció irányában, meg kell szüntetnünk a fejlett és a fejlődésben visszamaradt országok közötti különbséget a tudomány és a technológia vonatkozásában is. A fiatal államokat segíteni kell abban, hogy létrehozzák saját kutatási infrastruktúrájukat. Országunk ebből a segélynyújtásból derekasan kivé-
szí részét.

A tudománynak szánt szerep az RKP nemrég lezajlott XII. kongresszusán is megfogalmazódott, s ezúttal első ízben voltunk tanúi annak, hogy a hazai tudományos kutatás és a technológiai fejlesztés problémái külön dokumentumokban öltöttek testet. Így született meg a kongresszus egyöntetű határozata révén a következő két dokumentum: *A tudományos kutatás, a technológiai és a műszaki fejlesztés 1981—1990-es időszakra vonatkozó irányelv-programja és 2000-ig terjedő fő irányvonalai* és *Az energetikai kutatás és fejlesztés 1981—1990-es időszakra vonatkozó irányelv-programja és 2000-ig terjedő fő orientációi*.

Ez az újítás azt az igényt is kifejezi, hogy a tudományos kutatásnak legalább öt évvel előtte kell járnia az ipari és gazdasági alkalmazásnak, hiszen ily módon az ötvenes gazdasági tervek összeállításakor figyelembe lehet venni azokat a tartalékokat, amelyeket egy hosszabb távon létrehozott tudományos potenciál nyújt.

Az előttünk álló feladatokat az RKP KB Nicolae Ceaușescu elvtárs előterjesztette jelentésének ez a része summázza:

„A következő ötvenes tervben egyre nagyobb szerep hárul a tudományra — a társadalom fejlődésének döntő tényezőjére. Az irányelv-program alapvető irányzata a tudományos-műszaki forradalom érvényesítése minden tevékenységi területen, a tudomány szerepének növelése a nemzetgazdaság korszerűsítésében, az egész társadalmi életben, a társadalomvezetésben, a kutatás egyre szorosabb összekapcsolása a termeléssel, a román tudományos alkotás hozzájárulásának fokozása országunk sokoldalú és dinamikus haladásához, az egyetemes megismerés tárházának gazdagításához, hogy a következő évtized valóban a tudomány, a technika, a minőség és a hatékonyság évtizede legyen. [...]

A román kutatásnak fokozatosan elő kell segítenie a természet és a társadalom törvényeinek alapos megismerését, a dialektikus és történelmi materialista szemlélet alapján, fokozottabban hozzá kell járulnia az anyag belső szerkezetének, mozgási és átalakulási törvényeinek felkutatásához, a növények és állatok biológiai sajátosságainak feltárásához. A kutatásnak úgyszintén tevékenyebben be kell kapcsolódnia a világegyetemben végbemenő folyamatok tanulmányozásába, hogy feltárja, az egész emberiség hasznára, a világegyetem végtelen erőforrásainak gyakorlati értékesítési módjait. A román tudomány tevékenyen részt kell vennie a Fekete-tenger és a világóceán geológiai és biológiai potenciáljának megismerésében és hasznosításában. Megkülönböztetett figyelmet kell fordítani a kutatások fejlesztésére a matematika, a fizika, a vegyészet és a biológia terén, mert ezek a tudományágak lényeges szerepet töltenek be a jelenkori tudomány és technika általános haladásában. [...]

A legnagyobb figyelmet kell szentelni a távlati kutatásoknak, az alapkutatásoknak, hogy biztosíthassuk a feltételeket a tudomány és társadalmunk sokoldalú fejlődéséhez.

Megfelelő anyagi alappal, erős kutatási hálózattal és kiemelkedő tudományos dolgozókkal rendelkezünk, tehát minden feltételünk megvan ahhoz, hogy teljes sikerrel megoldjuk a tudomány előtt álló nagy feladatokat. Meggyőződésem, hogy a tudományos dolgozók, szoros együttműködésben hős munkásosztályunkkal, az összes dolgozókkal, szüntelenül gazdagítani fogják a román tudomány és technika kincsét, növelik hozzájárulásukat a szocialista Románia haladásához, az egyetemes tudományhoz.“

A jelentés idézett részén végigvonul az a gondolat, hogy az ország gazdagsága és jóléte nemcsak a gazdasági tevékenység által létrehozott javak mennyiségétől függ, de az ezek alapjául szolgáló nyersanyagok feldolgozási fokától is, ami viszont a használt technológiák és a termelők felkészítésére, képzésére szolgáló tudás- és információmennyiség függvénye. Ez utóbbi aspektust hivatott szolgálni az oktatásnak a tudományos kutatással és a termeléssel való szoros integrációja, aminek megvalósításán tanárok és diákok együtt munkálkodnak az anyagi javak termelőivel.

Az alapkutatásban folytatjuk a hazai tudományos iskolák gazdag hagyományait, fokozzuk részvételünket egyes nemzetközi kooperációs témák megoldásában, s ily módon — a párt velünk szemben támasztott elvárásai szellemében — cselekvően hozzájárulunk az egyetemes tudomány fejlesztéséhez.

PÁL ARPÁD
a Babeș—Bolyai Tudományegyetem tanára, dékán

Az élet minőségének javulása

Egész tevékenységünk célja — köztudott — környezetünknek olyan módon való alakítása, hogy a lehető legjobban megfeleljen életvitelünknek. Ezt a törekvést pártunk dokumentumai több ízben is megfogalmazták, előirányzatokba, tervezetekbe foglalták, s különös hangsúlyt kapott ez az iparkodás a XII. kongresszuson előterjesztett főtitkári jelentésben, amelyben az életszínvonal emeléséről, valamint az élet minőségének további javításáról értékes megállapítások hangzottak el, s ezek iránymutató célkitűzésekké kristályosodtak.

Míthogy az élet minősége mindenkor a környezeti adottságok, lehetőségek legelőnyösebb kihasználásától függ, a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom felépítése szorosan összefügg az életminőség állandó javításával. Mint építész arra mutatná rá, hogy a XII. pártkongresszus előírásai az építmények révén hogyan célozzák az életminőség javítását. Ez irányban a legkiemelkedőbb feladat az, hogy 1990-re nagy vonalakban megoldjuk egész hazánk területén a lakáskérdést. Oriási jelentőségű teljesítmény lesz ez, hiszen ismeretes, hogy az ember élete nagy részét otthonában tölti, s hogyha lakása megfelelő, a kor színvonalán álló, akkor megadatott az élet optimális berendezésének, megszervezésének alapvető feltétele. Ez a kérdés az ország fővárosában már a következő öt éves tervben, 1985-re megoldódik, amihez az szükséges, hogy a lakásszám 1981—1985 között 1,1 millióval növekedjék, 1986—1990 között pedig másfél millióval.

Az élet minősége azonban nemcsak a lakások számától függ, hanem attól is, hogy milyen kényelmet nyújt az otthon, mennyire elégíti ki a higiénikus életmód alapvető követelményeit. Erre vonatkozóan sokatmondóak a kongresszus előirányzatai. 1977-ben országos viszonylatban 9,6 m² lakóterület jutott egy személyre (Kolozsváron 9,8 m²), ez a terület azonban 1980-ban már 10 m²-re nő, 1985-ben eléri a 10,6, 1990-ben a 12,5 m²-t.

A lakások számának növekedése természetesen a lakósűrűség csökkenéséhez vezet. Míg 1977-ben országos viszonylatban egy szobára 1,6—1,8 személy jutott (Kolozsváron 1,59), 1980-ig 1,4 személyre, 1985-ben 1,25, 1990-ben pedig 1,11 személyre csökken egy szoba lakóinak száma.

A lakásépítési program végrehajtása nyilvánvalóan nagyarányú lakosságmozgást vált ki, és elősegíti a városiasodást. Ily módon 1990-ben az ország várható 25 millió lakosából 17 és fél millió fog városban élni. Megjegyzendő, hogy a következő évtized során több mint két és fél millió, állami támogatással épülő lakás mellett még kb. 500 ezer otthont emelnek magánköltésből.

A lakóterület további növelése és a lakósűrűség csökkentése végett a következő évtizedben növelni fogjuk a 3—5 szobás otthonok számát úgyannyira, hogy 1990-re az egy lakásra jutó szobaszám eléri a 3,24-es átlagot, ami nemzetközi viszonylatban is érdemleges mutatószám.

Mindennek következtében az a helyzet áll majd elő, hogy városainkban mintegy 5,8—6 millió otthon lesz, de ebből csak 800 ezer marad olyan, amely 1950 előtt épült, s ugyanakkor sor kerül ezek korszerű tatarozására is.

A lakásépítéssel párhuzamosan halad majd a szolgáltatási hálózat kiépítése és a közművesítés. Így például 1990-ben a városokon és a hozzájuk tartozó községi központokban teljesen kiépül a vízvezeték-hálózat, valamint a csatornázás.

A lakások számának és a lakóterületnek a növelésével párhuzamosan fokozódik az a törekvés is, hogy otthonainkat lakályosabbá, szebbé, kulturáltabbá tegyük; ezt mindeneleőtt az építőanyaggyártás fejlesztésével, új épületelemek bevonásával, korszerű eljárások alkalmazásával, modern technológia bevezetésével, jobb kivitelezéssel érjük el.

E hatalmas program valóra váltása árán a lakáshelyzet terén is kilépünk majd a fejlődő országok sorából, és elérjük a közepesen fejlettek szintjét, bizonyos mutatószámok tekintetében pedig megközelítjük a fejlettebb európai országokat.

ELKÁN GYÖRGY
Kolozs megye főépítésze

Humanista tudomány

A tudománynak nevezett társadalmi-emberi jelenség mindig beható és kiterjedt elemző tevékenység tárgya, az eszmék szembesítésének területe volt, az a jelenben, s az marad a jövőben is. Maga a tény nem lephet meg. A jelenség sokrétűsége, jelen idejű és történeti jellegének mozzanatai, érintkezési felületei a rajta kívül eső világgal, a természeti, emberi és társadalmi megismerés zónáival, a műszaki lelemény szféráival, a bölcséleti, művészi, politikai stb. tudat területeivel az ismereteknek nem csupán az iránta megnyilatkozó jelentékeny érdeklődést biztosítják, hanem szakadatlan időszerűségét is.

Szemben azokkal az időszakokkal, amikor a megismerés iránt megnyilvánuló érdeklődés döntő mértékben ismeretelméleti volt, az utóbbi időben a nézőpontok megsokszorozódtak és kiegészültek. Ebből a feltöltődésből született meg az episztemológia, a tudomány logikája, a tudományozóciológia, tudománypolitika, sőt még a „szcientika” is, ahogyan a tudomány tanulmányozását nevezik. Egyik okaként ama szempontok megsokszorozódásának, amelyek a tudományt ilyen sokféle elméleti reflexió tárgyává teszik, kétségtelenül mai profilját jelölhetjük meg; ezt a profilt pedig az a jelenség rögzíti és foglalja össze, amelyet korunk tudományos-műszaki forradalmának nevezünk.

„Tudományos időnk kivételes jellege” — ahogyan Mircea Malița¹ írja — szükségképpen időszerűvé tette és új dimenziókkal látta el a megismerő szándékú érdeklődést maga a tudomány, valamint helye és szerepe iránt a társadalmi-emberi lét általános összefüggésében. Ebből a kiindulópontból témánk is körvonalazható: milyen összefüggés mutatható ki a tudománynak nevezett gondolati mozgásformák és azok között, amelyeket humanizmusként jelölünk? Vajon ez a dinamika és ez a közérzet csupán a párhuzamosság viszonyában áll egymással, vagy kölcsönhatásban vannak, illetve egységet alkotnak? Ha a szóban forgó viszonyok dialektikus egységet alkotnak, vajon hogyan, milyen feltételek közepette valósulnak meg, milyen jelentéssel telföldnek? Ha a tudományos megismerés termékei nem semlegesek a humanizmus eszméi és célkitűzései iránt, hogyan magyarázható akkor társadalmi elkötelezettségük ambivalenciája, felhasználhatóságuk hol az ember érdekében, hol pedig az ember ellen? Ez a kettősség már magából a tudományos megismerés természetéből ered, vagy kívülről jövő járulékként társul hozzá, az emberi érdekek egyéb szféráiból?

Vizsgálódásunk körét tovább is bővíthetnők. De korlátozzuk inkább csupán a fenti kérdésekre, azt tételezve, hogy önmagukban is eléggé érzékeltetik mind a felmerülő problémák összetettségét, mind pedig megoldásuk nehézségeit.

A fentebb érintett, illetve jelzett kérdésekkel több filozófiai és ideológiai irányzat foglalkozik. Egyik-másik — például az egzisztencializmus és különböző válfajai — azt a többé-kevésbé hagyományos elvet vallja, amely szerint a tudomány és a humanizmus között a kizárólagos alárendeltség viszonya létezne vagy enyhébb esetben az egyszerű komplementaritásé. Az ember iránti szenvedélyes érdeklődés, a felszabadításához vezető utak firkészése nem képezi, nem is képezheti a tudományos megismerés tárgyát. Az emberi lét problémái a filozófiai, etikai, művészi stb. megismerés területére tartoznak, vagy — a vallásos egzisztencializmus felfogása szerint — a vallást illetik. Tehát az emberiség legemberibb problémáinak felvetésében és megoldásában természetéből és rendeltetéséből következően a tudomány a jelentéktlenebb alternatíva szerepét játszza; az embernek önmagát kell kutatnia elméleti és gyakorlati síkon, a tudománytól eltérő módon és más eszközökkel.

Amikor az egzisztencialista gondolkodás behatóbban tanulmányozza a tudomány helyét és szerepét az emberi jelen és jövő alakításában, gyakran túlhangsúlyozza a lehetséges és valóságos kedvezőtlen következményeket, a „rossz“-at, a „veszély“-t, a „fenyvegetés“-t, amelyet a tudományos megismerés termékei hozhatnak. A tudomány az ember világában elsősorban az elidegenedést szolgálja. Az egzisztencialisták, ha nem is tagadják kifejezetten, mindenesetre csekély mértékben ismerik el a tudomány hozzájárulását az ember kiteljesedéséhez, ahhoz, hogy elidegenedettsége folytonosan csökkenjen, hogy kibontakoztassa nem-

csak sziszüphoszi, hanem prométheuszi lehetőségeit. A magát humanizmusnak² minősítő egzisztencialista gondolkodás értékrendjében a tudomány nem a leg-hatékonyabb eszköze annak, hogy az ember meghaladja létfeltételeit, érvényesítse önmagát mint legfőbb értéket, felszabaduljon.

Tudomány és humanizmus vonatkozásában az előbbi humanista dimenziója tagadásának vagy leikicsinylésének másik, szélsőséges pólusán helyezkednek el azok az álláspontok, amelyeket C. Mare általában a „szcientizmus” fogalomkörébe utal.³ Ezek szerint a tudomány nemcsak önmagában, eleve humanista, hanem az egyetlen módja annak, hogy a hiteles humanista célkitűzések megvalósuljanak. Csakis a tudományos megismerés szolgáltatja adatok és a technikában történő anyagivá válásuk képes ilyenformán megoldani az emberi nem létkérdéseit, biztosítani az általános és partikuláris haladást. Minden más hozzájárulás nélkül a tudomány szinte önműködően kitermeli azokat az értékeket, amelyek végső soron az ember iránti gondoskodást, az ember jólétét és boldogságát szolgálják. A technokrácia elméletében és ideológiájában az ember jelene és jövője egyetlen tényezőn, a tudományos megismerésen és a műszaki találmányokon múlik. Ezzel az egyoldalú megítéléssel találkozunk az „atomkor” vagy a „kibernetikai forradalom” áldásainak túlértékelésében, s valahányszor a tudományos-műszaki csúcsteljesítményeknek a minden társadalmi-emberi problémát megoldó csodaszer szerepét szánják. Az ilyen „megoldások” szellemében jár el például Jacques Bureau, aki *A logika kora* című munkájában az informatikát nemcsak egy olyan új társadalom hírnökének kiáltja ki, amelyben nincs hely „a nyugati és kommunista fasizmusok” számára, hanem egy új ember-típus, „a logikus ember” létrehozójának is, aki arra hivatott, hogy felváltsa mind „Marx abszurd, bibliai és messianisztikus ember”-ét, mind pedig „a Nyugat abszurd emberét, a hülye plutokratát”.⁴ Az ilyenfajta minősítéseket nemcsak az elméleti egyoldalúság, hanem — Pierre Verrier szavával — „a káros ideológiai háttér” okán is elmarasztalhatjuk. Pierre Verrier józan és árnyalt elméleti érveléssel ismerteti a szcientizmus szélsőségeit általában, főként pedig a technokrata tételeket, és kimutatja, hogy a tudomány és kiváltképpen az informatika társadalmi-emberi értékei nem szigetelhetők el a társadalmi-politikai összefüggéstől, amelyben megnyilatkoznak.⁵

A tudomány és a humanizmus viszonyának megítélésében a dialektikus és történelmi materialista gondolkodás nem csatlakozhat egyetlen olyan irányzathoz sem, amely egyoldalúságával tüntet. Nem csatlakozhat sem a tudomány humanista dimenziójának lebecsüléséhez, sem ennek a dimenzióknak egyoldalú túlértékeléséhez.

Általános elvi síkon úgy tűnik, mintha a fent vázolt szélsőségek meghaladása viszonylag egyszerű művelet volna: a végletek elkerülése, az érvek átcsoportosítása valamilyen középutra. Csakhogy az effajta meghaladás nem egyezik a dialektikus meghaladás szellemével. A dolgok mértékének elve, amely oly lényeges szerepet tölt be a dialektika módszertanában, nem korlátozódik csupán az indokolatlan hangsúlyok kiiktatására, arra, hogy az álláspontokat közös nevezőre hozzuk, hanem feltételezi a vizsgált jelenség valóságos mértékének kognitív meghatározását, azt a mértéket, amely rendszerint nem a végletek között, hanem valahol azokon kívül vagy azok fölött helyezkedik el.

Ha egy ilyen módszertani távlatból kíséreljük meg elemezni a tudomány és a humanizmus között fennálló összefüggések szféráját, úgy gondoljuk, körülbelül a következő tételeket kell megvizsgálnunk:

1. A tudományt és a humanizmust nem lehet és nem is szabad kívülről szemlélni mint egyszerűen párhuzamos vagy egymást kiegészítő eszmék világát, viszonylagos függetlenségük ellenére a szellemi életnek ezek a területei nem nélkülözhetik a kölcsönös nyitottság távlatát; humanista célkitűzés nélkül a tudomány — mint folyamat és mint termékek rendszere — meddő vállalkozás marad; a tudománytól elzártan a humanizmus — mint tisztelgés az ember előtt — illuzórikus szellemi építmény marad, megvalósulatlan és megvalósíthatatlan terv. Ha nem igazodik a tudomány eredményeihez és azok műszaki alkalmazhatóságához, a humanizmus álhumanizmussá válik. Hogy azzá váljanak, amivé lehetnek, és amivé lenniük kell, a megismerésként a világra összpontosító tudománynak és az ember felszabadítására törekvő humanizmusnak egymást kell tétélezniük, egymás feltételeivé kell válniuk.

2. A második tétel, az előbbit folytatva és konkretizálva, a humanizmust mint a tudomány megismerés erőfeszítéseinek immanens jellegét lenne hivatott vizsgálni. Pártunk dokumentumai, a párt főtitkáranak írásai kiválóan alkalmasak egy ilyen tétel alátámasztására és bizonyítására. „Mint az emberi géniusz leg-

magasabb rendű terméke — írja Nicolae Ceaușescu elvtárs — a tudomány arra hivatott, hogy az embert, az ember jólétének és boldogságának ügyét szolgálja.“ Vagy: „... természeténél fogva a tudományt nagylelkű, humanista eszmék vezérlik; legfőbb céljaként azt kell kitűznie, hogy az egész emberiség anyagi, társadalmi és szellemi létfeltételeinek javítását szolgálja.“⁶

A tudósok humanista felelősségéről szólva a párt főtitkára így nyilatkozik: „A tudomány embereinek jutott az a nemes feladat, hogy az embert, az ember jólétének és boldogságának ügyét szolgálja.“⁷

Számos hasonló gondolati töltésű, azonos magatartást tükröző szöveget idéhetnénk még. De talán a fentebb idézettek is elegendők ahhoz, hogy megállapíthassuk: a pártunk dokumentumaiban fellelhető tudománykoncepciónak a humanizmus — az ember önmegvalósításának és kiteljesedésének elve — nem külsődleges járuléka, hanem elidegeníthetetlen lényege. Az ember önmegvalósításának terveivel a tudományos eredmény célkitűzésévé válik, amely nélkül a tudományos adat értelmét és célját veszti.

A tudomány humanista jellegét hangoztató tétel fényében a tudományos információ „semlegességét“ állító felfogás, azok az érvek, amelyek szerint a tudományos törvények függetlenek a társadalmi-emberi vonatkozásoktól, hitünk szerint legalábbis felülvizsgálásra szorul. Ugyanez érvényes azokra az álláspontokra is, amelyek szerint a humanizmus az emberi alkotás egyéb szféráihoz (filozófia, politika stb.) szorosabban kapcsolódik, mint a tulajdonképpeni tudomány és annak műszaki alkalmazásai. Tételünk következtetéseiből adódik, hogy a tudomány és az ideológia viszonyát a szakirodalomban szokásosnál árnyaltabban kellene felvetni és megválaszolni.

3. Ha nyomatékostjuk is a humanizmus szerves összefüggését a tudomány jelenségeivel, óvakodnunk kell attól, hogy elszigeteljük a szellemi alkotás és cselekvés más területeitől. Az igazi humanizmus követelményei, tágabb kört ölelve föl, nem térnek egyéb kapcsolatok figyelmen kívül hagyását. A tudomány humanizmusa nem zárja ki a politikumét, ha a szóban forgó politika valóban humanus, a filozófiát, amennyiben olyan filozófiáról van szó, amely nem alacsonyítja le az embert, hanem elméleti vizsgálódásainak középpontjába állítja, s kapcsolódik a joghoz és az etikához is. A szellemi élet egyetlen vonatkozása, amellyel a tudomány humanizmusának nevezett jelenség nem egyeztethető össze, az a vallási tudat, a maga különböző formáival. S ez érthető is; az a humanizmus, amely magába olvasztotta a tudomány eredményeit, nem férhet össze valamilyen vallásos nézőpont táplálta humanizmussal, nem lehet fogékony a hamis humanizmus tételei iránt.

4. Az a humanizmus, amely a tudományos megismerés adataira támaszkodik, amely a tudományos vállalkozásokban a maga célkitűzéseire ismer, nemcsak hogy nem zárja ki, de éppenséggel feltételezi az emberszeretet gyakorlásának más (filozófiai, politikai, művészi stb.) módozatait. A humanista eszmény kikristályosodásának, érvényesülésének formái, alkalmazásuk a valóságos társadalmi mozgás területeire nemcsak egyszerű együttléteztést tételez, hanem kölcsönhatást, azt, hogy feltételezik és alátámasztják egymást. Például: a tudomány csakis abban a társadalmi közegben érvényesítheti humanista dimenzióit, amelyben a politikai vezetés célkitűzései, csakúgy, mint a filozófiai tudattartalmak vagy a művészi alkotás, az ember felemelkedésében, sokoldalú felszabadulása szolgálatában leli meg ihlető forrását. Az igazi humanizmus nem lehet egydimenziójú: bármely egyoldalúság lényegét fosztja meg.

E tényt ismerve, a vizsgált jelenség dialektikus szellemében pártunk dokumentumai humanista tartalommal telítik társadalomalkotó tevékenységünk minden ágazatát; az ember bennük mint a célkitűzések célja, mint az értékek értéke, mint kiindulópont és végeredmény szerepel. Ilyen értelemben jelentette ki szintézis-teremtő megfogalmazásban Nicolae Ceaușescu elvtárs: „Egyetlen pillanatra sem feledkezhetünk meg arról, hogy mindenek felett az ember áll; az ő sokoldalú fejlődése kell hogy pártunk minden erőfeszítésének a középpontját alkossa, ez kell hogy szocialista társadalmunk legfőbb célkitűzése legyen.“⁸

5. Tudomány és humanizmus viszonya dialektikus vizsgálatának következő tétele a történelmi konkrétságra vonatkozik. A tudományos megismerés eredményeiben fellelhető humanizmus nem érvényesül egyenlő mértékben a gazdasági, társadalmi és politikai élet minden összefüggésében. Sem a tudomány humanista ereje, sem pedig társadalmi hasznosítása nem az volt a múltban, ami ma, és ma sem azonos azzal, amilyen a jövőben lesz. Az időbeni fejlődés távlatában, a mennyiségi ugrások és minőségi felhalmozások következtében fejlődést tapasztalhatunk mind a tudomány, mind a humanista eszmék tekintetében, megfigyelhetjük kölcsönhatásuk fejlődését is.

Az időskálán mérhető változatosságot megsokszorozza és kiegészíti az, amelyet a társadalmi térben tapasztalhatunk. A gazdasági, társadalmi, politikai stb. természetű érdekek, amelyek a maguk specifikumával jelentkeznek a társadalmi közeg (osztályok, nemzetek, népek, államok, valamint az utóbbiak csoportosulásai stb.) különböző területein, sajátos alakzatait és fokozatait alkotják azoknak a feltételeknek, amelyek közepette a tudomány társadalmi-emberi funkciója érvényesül. Egyes szűkkeblű, retrográd érdekek nyomására nemritkán eltorzultak a tudományos eredmények humánus értékesítésének szempontjai. Ma is működnek olyan társadalmi erők, amelyek felerősítik az ilyenfajta torzulásokat, s a békével, a népek egészségével és boldogulásával ellenkező irányulást kényszerítenek a tudományra. A tudományos megismerés társadalmi értékesítésének kettőssége nem a tudományban rejlő adottság, hanem abból a társadalmi-politikai kontextusból ered, amelyben ezeket az eredményeket felhasználják. Ahhoz, hogy az ember érdekében alkalmaztassék, a tudománynak egy humanista politika közreműködésére lenne szüksége.

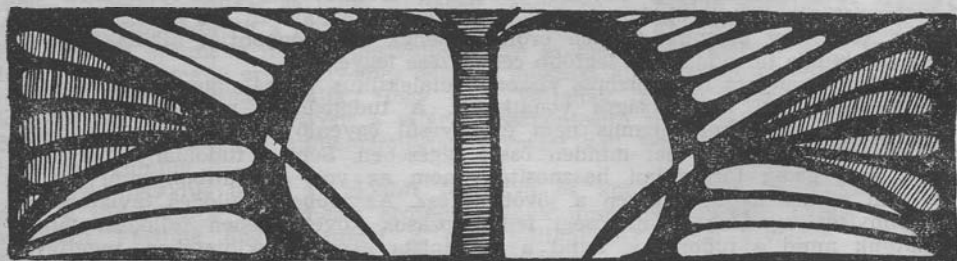
A konkrét történelmi tér-idő, amelyben a tudomány a legtermészetesebb módon összefonódik az ember humanista önmegvalósításának céljával, a szocializmus ideje és társadalmi tere, távlatilag pedig a kommunizmusé. Az a humanizmus, amelyet nem lehet sem meghatározni, sem megvalósítani a tudományos megismerés hozzájárulása nélkül, éppen a szocialista humanizmus, az elveiben teljes, összetett és hiteles humanizmus.

Ha eddigi fejtegetéseinkben a tudomány humanista vonatkozásait általában a tudomány és a humanizmus fogalmi rendszerében tárgyaltuk, ha együttható formáit és egymásra következő szakaszait közös nevezőre hoztuk, a szövegen túl is mindig szem előtt tartottuk a jelenkori tudomány legforradalmibb vívmányait és a humanizmus legfejlettebb típusát, a szocialista humanizmust. Ehhez a szöveg-háttérhez híven nem zárhatjuk e sorokat anélkül, hogy meg ne jegyezzük: hazánkban a tudományos megismerés fejlesztésének célkitűzéseit — a közelmúltban rögzítette őket *A tudományos kutatás, a technológiai és műszaki fejlesztés irányelv-programjának tervezete* — egyaránt vezérlik és lelkesítik a világban végbemenő tudományos-műszaki forradalom követelményei és a szocialista humanizmus sajátosságából következő elvárások. Az irányelv-tervezetet az ember iránti szocialista szeretet szelleme hatja ál.

Sz. J. fordítása

JEGYZETEK

1. M. Malița: *Mutații în gîndirea științifică*. In: *Revoluția științifico-tehnică și progresul*. Buc., 1974. 17.
2. Vö. J. P. Sartre: *L'existentialisme est un humanisme*. Paris, 1965.
3. Vö. C. Mare: *Statutul științei în raport cu filozofia și ideologia*. In: *Știință, filozofie, ideologie*. Buc., 1974.
4. Pierre Verrier: *Dimensions socio-économiques du phénomène informatique*. In: *Les cerveaux non humains*. Paris, 1970. 266—267.
5. *I. m.* 268—272., 285—295.
6. Nicolae Ceaușescu: *Opere* 11. 1075.
7. *I. m.* 1096.
8. Nicolae Ceaușescu: *Művei* 7. 518.

Az induló Horkheimer

A század első felének kiemelkedő gondolkodóival ellentétben, Max Horkheimer elméleti munkássága nem egynemű; amiután posztulátumait és axiómáit rögzítette, nem arra törekedik, hogy egységes rendszert alkosson. Életműve állásfoglalás, kora társadalmának és humanizmusának programszerű bírálatát tartalmazza. Ennek ellenére aligha játszhatott volna kiemelkedő szerepet a század filozófiai gondolkodásában, és aligha lehetett volna olyan nagy hatású, ha kifejezése nem magas fogalmi szinten történe. Azt, hogy ez az életmű meghatározta a kor egyik legjelentősebb filozófiai irányzatát, az ún. frankfurti iskolát, az alábbi sajátos vonások magyarázzák: állásfoglalást fejez ki egy olyan társadalmi-történelmi pillanatban, melyben a pozitivistá módszerek beözönlése az elmélet területére, a struktúrák és a tudományos gondolkodás eredményeinek célkitűzésszerűen semleges exegézisére szűkítették a filozófiát; továbbá ennek az állásfoglalásnak megfelelő filozófiai fogalmakra történő lefordítását képezi egy olyan társadalmi-történelmi pillanatban, melyben az általános elméleti szintézisre való törekvések helyét mindinkább a rész tanulmányok, az esszé- és cikkforma foglalta el.

Nem érthetjük meg a Horkheimer filozófiai elmélkedéseiben jelentkező témák és a kortárs filozófiai vitákban általa megfogalmazott teoreémák jelentését, anélkül hogy alaposan szemügyre ne vennénk első írásait. Figyelembe kell vennünk ugyanakkor szellemi életrajzának lényeges adatait. Csak így érthetjük meg azokat a társadalompolitikai és szellemi törekvéseket, melyek a század első évtizedeinek Németországát jellemezték. Horkheimer az igazi gondolkodó érzékenységgel és magas szellemi feszültséggel élte át korának problémáit — ennek a korszaknak egyetemes érvényű tényeit fejezte ki, meghatározott értékű szemszöveget.

Amint ifjúkori levelei mutatják, felfogását a szenvedés, igazságtalanság, elnyomás és a hatalom elleni tiltakozás, egy jobb világ keresése határozta meg (H. Gummier—R. Ringuth: *M. Horkheimer*, Hamburg, 1973). Egy hagyományörző és tradícionista család sarjaként, akárcsak Schopenhauer, Horkheimer sem követte azt a hivatást, amit a polgári környezet kényszerített rá: nem lett gyáros, hanem filozófiai tanulmányainak szentelte magát, melyeket először Frankfurt am Mainban az újkantiánus Cornelius vezetése alatt, majd Freiburg im Breisgauban Husserl és Heidegger irányításával folytatott a német fenomenológia fénykorában. Egyetemi tanulmányai során ismerkedett meg Marx elemzéseivel és tanaival. Pontosan akkor, amikor a munkásmozgalom sikereinek következtében a szocialista forradalom küszöbén álló Németországban a marxi életmű mind nagyobb teret hódított. Ezért Horkheimer újkantiánus és fenomenológiai irányulása már kezdetben erős marxista befolyásnak volt kitéve. Közvetlen kapcsolata a marxizmussal, a társadalom és a forradalom problémáival 1918-tól számítható, amikor Horkheimer részt vesz a müncheni forradalmi megmozdulásokban. Akárcsak a korszak más teoretikusai, ő is kiábrándult a német szociáldemokraták első világháború kezdetén tanúsított magatartásából; ez a kiábrándulás tartós nyomot hagyott benne, s a filozófia és partizánpolitika közötti kapcsolattal szembeni bizalmatlanságban nyilvánult meg. A rendelkezésünkre álló adatok nem igazolják, hogy a kommunista párt tagja lett volna, kétségtelen tény azonban, hogy az 1918—1920-as éveket megelőző és követő mozgalmi éveken Horkheimer végig közel állt a baloldali értelmiség csoportjaihoz. Mindez mély nyomot hagyott korai írásain.

Már első munkáját, 1926—1933 között készült jegyzeteit, melyeket *Dämmerung* (Zürich, 1934), címmel jelentetett meg, a polgári társadalom válságának szenteli, olyan következtetéseket fogalmazva meg, melyek későbbi elméleti tételeiben is megtalálhatók majd: a kapitalizmust mint a termelőerők és korlátozott destruktív használatuk közötti ellentmondást jellemzi; felhívja a figyelmet a termelőerőknek arra a tendenciájára, hogy stabilizáló tényezőkké alakuljanak át. Az egyéni és közösségi lét valószínűségi jellegét nem lehet szerinte a kapitalizmus feltételei között megszüntetni, ezért van szükség arra a társadalmi rendre, amelyben az egyének általában és külön-külön is ellenőrizni képesek saját létüket. Horkheimer fájalta a német munkásmozgalomban a századelőn bekövetkezett szakadást, minthogy szerinte „mindkét pártban vannak olyan erők, melyektől az emberiség jövője függ“ (I. m. 130.). A szociáldemokratáknak azt róta fel, hogy az az illúziójuk, miszerint az emberi viszonyokat hatékonyan jobbítani lehet a kapitalista gazdaság alapjain, míg a kommunistákat „tekintélyelvű dogmatizmusukért“ bírálta. E mun-

kájában tagadhatatlanul a kapitalista társadalom kritikájára összpontosít, hiányzik azonban a szocializmus alternatívájának pozitív kidolgozása, holott Horkheimer a szocializmusban képzelte el a kapitalizmusban megoldatlan egyéni létkérdések társadalmi szintű megoldását. A szocializmus itt többnyire mint a kapitalizmus egyszerű tagadása jelenik meg, s ennek az álláspontnak a kialakulásában valószínűleg bőven közrejátszott a német munkásosztály pillanatnyi helyzete is.

Emellett azonban figyelembe kell vennünk Schopenhauer metafizikus pesszimizmusának ideiglenes hatását is Horkheimerre, akinél a kapitalista társadalom marxista kritikájához való vonzódás pesszimizista-liberális természetű gyakorlati opciókkal párosul. „A filozófiával való első ismeretségem Schopenhauer munkásságához fűződik — írja élete vége felé —, a Hegel és Marx elméletével való találkozás, a megértés és a valóság megváltoztatásának határozott szándéka sem törölték el, még a politikai indíttatás ellenére sem, ezt az indíttatást.” (*Kritikai elmélet* I. XIII., 1968.) A meghaladhatatlan végesség, bármely emberi mű viszonylagos volta és a történelem értelmetlenségének schopenhaueri eszméi döntő hatással voltak Horkheimerre. Ezért a marxizmushoz való csatlakozását a következőképp jellemzi: „Igaz, marxista voltam, forradalmár. Az első világháború után Marxszal kezdem foglalkozni, mert a nacionalizmus veszélye nyilvánvaló volt. Azt hittem, csak egy forradalommal lehet a nemzetiszocializmust felszámolni, és éppen egy marxista forradalommal. Az én marxizmusom, forradalmárságom válasz volt a jobboldali totalitárius elnyomásra.” (I. m. 55.)

Schopenhauer metafizikus pesszimizmusa mellett e filozófia egy másik alap gondolata — az elnyomottakkal való együttérzés — is döntően hatott rá. Ennek újraélesztésében igen messzire ment, mert Marx és Schopenhauer között ebben látta az érintkezési pontok egyikét: Schopenhauer naturalizmusa és Marx materializmusa egyaránt az emberi lét konkrét jellege feltárására törekszik, mégpedig közérthető módon, a spiritualista metafizika posztulátumait megtagadva. „Találtam valami hasonlóságot Schopenhauerrel — írja Horkheimer —, mert úgy tűnik, hogy Marx elmélete tulajdonképpen tiltakozás az ellen, hogy a polgári forradalom megvalósításai — szabadság, testvériség, egyenlőség — csak egy kisszámú embercsoportot érintettek. Így a két gondolkodó számomra együtt volt jelentős.” (I. m. I. V.) Schopenhauer azonban nemcsak kiindulópontot jelentett, hanem egyes történelmi materialista tézisek közvetítésével, amint majd látni fogjuk, végpontot is. Ez nem hagyhatta érintetlenül a marxista felfogáshoz, a dialektikus materializmushoz való viszonyát, Horkheimer egyfelől a dialektikus módszer alapelvei értelmében totalizációkra, másfelől, a pesszimizmus posztulátumainak megfelelően az ellentétek állandó nem-azonosságának állítására kényszerül. Ez a nem-azonossági dialektika, mely ugyanakkor társadalomelméletként mégis totalizálni akar, mindegyre magában hordja azt, amit különben mindegyre meghaladni vélt.

Horkheimer korai elméleti írásainak alapvető előfeltevése az az összeférhetetlenség, amely az egyéni létnek, az egyéni lét szabadság és harmónia iránti aspirációjának valódi megértése, másfelől a gazdasági és politikai élet monopolista-totalitárius formái felé fejlődő polgári társadalom mint keret között fennáll. E formák súlyosan veszélyeztetik a klasszikus polgári liberalizmus humanista értékeit. Horkheimer elfogadja, hogy ez a fejlődés a polgári társadalom immanens tendenciáiból következik, és hogy a klasszikus polgári liberalizmus által meghirdetett értékek megmentése a polgári társadalom keretétől való elméleti elhatárolódást követel. Első nagyobb elméleti munkájában (*Anfänge der bürgerlichen Geschichtsphilosophie* — 1930) megpróbálja feltárni a polgári filozófiai felfogás meghatározó vonásait és korlátait s egy kompromisszum nélküli elméleti alternatívát kidolgozni.

A tanulmány alapvető elméleti törekvéseit illetően az elvont ész hegeli kritikájából, a modern racionalizmus Schopenhauer megfogalmazta formális jellegeből és az ifjúkori Marx-művek Hegel-bírálatából táplálkozik. Főként annak a racionalitásmodellnek a történelmi viszonylagosságát próbálja bizonyítani, amelyet a modern természetudományok dolgoztak ki, és amelyet a polgári filozófia, függetlenül attól, hogy ellensége-e vagy sem a felvilágosodásnak, mindig a racionalitás modelljének tekintett. Horkheimer visszautasítja a szcientista racionalizmus kizárólagosságát, mivel szerinte „a polgári társadalomtudomány megjelenésében elválaszthatatlanul a tudomány és technika fejlődéséhez kötődik; nem lehet megérteni anélkül, hogy a társadalomnak a természet feletti uralmához viszonyítanánk”. (*A polgári történelefilozófia kezdetei*. Frankfurt am Main, 1971. 10.) A természet egyalakúságának feltevése, mely a modern tudományok alapja, tudományosan nem bizonyítható, inkább a természet és az ember fölötti uralom egyvezetetésére irányuló hipotetikus javaslat, s a korai polgári korszak társadalmi-történelmi igényeit elégíti ki.

A történelemlétefilozófia a polgári kor kezdetén a formális racionalitás elvét fordította le a politikai magatartás nyelvére (Machiavelli), az állam nyelvére (Hobbes),

az utópia nyelvére (Morus Tamás), ez határozta meg a polgári filozófia egész későbbi fejlődését. A társadalmi élet pszichologista felfogása Machiavellinél, az állam és társadalom közötti különbségtétel Hobbesnál, Morus utópikusságának látomásos idealista jellege, mind e „fordító” művelet következményei.

Horkheimernek e látszólagos történetfilozófiai kitérője a polgári történelem-filozófia korlátaira vonatkozó következtetésekkel zárul, melyeket a polgárság fejlődése az örök igazságok rangjára emelt — „az időlegesnek ez az örökkévalóvá tétele, az új történelemfilozófia sajátos hiányossága”, ami elméletileg csakis a lét társadalmi beágyazottságának figyelembevételével haladhat meg: „az, ami természet, az ember életfolyamatától függ, és viszont, ez a folyamat a természet-től.” Horkheimer elismeri, hogy a történelmi lét és az emberi megismerés megértésének alapja inkább a társadalmi viszonyok struktúrájában rejlik, mintsem bizonyos természeti állandók feltételezésében.

Ezt az álláspontot képviselte Horkheimer a háború előtti Németország filozófiai vitáiban. Szemben a filozófiai antropológia megteremtésére irányuló törekvésekkel, Horkheimer lehetetlennek tartotta „a sajátos emberi lényeknek egy a történelemtől függetlenített és az emberfogalomra vonatkozó végleges ítéletek formáját öltő elméletét”. Ami az igazságnak az ideológiától való elhatárolhatóságát illeti, Horkheimer azon a véleményen volt, hogy „egy elmélet történelmi feltételezett-sége sohasem kétségbevonhatatlan bizonyítéka annak, hogy ez az elmélet ideológia lenne... A tényleges ideológiát mindig ismereteink éppen elérhető szintje határolja be”, a társadalom egészének függvényében. Azzal az elméleti formulával szemben, mely egyedül az utópiában látja az adott társadalmi keretek mélyen emberi elkötelezettségű meghaladásának lehetőségét, Horkheimer azt hangsúlyozza: „Csak a valóságos emberek cselekszenek, lépik át az akadályokat, s képek ezáltal felszámolni az elszigetelt vagy általános szenvedést, melyet ők maguk vagy a természet erői okoztak.” A mítoszok eredetére vonatkozólag kitarított amellet, hogy „a sors ténylegesen csak akkor nőhet az emberi termékek fölé, ha a társadalom nem képes saját problémáit tudatosan, érdekeinek megfelelően szabályozni”.

Horkheimer állásfoglalásainak értelme világos: a különböző elméleti-filozófiai problémák összefüggnek egymással, nem szakíthatók el az adott társadalmi-történelmi struktúra objektív feltételezettségétől, valamint megváltoztatásának lehetőségeitől. Bár kimondottan Marxra nem hivatkozik, ifjúkori műveinek gondolatait nyilvánvalóan felhasználta Horkheimer. Egyik első munkájával, az *Ein neuer Ideologiebegriff?*-fel (1930), mely tulajdonképpen Karl Mannheim *Ideologie und Utopie* című művének polemikus recenziója, máris a Marx-viták kellő közepén találja magát. „Marx elméletének a szellemtudományokba való beépítésével — írja — Marx alapvető fogalmainak értelme a visszájára fordul. Nem egy »totalitás«, avagy az abszolút, teljes igazság megismerése, hanem az adott társadalmi valóság megváltoztatása volt tudományának szándéka. Ezért bírálták a filozófiáját, de nem állították helyére egy új metafizikát.” (*Társadalomfilozófiai tanulmányok*. Frankfurt am Main, 1973. 21.) Horkheimer elutasította nemcsak a kész tudományos igazságokként felfogott marxizmus eszméjét, hanem a marxai rendszer ökonomizált és szcientizált vátozatait is. Míg az előbbi a századelő revizionizmusára volt jellemző, az utóbbi Mannheim relativizmusában csúcsosodott ki, aki a marxizmust a már meglévő tudományokkal egy sorban helyezte el. Ilyen értelemben Mannheim kitüntetett polemikus célpontja lehetett Horkheimernek, Mannheim ugyanis abban az értelemben általánosította Marxnak a megismerés társadalmi-történelmi meghatározottságára vonatkozó tételét, hogy kidolgozta az ideológiai totalitás fogalmát. Eszerint minden ismeret tartalmában és formájában egyaránt ideologikus jellegű. Horkheimer meggyőzően bizonyította, hogy ez az ideológiafogalom egy történelemfeletti lényeg metafizikus előfeltevését tartalmazza, mely nem ért egyet a különböző elméleti világnézetekkel, hanem a maga teljességében csak a megismerés által fedhető fel. Egy ilyen előfeltevés nem több, mint a történelmi lény egy kiüresített fogalma, mely elkerülhetetlenül egyfajta konformista jellegű kvietizmust von maga után. „Már az első lépésnél, mely az ideológia fogalmát eltávolítja a politikai kritika területéről, elveszti meghatározott jelentését. A megismerésnek az az elmélete, amely relativizmusnak hiszi magát, és amely az összes szempontot mint »partikulárisat« írja le, maga is csak partikularitás.”

Másfelől az „ideológiai totalitás” fogalmát Horkheimer a marxai ideológia-elemzéssel vetette össze, és rámutatott arra, hogy a fogalom meghaladása elképzelhetetlen az adott társadalmi-történelmi valóság konkrét feltárása s az ideológia és igazság közötti különbségtétel, az autentikus marxai ideológiafogalomhoz való visszatérés nélkül.

Keszthelyi András fordítása

A kalmár és az uzsorás

A *velencei kalmár* sokszor volt éles, irodalmon kívüli viták tárgya. Nem csoda, hiszen Shakespeare színműve oly kérdéskörbe vág, amely századunkban ismét — mint annyiszor a történelem során — kölcsönös elzárkózások, előítéletek és gyilkos dühök kiváltójaként került a közélet homlokterébe. A fasiszták zsidóellenes műként értelmezték és játszották, a zsidógyűlölet propagandaeszközét látták benne. Antifasiszta beállításban is játszották azonban olykor mint az esztelen zsidógyűlölet elleni manifesztumot. Gyakran mellőzés a sorsa e darabnak, melyet a színházak — a (politikailag, nem művészileg) kényes kérdést megkerülő — óvakodnak előadni. Valójában a darab nem antiszemita fogantatású, de nem is avval ellenkező előjelű felfogás kifejezője. Az antiszemitizmuson és a filozemita állásponton egyaránt felülemelkedik, éppen ebben rejlik humánus értéke és egyben művészi hitelessége.

Talán nem érdektelen megjegyeznünk: a Shakespeare korabeli Angliában nem voltak zsidók, társadalmi méretű zsidókérdés sem létezett tehát. Shakespeare zseniális problémaérzékenységre vall, hogy egyáltalán felteszi magának és közönségének a kérdést, méghozzá — mint látni fogjuk — társadalmilag-történetileg helyesen, emberileg-művészileg hitelesen. A Shakespeare tájékozatlanságát, műveletlenségét hirdető felfogásokkal szemben azt is bizonyítja ez a darab, hogy a költő, ha részleteiben nem is, de alapvonalaiban jól ismerte az európai középkor és újkor társadalomtörténetét, jól érzékelte annak fejlődési csomópontjait.

S bizonyára nem véletlenül játszódik a darab ugyanott, ahol Othello tragédiája is ered. A fajgyűlölet két céltáblája, a mór generális és a zsidó uzsorás történetének helyszíne egyaránt a fényben-aranyban dús Velence, a korai polgáriarodás egyik legismertebb színtere, ahol a korváltás ellentmondásai is korán és élesen jelentkeztek.

A *velencei kalmár* alaphelyzetét Antonio, a kalmár és Shylock, az uzsorás ellentéte, kölcsönös gyűlölete, összecsapása adja. Mindkettő Velence üzleti életének jelentékeny alakja. A kalmár és az uzsorás: mindkettő részese a kapitalizmus kifejlődését előkészítő eredeti tőkefelhalmozás folyamatának. A kereskedő árúval, az uzsorás pénzzel kereskedik; a kereskedelmi haszon semmivel sem „emberségesebb“, mint a kölcsönpénzen szerzett haszon. Az uzsorás pénzeli a kereskedő vállalkozását; a középkori, középkor végi uzsorásból lesz a majdani bankár, az eredeti uzoratókéből a kapitalizmusban központi szerepet játszó banktőke, amely nélkül már elképzelhetetlen a kereskedelmi tőke. Valójában a kamatszédés és a kereskedelmi profit egyaránt a tőke elválaszthatatlan funkcióihoz tartozik, s a kifejlett kapitalizmus körülményei között senki sem tartja *erkölcsileg* rosszabbnak az egyiket a másiknál. A bankár és a nagykereskedő — egyik sem pénzsóvárabb, nem fukarabb, nem emberségesebb és nem embertelenebb a másiknál. Csakhogy az egyházi dogma és a középkori mentalitás rosszszallta a kamatprofitot, és akceptálta a kereskedelmi hasznot; elítélte s megvetette az uzsorást, de nem tudott meglenni nélküle; a lenézett, megvetett nép fiát szorította erre a számára nélkülözhetetlen funkcióra, annak a népnek a képviselőjét, amely nem lévén egyenrangú, nem érvényesülhetett a szabad versenyben, nem választhatott társadalmi megbecsülést, tiszteletet — s pláne szeretetet — biztosító pályát. Történelmi tény, hogy az uzoratóke jórészt zsidó kézben volt a kapitalizáló Európában; távolról sem kizárólagosan zsidó kézben, persze: közismertek, Európa-szerte, a nagy, nem zsidó bankárcsaládok, amelyek vagyonaikat nem kis részben az uzorakamatra alapozták, vagy abból eredeztették, és amelyek oly nagy szerepet játszottak a kapitalizmus kialakulásában, az eredeti tőkefelhalmozásban. És távolról sem volt minden zsidó uzsorás sem a középkorban, sem a reneszánsz idején. A zsidó uzsorás mégis *jellegetes* figura volt, így Shylock alakja történelmileg hiteles.

Érdekes, hogy Shakespeare több nemesi-nagyúri, mint polgári-kereskedői vonással ruházta fel velencei kalmárát, Antonio gazdag kereskedő, a város elitjéhez tartozik. A polgárság képviselője, de oly időben, amikor az még a rendi társadalmon belül, maga is rendként, kiváltságokat élvezve fejlődött. Önzetlensége, barátai iránti bőkezűsége, őszinte segítőkészsége révén a gazdag athéni

nagyúrhoz, Timonhoz hasonlít. Nagyvonalúsága, kockázatvállalása barátja boldogulásáért csak tiszteletet és megbecsülést ébreszthet iránta. Mindez nyilvánvalóan nem polgári erény, főleg nem a feltörekvő polgárság sajátja. Antonio könnyelmű is mindezek mellett, könnyelmű, mint egy arisztokrata, aki nem kínlódvá kuporgatta össze vagyonát, hanem egyszerűen örökölte azt. Könnyelműsége a modernebb tőkés Shylock szemében nem erény, hanem bűn, sőt hiba, amiért lakolnia kell.

Antonio tehát színes, vonzó egyéniség, előkelő társadalmi helyzete lelki nemességgel párosul. De nemcsak avval: súlyos faji előítélettel is. Megveti és gyűlöli a zsidót; leköpte és megrúgta, *mielőtt* személyes konfliktusba, egyáltalán személyes viszonyba került volna vele. Lenézi, amiért az kamatra ad kölcsönpénzt, s az a tény, hogy maga is rászorul ilyen kölcsönre, egyáltalán nem csökkenti megvetését; nem ismeri fel, hogy a kamatra szerzett kölcsönpenz szükség-szerű tartozéka a tőkés üzleti életnek; egyébként ő nem is üzleti vállalkozásba kívánja fektetni a kölcsönkért összeget, hanem barátja, Bassanio tervezett házasságának a megalapozására szánja.

Miért utálja a kalmár az uzsorást?

Nem érdektelen megfigyelnünk, hogy *nem* vallási okokból. Sem Antonio, sem Shylock részéről nem történik semmiféle utalás arra, hogy kettejük konfliktusában a vallási különbözőségnek bármilyen szerepe volna. Nincs hitvita, szó sincs arról, hogy valamelyik fél a maga vallásának felsőbbrendűségét, a másikénak hamisságát vagy értéktelenségét említené. Egyáltalán nincs szó hitről a darabban, s e tekintetben *A velencei kalmár* tökéletesen egyezik a shakespeare-i életmű összes többi darabjával: a költő vallási közömbösségét, teljesen és következetesen laikus életszemléletét bizonyítja. Mint mindig, Shakespeare itt is valóságos emberi-társadalmi összefüggéseket tár fel.

Antonio kíméletlensége, nyilvánvaló rosszindulata a zsidóval szemben:

*Kutya vagy — mondanám most is örömmel
S megrúgnálak, leköpnél megint (21.*)*

éles ellentétben áll nemes erkölcsi tulajdonságaival, bár ő maga természetesen nincs tudatában ennek az ellentétnek; becsülete, sőt jósága, barátai iránti emberi jóindulata szerinte kitűnően összeegyeztethető a zsidógyűlölettel. Furcsa kettősség ez: Antonio saját emberi tartását kétféle mértékkel méri. Emberiessége a magafajta társai felé irányul; embertelensége a „mások” felé. A „magafajta” itt azonban nem a huszadik századi rasszizmus értelmében vett *fajt* célozza, hanem Antonio saját társadalmi csoportját, pontosabban *rendjét*. *A minden belül* érvényes a nemesi erkölcsöké, azon kívül nem. A zsidó uzsorás *gazdag* vagyona azonban nem elégséges ahhoz, hogy — a még rendi társadalomban — a kiváltságosok, az *egymás között* egyenlők közé emelkedhessék. Átmeneti korszakban vagyunk: a pénz már hatalom, de még nem a legfőbb hatalom, a származás egyelőre még fontosabb, mint a pénz. A zsidó pénzével kíván érvényesülni, vagyonszerzéssel próbálja áttörni születésének korlátait. S minél nagyobb a vagyona, annál jobban gyűlölik mint a születés kiváltságait fenyegető versenytársat.

Egyébként Shylock maga is megfigyeli és szóvá teszi Antonio — s a vele egyvívásuk — moráljának kettősségét. A dőzse előtt, ügyének tárgyalásakor, mielőtt irgalmat, emberiességet követelnek tőle, ezeket mondja:

*Birtokotokban sok rabszolga van
S élnek mint őszvérek, kuttyák, nehéz
Rabéletet, mert megvettétek őket.
No, engedjétek őket szabadon,
Hadd üljenek nászt gyermekeitekkel!
Miért izzadnak teher alatt? Agyuk
Legyen oly lágy, mint a tiétek; inyilk
Oly válogatós. Azt mondjátok erre:
A mi rabjaink; ezt felelem én is. (74.)*

Shylocknak kétségtelenül igaza van: ellenfele és bírái rendjükön belül vallják s gyakorolják az emberiességet; a rabszolgatartás, a nem szabad emberek sajnálgatása nem ütközik sem törvénykönyvük, sem erkölcsökük előírásaiba. (Tudjuk, persze, hogy a korabeli Velence társadalmi berendezése nem a rabszolgatartáson alapult. Azt is tudjuk azonban, hogy a korai kapitalizmusban, a gyar-

* A velencei kalmár. Fordította Vas István. In: Shakespeare Összes művei VI. Európa Könyvkiadó. Budapest, 1961.

matbirodalmak hajnalán — s néhol igen sokáig — a rabszolgaság nagyon is valóságos jelenség volt. Shakespeare tiltakozása a rabszolgatartás ellen — mert e sorok kétségtelenül azt tartalmazzák — ugyanakkor átvitt jelentésű is: nem csupán a szó szerinti rabszolgarendszer ellen, hanem mindenfajta jogfosztottság és elnyomás ellen irányul, főleg a feudális rendszerhez tartozó személyi függőség ellen, az általános emberiség jegyében.)

Antonio, mint mondtam, nem tudatosítja magában saját erkölcsisége ellentmondásosságát. Nem restelli, hanem természetesnek tartja zsidógyűlöletét, ahogy bármelyik osztályabeli lelkiismeretfurdalás nélkül tart rabszolgát vagy jobbágyot, s közben tisztességes embernek véli magát, ha betartja az osztályon, illetve rendszeren belül kötelező viselkedési-viszonyulási normákat.

Am van Antoniónak egy olyan mondata, amely — úgy tetszik — megvilágíthatja ezt az ellentmondást. A híres, sokat idézett szövegrészre gondolok:

*A világ nekem nem több, mint világ,
Színpad, melyen eljártsszuk szerepünket ... (9.)*

A világ — színpad, az élet — színelőadás, amelyben minden ember szerepet játszik: olyan gondolat ez, amely többször fordul elő Shakespeare munkáiban. Gondolatainak egyik vissza-visszatérő alaptémája ez, amely különböző darabjaiban más és más összefüggésben, többféleképpen árnyalt jelentéssel merül fel. A *veleencei kalmár* szövegéhez, cselekményéhez azonban nem fűződik látható szállal ez a két sor; a költő nem bontja itt ki a gondolatot, és semmi sincs a szövegben, sem előtte, sem utána, ami közvetlenül magyarázhatná, igazolhatná e két sor jelenlétét. A darab elején mondja ezt Antonio (I. 1.), még a konfliktus expozíciója előtt. Ha azonban nem közvetlen, hanem közvetett összefüggést keresünk, némi fényre bukkanhatunk.

Szerepet játszunk valamennyien, tehát a számunkra előírt szöveget mondjuk, s úgy viselkedünk, ahogy szerepünk szerint viselkednünk kell; nem önmagunkat valósítjuk meg életünkben, hanem szerepünkhöz alkalmazkodunk. Nem egyszerűen emberként élünk tehát, saját indítékaink, hajlamaink és képességeink, hanem a társadalom által ránk osztott szerep szerint; ez a szerep pedig a társadalmi rendszerben elfoglalt helyünk (státusunk) függvénye. A szerepjátszási kényszer — másuttal szemben Shakespeare bővebben foglalkozik — az elidegenedési folyamat része és megnyilvánulása; azoknak a társadalmi berendezkedéseknek a velejárója, amelyekben az autentikus emberi értékeket torzító hatások érik.

Nos: Antonio előítéletei társadalmi státusához és szerepéhez tartoznak. Amennyiben Antonio nem csupán adott személy, hanem osztályának, rendjének tagja és képviselője is, csoportja (annak helyzetéből, érdekeiből, történelmi korlátából) fakadó előítéleteit is hordoznia és kifejeznie kell. Hiába nemes lelkű Antonio a barátaival szemben; a „mások”-hoz tartozóval szemben a „mi” képviselőjének szerepét kell játszania. S teszi ezt anélkül, hogy e kényszerítő „kell” tudatában lenne; mint jó színész, beleéli magát a szerepébe. Más kérdés, hogy van, aki jobban, van, aki kevésbé azonosul szerepével. Sem a szerep, sem a státus, amelyhez tartozik, nem fátum; bizonyos körülmények és adott határok között ki lehet törni belőle.

Ha elfogadjuk, hogy Antonio antiszemitizmusa státusához és szerepéhez tartozik, ezzel nem mentettük fel erkölcsileg az embertelen magatartás vádját alól (maga, mint láttuk, meg sem próbál kilépni szerepből!) de erkölcsisége ellentmondásosságát, úgy hiszem, kielégítően megmagyaráztuk.

Antonióról még csak ennyit: szép vonásokkal megrajzolt alakja, barátaival szembeni emberisége jelentősen hozzájárul a drámai konfliktus elmélyítéséhez. Minden egyszerűbb volna, ha minden szempontból elítélendő, semmi ember személyesítené meg az embertelen előítéletet. Shakespeare alakjai azonban sohasem egysíkúak.

Nem is tudom, mért vagyok szomorú (7.)

— ez Antonio első mondata, a darab kezdő sora. S mikor kijelenti, hogy a világ színpadán valamennyien szerepet játszunk, ezt teszi hozzá:

S én búsat játszom. (9.)

Mi lehet a dramaturgiai funkciója e kezdeti, a szövegben és a cselekményben meg nem indokolt szomorúságnak? Arra gondolhatnánk, hogy valamiféle előérzet mondatja ezt vele, hamarosan következő megpróbáltatásaira vonatkozóan. Ám efféle előérzetnek semmi alapja sincs, mivel, mint mondtam, e kijelentések a konfliktus expozíciója előtt hangzanak el, felhasználását így hát mesterséges, Shakespeare-hez nem méltó és tőle idegen drámai fogásnak kell tekintenünk.

Az elkövetkező konkrét konfliktust még nem sejtheti Antonio, amikor ezeket mondja, de önmagát ismeri; ha nem is tudja fogalmilag megragadni és kifejezni, érzi személyiségének belső ellentmondásait. Ezért jogosan lehet szomorú; szomorúsága a tragikum árnyalatával színezi alakját.

A *velencei kalmárban* nem a kalmáré, hanem Shylocké, az uzorásé a főszerep (úgy, mint, mondjuk, a *Julius Caesarban* nem az államfő, hanem a forradalmár Brutus a központi alak).

Sokszor értelmezték Shylock alakját vígjátéki figurának, gonosz, ám részedett cselészövének, aki méltó büntetésként válik nevetség tárgyává; figyelmesebb és élesebb szemű értelmezők pedig már régen és sokszor rámutattak alakjának mélyen tragikus vonásaira.

Shylock alaphelyzete a társadalmi rendszerben, kiindulási pontja a darab cselekményében: az igazságtalanul üldözött emberé; ő az embertelen diszkrimináció szenvedő alanya. A velencei társadalom eltűri őt és tevékenységét (mert tevékenységére szüksége van), ám ugyanakkor megveti, másodrangú polgárként kezeli. Sértések hosszú láncolatából álló életében halmozta fel Shylock mindazt a keserűséget, dühöt, azt a féltelen bosszúvágyat, amely Antonióval való összecsapása során, a kedvezőnek látszó lehetőség csábítására elemi erővel tör ki belőle. Ugy érzi, emberi méltósága kötelezi, hogy ő, aki egész életében alázatos volt, egyszer megpróbáljon felülkerekedni.

Patetikus szövegben fejt ki Shakespeare a faji megkülönböztetés irracionálisát és embertelenségét, az emberi nem alapvető egységét és egyenlőségét vetett hitét: Antonio, mondja Shylock, „lepecskondiázott, és elűtött egy félmilliót. Nevetett, ha vesztettem; csúfolt, ha nyertem; gyalázta a népet, megakadályozta az üzleteimet, hűtötte a barátaimat, fűtötte az ellensegeimet — és miért? Mert zsidó vagyok. Hát a zsidónak nincs szeme? a zsidónak nincs keze, szervezete, érzéke, érzelme, szenvedélye? nem ugyanaz a táplálék táplálja, nem ugyanaz a fegyver sebzi, nem ugyanaz a baj bántja, nem ugyanaz a gyógyszer gyógyítja, nem ugyanaz a tél és nyár hűti és hevíti, mint a keresztényt? Ha megszurítottok, nem vérünk-e? ha csiklandoztok, nem nevetünk-e? ha megmérgezték, nem halunk-e meg? és ha meggyaláztok, ne álljunk-e bosszút?” (51.)

Az uzorás értékmérője a pénz. Ki-ki annyit ér számára, amennyi pénze van. Mikor Bassanio kölcsönért folyamodik hozzá és Antoniót ajánlja kezésül, Shylock azt mondja: „Antonio jó ember”. S hozzáteszi: „...amikor azt mondom róla: »jó ember«, ezt úgy értem, hogy jó arra az összegre.” (17.) Az emberi érték, a jószág fokmérője a vagyon. (Az arany, a pénz elidegenítő, emberi értékeket kiforgató erejének gondolata szintén a shakespeare-i életmű egyik gyakran visszatérő, sokféleképpen kidolgozott alaptémája.)

Nos, ez az uzorás egyszer kizökken szerepéből. Kölcsönadja a kért összeget Bassaniónak, elfogadja Antoniót kezésnek, s nem kér kamatot. Csak „bánatpénzt” köti ki arra az esetre, ha tőkéjét a kijelölt napig nem kapná vissza. E „bánatpénzre” építi bosszúját: azt foglaltatja szerződésbe, hogy joga lesz Antonio húsból, testének az ő, Shylock tetszése szerinti részéből kivágni egy fontot: törvényesen, szerződés szerint kívánja megölni, bosszúból, ellenfelét.

Most az egyszer tehát nem keresni akar az uzorás. Megtagadja s megtalálja önmagát; nem uzorásként — emberként cselekszik. Mert úgy érzi, emberi méltósága követeli, hogy kihasználja az alkalmat, megtorolja sérelmeit. Rosszal akar fizetni a rosszért. Ki is mondja: „Azt az aljasságot művelem, amire ti tanítottatok, és alighanem még hozzá is teszek ahhoz, amit tanultam.” (51.)

Megalázott méltósága nevében, emberként cselekszik most — de nem emberségesen. Sérelmei megváltásaként ellensége életére tör. Végletes elvakultságában az eleven ember szívét akarja testéből kimetszeni.

Ezen a ponton az elfogulatlan olvasó vagy néző lelkében az elnyomottal, megalázzottal való együttérzést felváltja az iszony.

Shylock a bírósággal kívánja érvényesíttetni szerződését, ám az eljárás során alulmarad, túljárnak az eszén. Erre még visszatérünk. Most a lényegét kívánom hangsúlyozni: a kibontakozás nyilvánvalóan Shylock-ellenes. De ezzel Shakespeare a legcsekélyebb mértékben sem igazolja az antiszemizmust, mint ahogy filozofemita magatartást sem tanúsít. Visszautasítja az embertelenséget, elítéli a kegyetlenséget. Alapeszméje, amely — mutatis mutandis — a királydrámák egész sorozatában is roppant hangsúlyosan jut kifejezésre, az, hogy a véres bosszú, amely a rosszért tetézett rosszal fizet (emlékezzünk, hogyan mondta Shylock: „alighanem még hozzá is teszek ahhoz, amit tanultam”), nem old meg semmit, csupán újabb szörnytetek sorát nyitja meg, az elembertelenedést, nem a társadalmi-emberi haladást szolgálja. A rémes bosszú viszontbosszút követel, az ismét bosszút szül

— s így tovább a végtelenségig. Az embertelenség újabb embertelenséggel nem ellensúlyozható és nem leküzdhető — ez *A velencei kalmár* máig is érvényes, politikailag és erkölcsileg egyaránt aktuális alapeszméje.

Még egyszer: eredetileg Shylock az igaztalanul sértett, érdemtelenül megalázott, jogosan felháborodott fél. De sértett önérzete, megtiprott emberi méltósága gonoszra teszi; a gonoszság pedig — ha érthető, lélektanilag magyarázható is, adott esetben — erkölcsileg semmiképpen sem elfogadható. Ezt Shakespeare a cselekmény még egy szálával hangsúlyozza.

Shylock sérelmeinek hosszú sorát egy különösen súlyos csapás tetézi: leánya árulása. Jessica egy keresztény ifjúba, Lorenzóba szerelmes. Atyja áldására nem számíthat, nem is próbálja azt elnyerni. Hogy feleségül mehessen Lorenzóhoz, kész annak hitére áttérni; megszökik apja házából, Shylock arányaival is bőven felszerelve magát.

Jessica alakja bővebb elemzést érdemelne. Júliával, Desdemonával rokonítja a szerelem szabadságának elvére épülő tette: atyja akarata nem gátolhatja őszinte szerelme beteljesülését. Szerelméért, szerelmeséért hatalmas kockázatot vállal — s végül elnyeri jutalmát. Am Jessica tettét az is motiválja, hogy atyjával mindenképpen szakítani akar:

*Hogy atyám lánya vagyok, szégyelem,
Pedig vérének gyermeke vagyok,
De nem lelkének gyermeke. (33.)*

A szövegbeli bővebb kifejtés híján ez bizony kétértelmű nyilatkozat. Érthető úgy, hogy Jessica származásától, megvetett zsidóságtól kíván mindenáron szabadulni, az antiszemita előítéletekkel mintegy azonosulva; de értelmezhető úgy is, hogy apja csúf jellemétől, kíméletlenségétől viszolyg, jogosan.

Jaj, ez az én gyűlöletes bűnöm (uo.)

— mondja Jessica az idézett sorok előtt. Döntése visszasságának, tette kétértelműségének nagyon is tudatában van.

Mi sem érthetőbb, mint az, hogy leánya árulása kétségbe ejti Shylockot, még fokozza dühét az ellenséges világgal szemben. Am Shylock haragja végletes, embertelen formát ölt, teljesen elpusztítja apai érzelmeit. Kizárólag uzsorásként és nem érző emberként, apaként gondolkodik, mikor gyémántja, ékszerei, dukátjai elvesztését ugyanolyan súlyos csapásnak tartja, mint leánya elvesztését. S kimondja szörnyű kívánságát: „Bár holtan feküdne a lányom a lábam előtt, az ékszerekkel a fülemben! Bár ravatalon feküdne a lábam előtt, a dukátokkal a koporsójában!” (52.)

A saját leánya halálát kívánni — bármi súlyos bűnért is — igazolhatatlan, elborzasztó gonoszság. Shylockot a szenvedés monstrummá változtatta.

A kalmár és az uzsorás viszonyát — a lehető legpolgáribb módon — szerződés közvetíti, szoros jogi formába öntött szerződés. Véres fejleménnyel fenyegető összecsapásuk a polgári rend szerint természetszerűleg a bíróságra vezet.

Ellenfelek, bírák, vádlók és védők egy dologban feltétlenül egyetértenek: jogilag a szerződés sérthetetlen, feltétlenül érvényesítendő. Shakespeare szemében a polgárisodó Velence a modern *jogállam* példaképe. A jog nem túri az önkényt; a jognak mindenáron érvényt kell szerezni; az igazságos jogszolgáltatás semmilyen indokra való tekintettel sem ismerhet kivételt. Ezt vallja Shylock:

*A font húst, amelyet belőle kérek,
Drágán vettem meg: enyém, akarom.
Ha nem adjátok, pfuj törvényetekre!
Akkor nem ér Velence joga semmit. (74.)*

Tudja Antonio is. Azt mondja: maga a dözse sem

*... gátolhatja a törvény folyását,
Ha megsérül a teljes jog, melyet
Az idegen itt Velencében élvez,
Megsértheti államunk igaz hírét... (64.)*

Végül, mikor Bassanio a bíróság előtt azt kéri:

*... most az egyszer
Hajoljon meg a jog hatalmatoknak:
Nagy igazságért egy kis jogtalanság
Csak az ördög zsákmányát üti el (78.)*

Így érvel Portia, ügyvédi jelmezében:

*Az nem lehet. Nincs oly velencei
Hatalom, mely megmásítsa a törvényt:
Ezt a kivételt számontartának
S e joggyakorlatból sok tévedés
Fakadna az államban. Nem lehet.* (uo.)

Ahol olyan, hatóság által elismert jogi formába öntött szerződést lehet kötni, amely az egyik felet feljogosítja arra, hogy a másik fél testéből egy font húst kivágjon — az még az emberi személyt semmibe vevő, a véres erőszakot szentesítő feudális rendszere. De ahol a szerződést — tartalmától függetlenül — a hatóságnak feltétlenül érvényesítenie kell, ahol még a dózse — az államfő — sem engedheti meg magának, hogy a törvényt megszegje, a törvény alól kivételt statuáljon, ahol a hatalomnak még „nagy igazságért sem szabad kis jogtalanságot” elkövetnie: az már a modern állam, a polgári társadalmi rend. A kivétel példáját szaporítja; bármilyen „kis jogtalanság”, ha megtűrik, nagyobbaknak, s végül az önkénynek nyit utat. A jogrend feltétlen érvényesítésének a követelménye minden újkori humanizmusnak és demokratizmusnak szerves alkotóeleme.

A kalmár és az uszorás perét tehát a jogrend szerint, nem annak megsértésével kell megoldani.

Portia, Bassanio szerelmese, majd asszonya, aki ügyvédként, álruhában vesz részt a bírósági tárgyaláson, még az érdembeli tárgyalás előtt újra joga kívüli érvekhez folyamodik: irgalomra biztatja az uszorást.

Az irgalom lényege nem a kényszer,

Megáldja azt, ki adja, s azt, ki kapja.

A nagyokban is ez a legnagyobb;

Koronánál szebb dísze a királynak... (77.)

Az irgalom az uralkodó feudális ideológia fogalma. Mai nyelven a *tolerancia* az, amit Portia szép szavakkal magasztal. A vallási és politikai türelmetlenség elvetése, a morusi, erasmusi fogantatású toleranciaelv a reneszánszmentalitás másik fontos jellemzője, az előítéletek ellen irányuló fegyver. Portia monológja mintegy elméleti előkészítése annak a jogtudori erőfeszítésnek, amely a véres megoldást mindenképpen elkerülni hivatott.

(Itt jegyzem meg: Portia egyike Shakespeare sokrétűen vonzó, szépséget és bájt értelemmel és furfanggal, műveltséget feddhetetlenséggel, jóságot lobogó életörömmel párosító, a reneszánsz szellemet megszemélyesítő női alakjainak.)

Shylock nem ismer irgalmat, idegen tőle a tolerancia; ha az erkölcs hallgat, a jogrend működik. A megoldást — ügyvédként — Portia találja meg, s ez a megoldás, nagyon jellemzően, a szerződés pontatlanságaira épül: *egy font hús jár Shylocknak, de vér nem, s húsból sem több, sem kevesebb.* Ha vért ontja Antonionak, ha több vagy kevesebb húst vág ki testéből, túllépi szerződése biztosította jogát, bűnt követ el, és lakolnia kell érte. Így tehát a szörnyett elkövetethetetlen, Portia túljárt Shylock eszén, s a törvényesség sem szenvedett csorbát.

Shakespeare nem engedi valódi tragédiává fejlődni tragikus elemekkel — mint láttuk — bőven átszótt darabját. Ahogy a tárgyalás során fokozatosan kicsúszik lába alól az addig szilárdnak vélt talaj, a rászédett Shylock komikus figurává alakul át, a darab vígjátékjellege kerekedik fölül. Egy adott pillanatban az uszorás életét fenyegetik, majd egész vagyonát; vagyona elvesztése is megsemmisítené. Am mihamar kiderül, hogy mindez csak tréfa, életét megkíméli, vagyona is nagyrészt megmarad, bár súlyos árat fizet — szó szerint, pénzben — sikertelen, rémséges bosszútervéért. Sőt: Antonio elveszettnek hitt hajói is megkerülnek.

A tragédia viharközpontjának közelében hajóztunk, mi nézők-olvasók, végül azonban a vígjáték nyugodt vizeire, derűs ege alá érkeztünk. Ismétlem: Shakespeare szemmeláthatólag nem akarja tragédiává duzzasztani a kalmár és az uszorás konfliktusát. Valahogy el is ejti, magukra hagyja főalakjait. Nem tudjuk meg, Antonio bölcsőbb, előítélettel mentesebb lesz-e, Shylock megbántottságában mértéktartóbbá, emberségesebbé válik-e ezután. A darab ötödik felvonása — utójáték, amelyben a főkonfliktus már szóba sem kerül. S ez az utójáték — vígjáték egyben a javából. De még a csúcspont és kibontakozás előtt bőségesen szerepelnek a tragikus és komikus elemek mellett a *mesejáték* elemei: a Portia kezéért versengőknek, mint egy keleti mesében, zárt, jelszavas ládikók közül kell kiválasztaniuk az igazit. E mesejáték beleszövésével a szerző előre figyelmezteti nézőit-olvasóit: nem valódi tragédia van kibontakozóban.

S bizonyára nem véletlen, a profítot egyaránt hajszólo kalmár és uzsorás konfliktusára épülő darabban, hogy sem az *arany*-, sem az *ezüst*ládikó nem bizonyul az igazinak; sem Marokkó hercege, sem Aragónia hercege nem bizonyul Portiához illő férjnek. Nem főúr, Bassanio az, az egyszerű velencei polgár, aki az igazít, az ólomládikót választja, s elnyeri a szépséges, elbűvölő leány kezét:

*... Vig arany te,
Midas bús tápláléka, nem akarlak,
Se téged, sápadt és silány lakáj
Az emberek közt. De te, vézna ólom,
Mely inkább fenyeget, mintsem ígér:
Egyszerűséged több a szép beszédnél,
Téged választlak; bár legtöbbet érnél!* (56.)

Az aranyat-ezüstöt visszautasítva, Bassanio az egyik legmélyebb, gyakran visszatérő shakespeare-i gondolatot fejtegeti: látszat és lényeg meg nem felelését, az álérték értékhamisító erejét. (55—56.) Anélkül, hogy közvetlen, cselekményszerű kapcsolatban lenne a fentiekben vázolt-elemzett konfliktussal, Bassanio monológja belső, lényegi összeköttetésben áll azzal: az emberséget lealacsonyító előítéletes gyűlöletet és a gonosz bosszút egyaránt elutasítva, a darab az emberség igaz értékét hirdeti.

Arkossy István grafikája

A zenei közérthetőség

„A zene mindenkié! De hogyan tehetjük azzá?” — kérdezi Kodály Zoltán —, és egy életművel válaszol.

„Egy szép dallamot, egy jó csengésű harmóniát sem hallottam, csupa zür-zavar az egész!” — mondhatja valaki a modern zenéről, s az effajta vélekedés nem elszigetelt és nem véletlenszerű.

Ez a szembeállítás semmi esetre sem pedagógiai célzatú. Nem a (modern) zene erkölcsi védelmét szándékszik kicsikarni az olvasóból, csak a két álláspont groteszk ellentétére kíván rádöbbszteni. Ugyanis mindkét magatartásban ugyanaz a vágy munkál: kapcsolatot teremteni zenei mű és közönség között, megteremteni — a szó eszményi értelmében — a közérthetőséget. A kodályi program a „köz“-t szeretné érzővé tenni, eszköze a zenei anyanyelvi oktatás, ezen át vezet az általános emberhez. A modern zenén fanyalgók az érthetőséget hiányolják, a szép dallamot, a „jó csengésű” harmóniát.

Melyek a „köz”, illetve a zenei mű kapcsolatteremtési lehetőségei? Melyik az a sajátossága a „köz”-nek, melynek birtokában válaszképessé válik a művel szemben? Hogyan tudnánk megközelíteni a közérthetőség kategóriáját? Válaszunkban a kortárs zenetudomány mindegyre bővülő eszköztárának (információ-elmélet, szemiotika, jelentéstan, pszichoszociológia, filozófiai esztétika) felhasználásával próbálkozunk.

Üzenet-e a zene?

Az információelméleti esztétika az *üzenetet* úgy határozza meg, mint reper-toárból meritett elemek sorozatát, mely az üzenet eredetiségével, előreláthatatlanságával arányos mennyiségű információt hordoz. Az *információ*, mellyel a befogadó eleve rendelkezik, az üzenet redundáns része. A redundancia mint *banalitás*, illetve az információ mint *eredetiség* dialektikus egysége szabályozza az üzenet bonyolultságát. E bonyolultság függvénye a befogadó repertoárjának (A. Moles). Az üzenet hordozói azonosan értelmezett és a befogadó által előzetesen ismert jelek. Az üzenetet hordozó közegekben több, egymástól elkülöníthető jelsorozat rakódik egymásra. Ezek ugyanazon elemek különböző csoportosításából származnak. A különböző jelsorok különböző repertoároknak felelnek meg. Repertoárja lehet a hangjegyek készletének, a zenei mondatoknak is. (Ezeket stílusok szerint változó morfológiai szabályok határozzák meg.) Az információ és a redundancia aránya a zenében attól a zenei repertoártól függ, melyet a befogadó előzetesen ismer.

A nem művészi üzenetek sajátossága az, hogy felhasználásuk után redundánsokká válnak, megszűnik információminőségük, és többszöri megismétlésük nem kívánatos. A művészi üzenetek esetében az ismétlés azonban indokolt. Még akkor is, ha feltételezzük, hogy az adott alkotás teljesen teljesen redundáns (például tudják fejből), tehát új információt nem tartalmaz. Ennek az a magyarázata, hogy a művészi üzenetben nem az ismereti-logikai tényező, hanem az esztétikai eredetiség az, ami a jelek összességén túllépve a befogadóra sajátos hatással van. Ezek értelmében a zenét kettős jellegű üzenetként értelmezzük: *szemantikai* (denotatív) jellegének lefordításával a zenetudomány foglalkozik; *esztétikai* (konnotatív) karakterének minősége többnyire lefordíthatatlan.

A mű esélye

A megismerés történelmileg és társadalmilag meghatározott emberi tevékenység a valóság megközelítésére. Tárgya az állandó, a mozgásban lévő valóság. A valóság mozgása mind érzéki, mind fogalmi szinten strukturák viszonyában ragadható meg. A valóságot strukturákban tükröző emberi megismerés kétlépcsős folyamat: *analízis* és *szintézis*. Az analízis a végtelenbe futó mikroszerkezetek világára irányul, a szintézis fordítva, makrostrukturákba egyesíti őket.

Zenei közeg esetében a megismerésnek ugyanez a mechanizmusa érvényesül: hangzóvilágának birtokbavétele annak vízszintes, illetve függőleges strukturálása által lehetséges, mennyiségi és minőségi szinten.

A *vízszintes mennyiségi* strukturálás, európai kultúrviszonyok között, elméletileg addig tart, míg a hangkészlet 12 fokúvá egészül ki. (Tehát egy oktáv hangzóanyaga olyan 12 egyenlő részre osztódik, mely az európai fül érzékelő képes-

ségét nem haladja meg.) A *függőleges* mező *menyiségi* strukturálása a hangköz-től a cluster-tömbökig terjed. Mindkét irányú építkezést *minőségileg* az adott kor dallam-, illetve hangzatkamájai határozzák meg.

A valóság strukturáltsága modellalkotásra készlet. Bármilyen modelltől legyen szó, igazságát konkrét struktúráihoz való viszonyulásaiban érvényesíti. A modell különböző szinteken funkcionál: igazságát strukturálhatja például metafizikusan. Ez a látásmód jellemzi a barokk zene időszakát: itt nincs lehetőség sem mikro- és makroalakzatok megismerésére molekuláris, illetve kozmikus szinten, sem a jelenségek folyamatszerű vizsgálatára. A modellek szervezettsége *gyér, merev és transcendens* bizonyosságra törő. (Idealizmus, istenközpontúság.) Egy száznadrágra van a szellem a mozgás fogalmi megragadásától (Hegel). E korszak zenéje és más szellemtörténeti képződményei között hasonlatosságok fedezhetők fel: a gondolkozást általában a biztos támpont kidolgozása jellemzi. A barokkban ugyanis a tonális funkcionális zene nyer létjogot, és ez a modell válik uralkodóvá. A biztos támponthez, a tonikához (centrális hang) viszonyul minden. A hangok között rangsor alakul ki, s a zenei anyag strukturálása jól elkülöníthető funkciókat hoz létre (domináns, szubdomináns).

Amilyen mértékben a megismerés dialektikussá válik, s a mozgást, a valóság létezési formáját tükrözi, olyan mértékben *sűrűsödik* és dinamizálódik maga a valóságkép is: a zenei minőségek között a határvonal elmosódik, a mozzanatok áthatják egymást, s lehetőség nyílik a történés folyamatszerűségének vizsgálatára.

E hosszú ideig tartó átalakulás eredményeképpen jön létre napjaink zenei nyelve, melyet tévesen a beavatottak monopóliumaként tartanak számon. Új zenei nyelvünk mondanivalóját dialektikusan szeretné kifejezni; mást nem is tehet, hiszen lényege: maga a mozgás. Ehhez pedig csak egy „sűrűn” strukturált zenei szövet alkalmas. Ha így fogjuk fel zenénket, esélye éppen e sűrűn strukturáltsága (konvencionális értelemben vett dallam és harmónia nélkül), melyről ha lemond, üzenetéről, ethoszáról mond le.

A „köz” esélyei

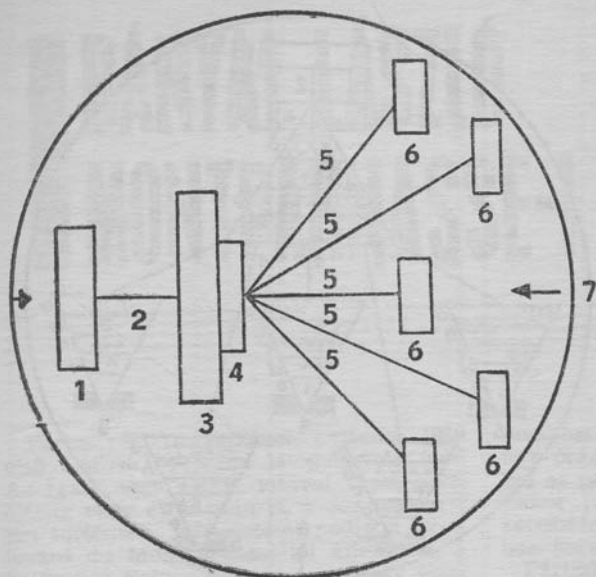
A „köz” esélyei a kapcsolatteremtésben, a *mű—közönség* sok lehetőséget rejtő viszonyában valósulnak meg egyéni, illetve csoportszinten. (1. ábra) A kapcsolatteremtés lehetősége előfeltételezi az információ befogadójának értelmi-érzelmi viszonyulását az üzenethez. Ez a kapcsolat a nem értés és a megértés pólusai közötti skálán realizálódik. A zenei üzenet valamilyen csatornán érkezik az információ forrásától az információ befogadójához (Shannon-modell). Az üzenetet azonosan értelmezett kódok csatornán továbbítják. A tökéletes átvitel ritka, mivel a folyamat különböző szakaszaiban zavarok léphetnek fel. Azt a pillanatot vizsgáljuk, amikor az üzenet kapcsolatba kerül a befogadóval. Mielőtt rátérnénk ennek konkrét elemzésére, az üzenetet kettős minőségében kell értelmeznünk: magánvalóságában érthetetlen, illetve érthető üzenetként. Érthetetlen az üzenet, ha mikrostrukturái nem valósítják meg annak igazságát. Ebben az esetben a mű érzékletes formája nem felel meg az eszményeknek, s az egymásbadolgozottság hiánya olyan fokú, hogy a külső forma képtelen azt megjeleníteni. Érthető az üzenet, ha strukturái képesek igazságát tárgyiasítani.

Az üzenet létezik ugyan magánvalóságában, de létjoga másért-valóságában, a közlés funkciójában van. A kapcsolatteremtés lényeges mozzanata az a pillanat, amikor az üzenet strukturáltsági szintje „találkozik” a befogadónak az üzenetről előzetesen kialakított strukturáltsági szintjével. A felhasználó előzetes alakzatai tudati modellek formájában léteznek. Ha az üzenet és a befogadónak az üzenetről előzetesen kialakult strukturáltsága között a mennyiségi és minőségi különbség túl nagy ahhoz, hogy a „találkozás” eredményeképpen a két strukturáltsági szint egymásra hasson, és egymást megszüntetve egy új tudati modellt hozzon létre, az üzenetet nem értették meg. Ha az egymást-megszüntetés és az új tudati modell létrejöttének feltételei megvannak, az üzenetet megértették. Az előzetes struktúra tulajdonképpen a már említett repertoár, amivel a befogadó rendelkezik, és ami meghatározza az üzenet információ—redundancia arányát. (2. ábra)

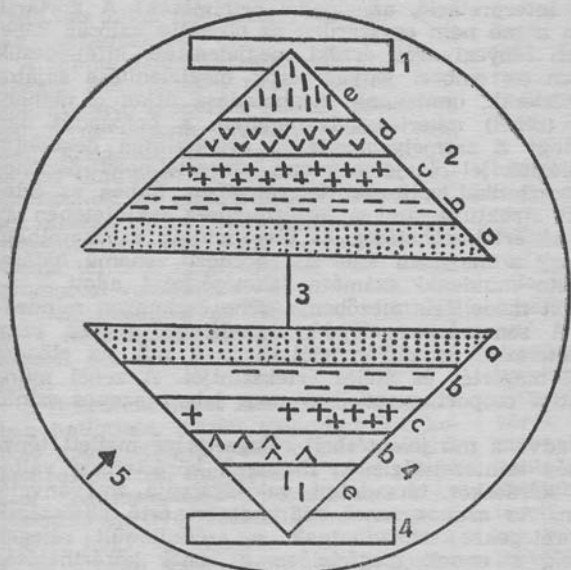
Közérthetőség és zene

Az előadóművész sajátos jelrendszerben (hangjegyzírás) kódolt szöveg (zenemű) üzenetét (jelentéstartalmát, esztétikumát) az újraalkotás adott színvonalán hangszere kódrendszerében (hangalakzatokban) tolmácsolja. A zenehallgató (közönség) az előadó játékában felhangzó művet adott szinten dekódolja, megérti, átéli, esetleg meghatározott szinten reprodukálja.

Egyet kell értenünk Zoltai Dénessel abban, hogy filozófiai igényű esztétikánk

1. ábra: A zenei üzenet útja
 1. Zeneszerző alkotása. — 2. Közvetítő csatorna. — 3., 4. Hangszeres előadóművész játéka. — 5. Közvetítő csatorna. — 6. Hallgatóság. — 7. Feltételező és differenciáló adottságok.

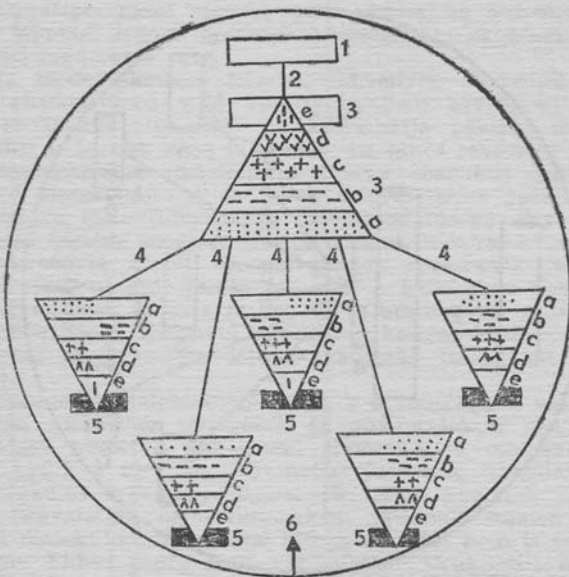
2. ábra: Az egyéni zeneértés
 1. A zenei szöveg. — 2/a—e. A jel- és jelentésvilág struktúrák rétegek szerint. — 3. Közvetítő csatorna. 4/a—e. A mű megértett és átélt struktúrák rétegek szerint. — 4. Műélvező. — 5. Feltételező és differenciáló adottságok.

nem rendelkezik megnyugtatóan kidolgozott recepcióelmélettel, és abban is, hogy törvényszerűségeinek valóban termékeny elemzésére csak egy társadalomontológiai is megalapozott korszerű filozófiai esztétika vállalkozhatik.

A közérthetőség a recepcióelmélet törzsfogalma. Magva az esztétikai objektum (zenei mű) és a társadalom (zenei közönség) viszonya. Az eddigiek során ezt a viszonyt — melynek lényegi mozzanata a recepció — két oldalról közelítettük: a mű, illetve a „köz” irányából. Ismertettünk egy modellt, mely a befogadás mozzanatait statikusan tételezi, annak végletes lehetőségeiben: a befogadás igénlésében, illetve tagadásában. Modellünk kérdéseinkre működési modellként is vonatkoztatható, ha a strukturáltsági szintek „találkozását” dialektikusan értelmezzük. (3. ábra) Lévén a zenei mű tárgyasult művészi tevékenység, szubjektum nélkül magábanvaló dolog: élettelen kotta; funkciója másért-valóságában van. Társadalomontológiai nézetben ugyanis nincs esztétikai objektum szubjektum nélkül. (A

3. ábra: A zenei közérthetőség

1. Zenei szöveg. Vizuális jelrendszerbe kódolt jelentérendszer. Nyitott struktúra. — 2. Közvetítő csatorna. — 3. A mű előadása. Dekódolás, átfordítás a hangszer kódrendszerére. Auditív jelrendszerbe kódolt jelentérendszer. Nyitott struktúra. — 3/a—e. A mű rétegzett jel- és jelentésvilág-strukturái rétegek szerint. — 4. Közvetítő csatorna. — 5. A mű fogadása csoportszinten. Dekódolás, elfogadás, befogadás. A mű megértett és átélte strukturái szintek szerint a csoport egyedeiben. — 5/a—6. Feltételező és differenciáló adottságok (személyi, tárgyi, fizikai, társadalmi stb.).

kottakép másért-valóvá tétele az interpretáció, az előadói értelmezés.) A kortársi filozófiai esztétika fogalmazásában a mű nem egyszerűen az objektív valóság képe, hanem evokatív emberkép, emberi lényegi erők érzéki megjelenítése kifejlődésük konkrét történeti fokán. A műben az emberi lényegi erők megjelenítése sajátos jelrendszerben katartikus céllal történik, önmagunk meghaladása útján a nembe-liség érzékeltetése irányában. A (zenei) műértés folyamatában a befogadás úgy teljesedik ki katarzisélménnyé, hogy a személy megfelelő értékszinten dekódolja a művet, megfelelő fizikai és biológiai, jel- és jelentéstani, ismeretelméleti-pszichológiai, szociológiai, pedagógiai és esztétikai változók függvényében. Ebben az érte-lemben minden műalkotás nyitott struktúra, ami a közérthetőség tekintetében az említett paraméterektől függően az értelmezhetőség és élvezhetőség rangsorolható lehetőségeit jelenti. De azt is, hogy a magában katarzist hordozó zenemű hatása, ember- és közösségformáló üzenete mindenki számára lehetőségként adott.

Ugy tűnik tehát, hogy a változó modelláris mezőben a zene csakugyan minden-kié, de feltételek függvényében. A zenemű, az előadó, a műélvező (egyen vagy csoport) adottságai nemcsak feltételezik, de differenciálják is a mű, az előadói értelmezés, valamint a fogyasztói megértés és átélés értékszintjét. A zenei műre vonatkoztatott közérthetőség tehát a csoport egyedeiben nem jelent azonos szintű és értékű értelmezést és átélést.

A különbözőzés vonalán haladva a mű jelentésbeli rétegzettsége mellett tény-ként kell elfogadnunk az értettség színteztettségének, illetve a közértettség válto-zásának problémáját. Ez utóbbi kérdéskör társadalmi valóságalapja nyilvánvaló. Ez a valóságalap mozgásban van. Az azonos zenei kódrendszert értő közösségek más-más kódrendszert kedvelő rétegekre szakadhatnak, a szétkülönült rétegek pedig közösségekké ötvöződhetnek, s ennek megfelelően a zenei közérthetőség hatóságára függő változóként bővülhet vagy szűkülhet.

A zene és a többi művészet szemiotikai és információelméleti irodalma az információáramlásban előszeretettel időzik a fizikai jellegű zavarok elemzésénél. Noha a szöveg szemantikumának és esztétikumának közvetítését biztosító fizikai von-atkozásokat érinti, a társadalmi térre vonatkozatható „zavaró” okokról keveset szól.

A közérthetőség lehetőség a zene kiszabadítására zártaságából, a bekódoltság olyan rendszere, melyben a mű kifejtheti ember- és közösségformáló hatását. Ennek azonban természetes előfeltétele egyrészt a zene pozitív viszonyulása a kö-zösség ethosz- és értékrendjéhez, másrészt a zenefogyasztók erőfeszítése a zene-hallgatás és zenélés avatott elsajátítására, a zenei ízlés igényesebb tételére. Érte-lmezésünkben tehát a közérthetőség érvényesülése nem a tömeges színvonalnél-küliséget, igénytelenséget és ízléstelenséget indokolja. Visszacatolási kellék, mely csupán megfelelő zenei közművelés és előadóművészet esetén biztosítja a hiteles zenei szöveg ráतालálását közönségére.

BÁNYAI LÁSZLÓ MONTPARNASSE-I SÉTÁK

Párizs régi negyedeinek bejárása 1929 első felében múzeumi látogatásféle volt. Az igazi nagy séták, vitával fűszerezve, éjfélig vagy éjfél után is, a Szajna partján történtek, 1929 őszétől pedig a Boulevard du Montparnasse-tól kiindulva, a Boulevard Saint-Germain felé. Vagy vissza, a századforduló hírneves művész-kávéházai, a Dôme, Rotonde, Coupole és Café des Lilas felé, ahol valamikor még Ady is tanyázott.

A Bibliothèque Nationale-ból kijövet a Szajna jobb partján napról napra, órákon át tartó szócáták folytak Brachfeld Olivér és köztem. Néhány erdélyi megpesti kollégánk kísért szótlanul. Szürkülletben indultunk el, amikor már a bouquiniste-ok, az utcai antikváriusok kezdtek elrakni könyveiket s lezárni hatalmas vaspántos ládáikat. Néha már a járókelők száma teljesen megcsappant, mire korgó gyomorral valami enniavaló után néztünk.

Főleg Freudról és Adlerről vitatkoztunk, de a tételes, elvont tudománykodás mögött ott volt mindkettőnk hányatott élete.

A Brachfeld nevet már gyermekkoromban hallottam, hiszen valamikor jól kereső apám ettől a pesti cégtől rendelte keménygalléros, mandzsettás ingeit. Egyszer négszemközti beszélgetésünkben családtörténetéről szólván, Olivér megemlítette, hogy egyik őse, közvetlenül a török uralom előtt, Budavárában „iudex iudeorum“ volt, a zsidók bírása, tehát országos méltóság. S éppen őt zárta ki első egyetemi évében a Horthy-rendszer „numerus clausus“-a. Bécsben iratkozott be az egyetemre, s ott lett Adler buzgó tanítványa. Azután mégis felvették Pestén. Majd egyik európai városból a másikba vándorolva, egy fél éven át a párizsi Institut Catholique hallgatója is volt.

Mert hát a katolikus és a zsidó egyházhoz egyaránt fűzték családi hagyományai. Ahogy mesélte nekem, 11 éves korában keresztelték meg, a fehérterror pogromja idején, de a család egy része

továbbra is zsidó hiten maradt. Sokáig úgy érezte magát, mint akit sebes folyó hol az egyik, hol a másik part felé sodor. Ekkor is hívőnek tartotta magát, de a kereszténység és a buddhizmus alapjainban kereste a megoldást.

Párizsban is pszichológiára iratkozott, bár mélységesen megvetette az előadások konzervatív szellemét, amelyekre el-eljárt a diplomája érdekében. Ugyanakkor, 1929 őszén megalapította a párizsi adlerista kört. Ő ezt úgy íratta névjegyére: „Section parisienne de l'Association Internationale pour l'Individual-psychologie.“

Olivér ragaszkodó vitafél volt, annál is inkább, mert szüksége volt egy jó-hiszemű emberre, aki ellentmondjon neki. S én ezt annál inkább megtettem, mert rám viszont addig inkább Freudnak a tudat alá fojtott nemiségből eredő neurózist tárgyaló könyvei hatottak. Az „alacsonyabbrendűségi“ érzésnek a nemiségnél nagyobb jelentőséget tulajdonító Adler tanai egy balul kezdődött és végződött szerelem kapcsán kezdtek mélyebben érdekelni.

Olivér nem volt valami szép fiú. Égő vörös haját azonban szelíd bárány-szemei ellensúlyozták. A nők között inkább divatos eszmék szuggesztív hirdetőjeként voltak sikerei. De nem tartozott azok közé, akik különcködéssel próbáltak feltűnni, s akiket mi „szvengáli“ típusnak neveztünk, arról a torzonborz hipnotizőről, akinek az arca odahaza a plakátokon mintegy kereste az alkalmas médiumokat.

A „peripatetikus“, azaz sétálva tárgyaló „iskolánk“ arról szólt valójában, hogy az elfojtott nemi ösztön vagy a testi és lelki fogyatékoság okoz nagyobb sebet? De éjfél után a Szajna valamelyik hídján, mintegy a bibliai vizek fölött, már arról is szó esett, hogy igaza van-e Freudnak, amikor a társadalmi forradalmat is úgy akarja magyarázni, mint az egyén lázadását nemi gátlásai ellen? S hogy igaza van-e Ad-

lernek, amikor a társadalmi elnyomást az egyén önbizalmát csökkentő érzéssel veti egybe?

Olívér 1930. február 13-án (mint a meghívó írja) a Sorbonne „Michelet” termében tartott előadást *A mélylélektan: Freud és Adler* címmel. Mégpedig az „Új filozófiai és tudományos irányzatokat kutató csoport” keretében, amely elég tekintélynek örvendett.

Freud akkor volt 76 éves, Adler 60. Mindketten az Amerikai Egyesült Államokban találtak később védelemre az Ausztriát is előzőnk hitleri ár elől. Mindketten a második világháború kitörésének előestéjén haltak meg. Jó időre az egyéni neurózis gyógyítása helyett tankok és bombázó repülőgépek foglalták el a történelem színterét.

Brachfeldet többé nem láttam. Párizsi tartózkodásom után doktorált lélektanból, 1936-ban már Barcelonában egyetemi tanár, s könyve jelenik meg *Los sentimentos de inferioridad* címmel. Írásaink a régi *Korunk* hasábjain 1937- és 1938-ban találkoztak. 1937-ben ő még Adler haláláról írt. Mikor 1939-ben Freud is meghalt, már nem juttathatott el kéziratot a *Korunkhoz*. Délkelet-Európa a hitleri blokád alá került. A *Korunk* kényszerűen elszakadt nyugat-európai munkatársaitól és előfizetőitől.

Brachfeld 1937-ben a spanyol köztársasági erők szellemi harcosa. 1938-ban már Franciaországban van újra, s azt panasolja, hogy könyvtára elpusztult a polgárháborúban. Nevével a felszabadulás után még többször találkoztam külföldi folyóiratok hasábjain. Mindinkább bíráló szemmel ír kora lélekelemző iskoláiról. Széles kört átfogó eklektikus tudását a társadalomtudomány terén is igyekszik értékesíteni.

Hasonló pszichológiai elemző szellemet találtam az olyan lélekbúvár szépíróknál is, mint Duhamel és Gide, akik — Brachfelddel ellentétben — orvosi képesítéssel is rendelkeztek. S magán a katolikus Mauriacon, az orvosprofesszor fián is éreztem, hogy Freudot és Adlert egyaránt tanulmányozta.

A Brachfelddel folytatott séták után újra az irodalom került érdeklődésem középpontjába. De ez már nem a Szajnaparton történt, hanem nappal, a Szent Mihály körút kávéházainak teraszán, ahol hűvös időben parázsló szénkályha terjesztett némi meleget, s az emberek kabátban ültek a kerek asztalok körül. Kivéve a franciául alig tudó pesti pénzes fiúkat, akik hosszú törzszakasztalok mellett a teremben gubbasztottak, az *Est-lapokat* olvasva, s a *Színházi Élet* legújabb híreivel igyekezve imponálni. Odahaza azután Párizsban végzett szaktanulmányaikról regéltek.

De néha egy-két irodalmár is betévedt oda, ha nem is bírta sokáig ezt a légkört.

Ilyen volt a velem egyidős, szintén francia szakos, ösztöndíjas Lelkes Pista és a mindkettőnkénél húsz évvel idősebb Trócsányi Zoltán. Velük ha összetalálkoztam a pesti vidám fiúk kávéházi törzszakasztalánál, rögtön szedtük a sátorfánkat, s áttelepedtünk hármásban egy szomszédos kávéházba.

Lelkes Pista dunántúli, kedves, értelmes gyerek volt. A modern irodalom érdekelte és a midinettek, a délben hazasiető, egyszerű, de finom ízlésű, csinos kis varrólányok. Volt is egy barátnője köztük, aki esténként hónapokon át feljárt hozzá. Megstoppolta harisnyáit, teát főzött neki, kijavította nyelvhibáit, s főként szerette, szerette, de soha egy ajándékot sem fogadott el tőle. Hónapokon át folyt ez, amíg Pista maga is fülig szerelmes nem lett egy kacagós magyar egyetemi hallgatónőbe, aki csupa élet és csupa csúfodárosság volt, s azt élvezte, hogy egyik nap magához húzta Pistát, másik nap pedig eltaszította magától. Hol ingerelte, hol érinteni sem engedte magát, őrizve valószínűleg erényeinek kulcsát jövődöbelije számára.

Lelkes Pista iránt több mint egy negyedszázad múlva érdeklődtem Pesten. Pár évig a népi demokrácia alatt főtisztviselő volt a Közoktatásügyi Minisztériumban. Azután kikerült állásából, meghasonlott környezetével, s azt hitte, hogy számára odahaza már nincs talaj. Az ötvenes évek elején az osztrák határon aknára lépett, fél lábát vesztette, s nemsokára kórházban meghalt. Nem tudtam már feleleveníteni vele párizsi közös emlékeinket.

Nem találkozhattam többé Trócsányi Zoltánnal sem, az akkor már nyugdíjas egyetemi tanárral, akiről a hatvanas évek elején unokaöccsével, Trócsányi Zsolttal, az Állami Levéltár igazgatójával beszélgettem, s általa küldtem üdvözetem is betegágyához.

Párizsi naplójegyzeteim közt ennyi van Zoltánról: „Elmondta, hogyan lett ő, a hajdani sárospataki diák, a Kuncz Aladárral egyidős Eötvös-kollegista, radikális voltaire-ianus, az orosz fogságot megjárt forradalmár, majd szerény könyvtáros és az orosz klasszikusok fordítója.”

Találkoztam az egyik kávéházi társaságban a műfordító Rónai Palival is, akit már a pesti egyetemről ismertem. Ő egyenest esztéták körébe vitt, a lakásomhoz közel lévő, „A két majomhoz” címzett kávéházba (Café des deux magots). Itt töltötte délutánjait akkor Szerb Antal, aki már végezte az egye-

temet, s Angliába kapott ösztöndíjat. Két hónapot azonban tanulmányi idejéből Párizsnak szentelt, felélénkületi a British Museumban végzett kutatásaiból.

Szerb Antal és Rónai Pali közt nemegyszer fantasztikus irodalmi vetélkedés zajlott le, aminél mi többiek csak áhítattal asszisztáltunk, mint valami világhírű sakkmeztérek játszmájánál.

Az egyik egy szakaszt idézett valamilyen klasszikus vagy modern világnyelven írt versből, s a másiknak folytatnia kellett. Szerb Antal költészeti ismeretei szélesebb körűek voltak, s azonkívül angolul is jobban tudott. Viszont Rónai Pali ismerte már akkor a spanyol nyelvet. Később valamelyik latin-amerikai állam egyetemén adott elő. Kifinomult nyelvérzéssel magyarból fordított verset spanyolra és spanyolból magyarra a felszabadulás után is.

Itt tanult ekkor a bukaresti, latin-görög szakos Pippidi, a mai nemzetközi hírnevű epigráfus. A Párizs mellett levő Fontenay-aux-Roses-i román diákközhelyben tanyázott, és egy csomó szakmabeli fiatal magyar tudóssal volt ismeretségben. Nemsokára Nicolae Iorga veje lett. Szerb Antalhoz pedig, annak haláláig, szoros barátság fűzte. A háború kitöréséig sűrű levelezésben voltak. Azután Nicolae Iorgát a vasgárdisták meggyilkolták. Szerb Antalt pedig a nyilasok.

Pippidi professzor most is őrzi Szerb Antal francia nyelven írt leveleit. Bizonyára megvannak Pippidi levelei is Szerb Antal hagyatékában. Milyen jó lenne, ha erről a levelezésről valamelyik irodalomtörténészünk tanulmányt írna, annál is inkább, mert mindkét barát leveleiből mély humanizmus árad. (És mi lett Rónai Pálból? Francia-latin-olasz szakon szerzett diplomát a Sorbonne-on. Majd különböző magánintézményeknél volt alkalmazásban, mert tanári tanszék nem jutott neki Budapesten. Megtanult jól portugálul, s a harmincas évek végén Brazíliába került. Ott jelentette meg 1939-ben *Brazília üzen*, majd 1941-ben *Latin költők* címmel műfordításait. A hatvanas években még Brazíliában mintagimnáziumi tanár volt.)

Szerb Antal révén ismertem meg Hevesi Andrást, majd őáltala Korda Vince festőművészt, Korda Sándor, az akkor Berlinben működő hírneves filmrendező öccsét. Hevesi Bandinak Hevesi Sándor, a Nemzeti Színház akkori igazgatója volt a nevelőapja. Nálam öt évvel idősebb volt, s akkor már neves író. Párizsban pedig haláláig szerelmese. Amíg csak 1940-ben a hitleri hadsereg el nem özönlötte Franciaországot, s ő mint a francia hadsereg önkéntes tisztje, az első hetekben szerzett súlyos sebeiben hősi halált nem halt.

A Café des deux magots-t látogatta a műfordító és esszéíró Gyergyai Albert is, mikor pár hétre Párizsba jött. Ő akkor már az Eötvös-kollégium tanára volt, és a *Nyugat*nak belső munkatársa. S minden valamire való „filosz“-nak, bölcsészhallgatónak, atyai barátja. Hallott rólam Rónaiék körétől. Megkért, hogy hozzam el pár verset. A *Szegény szamaritánusok* című különösen tetszett neki. Azt mondta, hogy ez a hangnem igazán egyéni: „Tanácsot ti ne adjatok, inkább / kövel dobjatok meg, / a kő haragos testvérünk, belénk mar, / aztán lehull. A jótanács / fereg, finom ereket vág / húsunkba, nem tudod merre / csak érzed a titkos járatok / mágnesét s egy este / önmagadba omlasz...“ Más versekkel együtt le akarta adni a *Nyugat*ba, de én akkor már elküldtem az *Erdélyi Helikon*nak. Így is megtiszteltetésnek éreztem biztató szavát.

Később, a felszabadulás után a modern magyar műfordításokról írt tanulmányában megemlítette, hogy André Gide-nak *A tékozló fiú hazatérése* című jelképes költői elbeszélést többben is lefordították magyarra, de a legjobb műfordítás az, ami az *Erdélyi Helikon*ban jelent meg. Már elfelejtette a nevem, s csak a fordított szövegre emlékezett, amit az *Erdélyi Helikon* 1939 áprilisában közölt tőlem.

Ha az 1933-ban történt letartóztatásom, a börtön s az utána következő bojkott meg a bélyeges embertől való iszony nem törli meg írói pályafutásom, talán műfordító s esszéíró leszek. Bár akkor is eleget tettem volna társadalmi elkötelezettségemnek.

Akkoriban főleg olyan íróbarátok vettek körül, akik „modernségemmel“ együtt a „katolikus lelkületet“ emlegették bennem. De én már akkor eklektikus voltam, különböző szellemi irányzatok gyöngyszemeit fűzve egybe. Míg ők, a kezdetben eklektikusok, éppen a katolicizmusban vélték feltalálni, dogmák nélkül, koruk ihlető áramlatát. A parnasszista Babits módjára, akit mindannyian a legnagyobb élő magyar írónak tartottak.

Engem már csak az olyan katolikus személyiség vonzott, mint Jacques Maritain, az Institut Catholique világi tanára, aki Aquinói Szent Tamás tanait igyekezett a dialektikával egyeztetni. Maritain montparnasse-i kedvenc kávéházában baloldali értelmiségiekkel folytatott vitát.

„Ez teológiai tanár? Ez, aki házas, és még hozzá zsidó felesége van?“ — mondta róla a háta mögött ókatolikus ellenfelei. Persze ezek nem vették számba, hogy a kereszténység első századában még arról folyt a vita, hogy lehet-e

nem-zsidó keresztény? Hogy szent Pál volt az első, aki kimondta: „Tanítsatok minden nemzeteket...”

A szépirodalomban Mauriac volt lelki társa, mintegy a középkori legendák és vásári misztériumok hite és szabados-sága közt lengedezve.

Mauriac nem járt kávéházba. Ő vele a „Foyer International des Étudiants Catholiques” előadótérképén folyosóján ismerkedtem meg az előadása utáni szünetben, a kérdésekre adott válaszai előtt.

Lábujjhegyen mentem fel az előadás kezdetén a klubszerű elegáns helyiség emeletére. A csönd s egy vékony férfihang figyelmeztetett, hogy késtem. De alig vevődött észre, mert a parkettes folyosót is betöltötte a hallgatóság. Két széles szárnyú, tágra nyílt üvegajtó nyújtott bepillantást a terembe. Az emelvény felett a falon Pascal csontfehér halotti maszkja. Egy sovány kis ember adott elő, elnyúló finom arccal, érzéki ajakkal, sötétes, elegáns ruhában.

Felkérésre Mauriac önmagáról, műhelyproblémáiról, belső morális mérlegezéseiről beszélt. Valóban, nem egy francia kollégámtól hallottam, hogy Mauriacot olvasva, valóságos tisztító megrendülést érzett. Egy zárkózott életű tanár ismerősöm azonban a Mauriac-regény „romboló” erkölcsi hatását kifogásolta az ifjúság körében. Hiszen a lélek nyomorúságát és a test örvényeit akarta egyszerre érzékeltetni. Dilemmája az „isteni” megközelítéséért küzdő ember aggállyal teli élete, nem áttalva a hús és vér szédítő szakadékaig vinni az olvasót.

A vidéki környezet janzenista szeleme arra tanította, hogy semmit se palástoljon, de a botránkozástól is tartóztassa magát. „A mű csak akkor fog valamit érni — írja —, ha nem változtat a valón szemérem és épületesség címen. [...] Az a bizonyos épületes irodalom meghamisítja az életet.”

Mauriacot nem tartottam valóban nagy írónak, de a problémaköre vonzott, s imponáló állásfoglalása a különböző haladó áramlatok mellett. Jólesett hallanom később, hogy a Népfront híve lett, majd a hitleri iga ellen harcoló „maquis“-t, a földalatti ellenállást támogatta. Annál is inkább, mert nála nagyobb írók, Céline, Gide és Giono a háború alatt, sajnálatosan, a fasiszta demagógia hálójába fonódtak.

Kétségkívül igaz, hogy az íróknál, művészeknél, tudósoknál elsősorban művük jön számításba. De hát mégiscsak fájdalmas volt hallani, hogy magánéletük különböző görbéi után a háború alatt elkövétek korunk legnagyobb botlását.

A katolikus egyetemi hallgatók nemzetközi klubjában Mauriac előadása

után egy héttel André Maurois-t hallottam előadni, akinek regényes életrajzai kellemes olvasmányok voltak, de semmi több. Gazdag roueni szövő-iparos családból származott. Ősei Spanyolországból idemenekült zsidók voltak. Innen a család neve is, a „mór”. Lánya már kereszténynek született, s zárkóban tanult. Ezért is kedvelték olyan francia katolikus körök, akik ugyanakkor Mauriacot „veszélyes” írónak tartották.

Maurois-nál szívesebben olvastam Duhamelt, akinek „Salavin”-je a befelé forduló, de minden vallástól mentes elmélkedő szent ember. Akire a modern élet úgy ránehezül, hogy szorongásait mindenüvé magával viszi. Annyi a kételkedés benne, hogy ilyen gondolatok gyötrik: „Vajon a boldogság elég-e ahhoz, hogy az ember valójában boldog legyen?”

Az írók, művészek párizsi kávéházai, akárcsak kicsiben Kolozsvárt, telve voltak akkor étellel, sziporkázással, serkentő, termékenyítő szellemi párbajjal, klikkek fullasztó légköre nélkül. De ugyanakkor telve voltak emlékekkel is, amelyeket illet eleve ismerni. Képekkel a századforduló idejéből, veretes nevű aláírásokkal a falon, tiszteletreméltó nyomokat őrző sarkokkal.

A húszas évek végén azonban már minden valamire való író, művész a teraszra telepedett, hátat fordítva a múltnak. S velük jöttek a külföldi sznobok is, valamint a lelkes kékarisnyák, akiket alig lehetett megkülönböztetni a szakmájukat űző éjjeli tündérektől. [...]

Ekkoriban zajlott le odahaza — Kuncz Aladár sugalmazására és Berde Mária kiállása révén — az erdélyi magyar szépprózának kezdeti egyoldalúan történelmi beállítottsága körül a vita. Én is írtam erről a *Pásztortűz*-ben 1929 novemberében *Legyen a múltból jövődől!* címmel.

Persze, volt nyakatekert frázis meg görögültz is ebben a cikkben, de annyi világosan kitűnt belőle, hogy szülőföldem múltjához, jelenéhez, jövőjéhez egyaránt ragaszkodom. Az erdélyi gondolat — írtam — „magyarságunkban termékenyebb, emberségünkben igazabb öntudatot fejez ki. Első önálló tekintetünk [...] tradíciókeresés volt irodalmunk szociális elhivatottságának tudatában. [...] Háromfajta történelmi regényt tudok ma elképzelni. Elsősorban az önmagáért jótálló művészetet, ahol a történelem csak keret az örök humánium kizengésére. Másodsorban irányt vesztett, átmeneti, zavaros korunk párhuzamkeresését.” S végül olyat, „ahol a történelem már nem vizsgálatás, hanem egyenesen kiindulópont”.

Németh László, Szekfű Gyula és Bibó István

Egy régi, de időszerűségét mindmáig megőrző elgondolás és a vele szerves egységet alkotó vita elevenedik meg a nemrég elhunyt politikai gondolkodó, Bibó István posztumusz írásában, amely Németh László kelet-európai koncepcióját, illetve a Szekfű Gyulával folytatott korabeli vitáját értelmezi (*Valóság*, 1979. 8.) Németh László — mint ismeretes — a harmincas évek elején a *Tanú* hasábjain határozottan szembefordult az akkori hivatalos Magyarországnak a szomszédos népektől elzárkózó politikájával és szemléletével. Bírálatát nyilván az a felismerés is ösztökélhette, hogy ez a szűkkeblű, nacionalista államvezetés a kisebbségben élő magyarságnak is súlyos károkat okozott. Németh Lászlóé az érdem, hogy az elsők között dolgozta ki — a Horthy-kurzus hangadó ideológusaival ellentétben — az Európa e részén élő népek kölcsönös közeledését és megismerését célzó felfogást. Kezdeményezésével egyrészt a kelet-európai fejlődés sajátosságainak tudatosítását kívánta elősegíteni, másrészt az itteni népi kultúrák rendkívüli gazdagságára akarta a közvélemény figyelmét felhívni.

A két világháború közötti erdélyi kultúr- és irodalomtörténet szempontjából is emlékezetes maradt Németh Lászlónak — ugyancsak a *Tanú* hasábjain közzétett — romániai útinaplója, hisz benne (szintén úttörő szerepet betöltve) az a magyarországi író szólal meg, aki elfogulatlanul közeledett a modern Románia valóságához, és elismeréssel számolt be olyan teljesítményeiről, mint amilyen például a Dimitrie Gusti vezette szociológiai iskola volt. Nem szabad arról sem megfeledkeznünk, hogy Németh László mélyen elégedetlen volt a régi erdélyi magyar vezető osztályok politikájával is. Ezt a politikát éppoly szűk látókörűnek és ártalmasnak ítélte, mint a pesti kormánykörökét.

Ami a Szekfű Gyula történelemszemléletével folytatott polémiát illeti, Bibó István hangsúlyozza, hogy Németh László sorozatos kritikáit nem lehet a Kelet-Európára vonatkozó nézeteitől különválasztani. Erre a felismerésre akkor jutott, amikor Borbély Mihály és Erdei Ferenc társaságában személyesen is felkereste, hogy a kor égető kérdéseiről részletesebben is elbeszélgesse azzal az íróval és gondolkodóval, aki ablakot nyitott előtte a szomszédos népek felé.

Azokban az években a kelet-európai egymásrautaltság és összefogás — Németh László körvonalazta — eszméjének a hitlerizmus által új terjeszkedésre galvanizált német imperializmus fenyegetése adott különös — mondhatni — tragikus nyomatókat. Ugyanez a politikai háttér, ugyanez a veszedelem hevitette a Szekfű-féle történelemfelfogás ellen intézett támadásait. Előbb Szekfű személyisége és munkássága iránti teljes tisztelettel, később azonban már indulatoktól fűtötten, keményen szembefordult vele, mert koncepciójában a Habsburg-uralom javára elfogult, szinte kizárólag a német-osztrák kapcsolatokra betájtolt értelmezést látott. A *Három nemzedék* című — annak idején nagy hatást kiváltó — művet viszont azért utasította el, mert az évszázadok óta áhított függetlenség értékének méltatása helyett, a 48-as szellemtől elidegenítő tendenciával elemezte az újkori magyar, főként szellemi történetet. Németh László véleménye szerint ez a mű az ellenforradalmi rendszer eszmei igazolása volt; szerzője e rendszer megtévesztett és megfélemlített értelmiségieinek maradi köztudatát öntötte szavakba.

A Németh László-i koncepció nemcsak mulasztásokat állapított meg, hanem sürgős tennivalókat is kijelölt. Ezek mind a kelet-európai történelemnek a magyarság sorsát közvetlenül érintő, még tisztázásra váró kérdéseire vonatkoztak. Például: milyen volt az a kelet-európai (lengyel—román—oros) kultúrkör, amelybe a török uralom következtében az erdélyi magyarság került? Vagy: miben hasonlított és miben tért el a magyar jobbágy helyzete a többi kelet-európai jobbágyéhoz viszonyítva?

Bibó István nem hallgatja el, hogy Németh László támadásai részben már azt a Szekfűt érték, aki éppen az antifasiszta erők frontjához közeledett. Bár

kétségtelen számára, hogy Németh László elemzése helytálló volt, sajnálatosnak tartja, hogy a vita úgy és akkor zajlott le, ahogy és amikor lezajlott. Egyúttal azt is kénytelen sajnálattal megállapítani, hogy Németh László kelet-európai koncepciója sem tölthette be azt a termékenyítő szerepet a hitlerizmusellenes tömörülés eszmei fegyvertárában, mint amilyenre hivatott volt.

Befejezésül hadd idézzük Bibó Isván — testamentumnak is tekinthető — konklúzióját: „Németh László koncepciója ma is gondolatébresztő, mert történelmünknek a többi kelet-európai nép történelmével való együttes végiggondolása — nem kizárólag a mi hibánkból — teljes szélességben máig sem történt meg, és tartogat még feladatokat a számunkra.“

Ezek a következtetések, ezek a tanulságok éppoly gondolatébresztők, mint az alapjukul szolgáló koncepció. Időszerűségüket, értéküket mi sem tanúsítja jobban, mint azok a halaszthatatlan teendők, amelyeknek elvégzése a történésszekre és a társadalomtudomány többi művelőire vár. A közös történelem előítéleteket felszámoló, egymáshoz közelítő funkciójára s arra az immár elodázhatatlannak bizonyuló kutatásra, illetve elméleti erőfeszítésre gondolok, amely a kelet-európai társadalmak struktúráját és jellegét hivatott korszerűen tisztázni.

Nem tekinthetjük véletlennek, hogy ez az ösztönzés annak az embernek a hagyatékából is fakad, aki oly elfogulatlanul boncolgatta a „kelet-európai nyomorúság“ szindrómáját, és oly emelkedett erkölcsi színvonalon értelt az egyetlen lehetséges megoldás, e táj népeinek barátsága és összefogása mellett. (Neki köszönhető egyébként a magyar zsidók problémájának tárgyilagos, humanista szellemű elemzése is.)

Romain Rollandot annak idején „Európa lelkiismeretének“ nevezték. A Németh László-i koncepciót felelevenítő írás arról tanúskodik, hogy szűkebb földrészünkön sem hiányoztak a riasztó és egyben cselekvésre hívó lelkiismeretek.

Szó emi

Első kézből

Mindig nagyobb azoknak a híradásoknak a hitele, amelyek egy másik kultúra eredményeit, eseményeit közvetlen befogadás, személyes élmény, első kézből vett értesülés alapján közvetítik. A magyar és a román irodalom a földrajzi, a történelmi és — váltakozó előjellel — a politikai adottságok folytán kapcsolataiban sosem szorult többszörös áttételre, a kölcsönös megismerésnek általában biztosítottak voltak a nyelvi feltételei. A tényekről vaskos kötetekre menő bibliográfiák tanúskodnak. Olyan örökség ez, amelyre a romániai magyar irodalom különösen büszke; olyan hagyomány, amelynek „modernségét“ aligha lehet kétségbe vonni. Műfordítók, publicisták, szerkesztők nevét szoktuk emlegetni — ritkábban irodalomtörténészekét is.

A Ion Chinezuét például az utóbbi időben mind gyakrabban, hiszen az *Aspecte din literatura maghiară ardeleană (1919—1929)* tulajdonképpen az első kísérlet a romániai magyar irodalom történetének összefoglalására, s nemcsak korai volta (1930!) miatt nem szabad megfeledkeznünk róla; irodalomtörténeti érvényűvé vált megállapításai (részben jóslásai: lásd Dsida líráját) ugyancsak érdemesítik emlékezésünkre. A legutóbb Gavril Scridon kezdte a romániai magyar irodalom hat évtizedét áttekintő tanulmányát *Chinezul* könyvének felemlegetésével (*Şase decenii de literatură maghiară în România*. Steaua, 1979. 7.). Tökéletesen egyetértünk ezzel az utalással, a rangos, 1930-as kezdet ugyanis nemcsak hivatkozási lehetőség, hanem tudományos és irodalmi mérce is, érdemes hozzá méretkezni. Scridon tanulmánya feltehetőleg egy készülő nagyobb összefoglalás vázlata vagy kivonata, s így figyelmünket még inkább fölkelti: hogyan látja és hogyan közvetíti irodalmunkat a magyar nyelvet többségében nem ismerő román közönségnek egy kortárs kolozsvári, nyelvünkben otthonos irodalomtörténész-tanár, mit tart érdemesnek kiemelni a tények tömegéből, értékíté-

letei vajon megegyeznek-e a mai romániai magyar irodalmi köztudatban élő értékrenddel? (Mert 1979-ben beszélhetünk azért valamelyes konszenzusról.)

Scridon vázlatának föltétlen érdeme, hogy említést tesz a történelemtől — noha csupán utalás formájában (Chinezutól idézi Kolozsvár és Gyulafehérvár egykori szerepét, az erdélyi fejedelemség művelődési központjainak korábbi szellemi kisugárzását) —, fölveti a hagyományok kérdését, igaz, inkább negatív oldaláról (mármint a kiegyezés, 1867 után sorvadást jelezve). E problémákörrel teljesebb ismertetése, egyáltalán ismerete persze gazdagítaná a munkát, érdemben szolgálhatná az olvasó tudatalakítását, és megóvná olyan tévedésektől, hogy Dávid Ferenc neve bekerüljön a felszabadulás utáni romániai magyar drámaírók közé Sütő András, Deák Tamás, Kocsis István, Páskándi Géza és Kányádi Sándor mellé. (E négyévszázados abszurdum magyarázata alighanem az, hogy Scridon valamelyik forrásmunkájában Páskándi kitűnő Dávid Ferenc-dramájáról, a *Vendégségről* olvasott, s a nevek közé beékelődött egy fölösleges vessző. — De hogy került a *România literară* egyik közelmúltbeli számába, az „Agenda” rovatba, Kölcsey Ferenc neve mellé a „romániai magyar író” minősítés?) A közelebbi múlttól már jóval pontosabbak a tanulmányíró értesülései. Példaként idézhetjük a transzilvanizmus árnyalt jellemzését, a „helikonizmus” címszó használatának megkérdőjelezését, a „Vallani és vállalni” vita vagy a Vásárhelyi Találkozó jelentőségének a kiemelését. (Nem Scridon tehet róla, hogy a „Vallani és vállalni” felemlítésében összerosódnak a nevek és álláspontok, például a Helikonpárti polgári demokrata Molter és a vitában rágalmakat is szóró Franyó neve békésen egymás mellé kerül. Többen is szemrehányást tehetünk magunknak, hogy kényelmesen elfogadtuk az eddigi állításokat, s a nehezebben hozzáférhető egykori véleményeket nem szembesítettük az értelmezők-magyarázók véleményével. Tóth Sándornak a *Korunkban* nyolc éve megjelent tanulmánya körül — első sorban a korabeli helikoni vitázó pontatlan jellemzése miatt — mindmáig csupán szóban csapnak össze a szenvedélyek...)

A történelem és az esztétikai értékek születésének viszonyában, egyáltalán a művek és életművek súlyának a megítélésében már több ponton van vitánk Gavril Scridonnal. Aligha szabad például összetéveszteni az irodalmi intézmények sorsának alakulását a művek értékelésével. A *Korunk* betiltása 1940-ben valóban súlyos csapás volt a baloldali sajtóra, az egész haladó művelődésre, irodalomra, s az sem vitás, hogy az *Erdélyi Helikon* a negyvenes években már korántsem játszott olyan szerepet, nem képviselt olyan fórumot, olyan értéket, mint közel két vagy akár egy évtizeddel korábban. Ám a *Termésről*, amelyet a Scridontól is értékelt Asztalos István, Szabédi, Kiss Jenő, Bözödi, Jékely, Horváth István, Senczei vagy éppen Létay Lajos jegyzett (prózával, verssel, tanulmánnyal, illetve szerkesztőként), nem lehet elfeledkezni. És arról sem, hogy Nagy István két legjobb regénye, az *Oltyánok unokái* és *A szomszédság nevében* ugyancsak a negyvenes évek elején jelent meg (Scridon tudomása szerint az *Oltyánok unokáit* csak a felszabadulás után közölték, jöllehet először a Magyar Élet kiadásában látott napvilágot, Budapesten, 1942-ben). A korszak erdélyi magyar irodalmának globális aláértékelését, sőt a ma is eszmei-esztétikai értéknek tudott irodalmi alkotások teljes árnyékba szorítását tehát nem igazolják a tények. De folytathatnánk a vitát Asztalos életművének az értékelésében (Scridon szerint a korai években — vagyis *A tejesember* születésekor — csupán szerény kezdetről lehet beszélni) vagy még inkább a felsorolásokba szorult nevek és művek miatt. Bizonyára arányeltolódást okoz, ha Sütő Andrásnak egyetlen könyvről sem esik szó cím szerint (a *Foggal és körömmel*, a *Fiatal szívvel* szerepel viszont), ha Bálint Tibor, Szilágyi István regényeire nem utal a szerző. A *Forrás-nemzedék* szerepét méltányosan ítéli meg, a részletezésre — így Szilágyi Domokos életművének bár egymondatos kiemelésére — azonban nem jut hely.

Persze, nem szabad elfelejtenünk, hogy csupán vázlatról van szó, minden bizonnyal. De éppen mert ígéretes a kifejtés, igényes a nekirugaszkodás, részlet-megjegyzéseinkkel sem szabad késlekednünk.

Jelek, jegyek...

Különös kiállítás a Feszt Lászlóé, ritka ajándék. Valahogyan többet lát vagy érez az ember, mint amennyit pusztán optikailag kap. Mint ahogyan a mélyvizet érzékeljük, bár csak a felületét látjuk.

Megállunk egy-egy szuverén jóízléssel keretezett-paszpartúzott színes grafika előtt; állunk, nézzük, s a gondolat lassan elleng a képtől.

Az egyikén egy cucuteni-i váza, köcsög vagy áldozati edény „rekonstrukciója”. Felidézése egy magasabb rendű művészetnek, mely itt mifelénk, Délkelet-Európában virágzott, akkor, amikor még nem volt „Európa”, s a nép sem, mely megszülte a mitológiába tűnt szép nőt, aki ránk hagyta nevét, mielőtt elraboltatta volna magát egy igényeinek megfelelő isteni bikával. Most keramikus mérnökök próbálják utánozni — anyaggal-könyvelőkkel küzdve — a tízezer éves, agyaggá vált agyagművesek rajzolt-festett csodáit. A művésznek könnyebb, ő újraálmodja.

A *Virág dongóval* kollográfia. Eredeti motívuma nem növényi elemekből és klorofillból, nem fehérből és kintből áll; amőbaszerű foltok álltak össze — vagy terjedtek szét — virággá, alattuk egy erezetben haladnak az élethordozó elemek. Lehetne illet látni egy mikroszkóp tárgylemezén is: ezúttal az élet tört be az absztrakt szűrerealizmusba, és nem megfordítva.

A *Jelek* című mezzotinto a legszebb japán hagyományokra emlékeztet. A „jelek” színtelenek, nem önmaguk, csak az árnyékuk által láthatók, ahogyan jelekhez illik. Értelmüket a fény adhatja meg, ha van értelmük még, vagy volt egyáltalán. A jelek az úton vannak, bejönnek a kép terébe, az utak közelednek egymáshoz, majd eltávolodnak. Az autószerződés is vannak jelek, nem-ismerésük életveszélyes. Aki a magasból nézi a forgalmat — mondjuk egy helikopterből —, annak nem sokat számítanak. Bár ezek a helikopteresek tökéletesen ismerik őket, talán éppen maguk tervezték ilyenre.

Nautilus: szinte a teljes lapfelületet elfoglalja sötét, csak itt-ott világosabb foltként a csiga szabálytalan alakja. A kollográfia kis, meghatározhatatlan engrammal szórta tele a felületet. Az ember nézi, és akaratlanul dekadolni próbálja őket, mint egy, a mérhetetlen időből érkező űrhajó jeleit.

Lélekhajó: minden sötét benne — és egy ponton egy világos, színes, geometrikus jel. Nemcsak az egyiptomiak, a görögök és az óceániaiak hitében szerepelt. Elfogadja valamilyen módon az is, aki a kiállítást nézi: ezek a grafikák — kis papírhajócskák — vizik valahová a lelket.

Elemek játéka. Lehet, hogy ez a grafika (is) „csak” játék az elemekkel, az étellel, a mikroszkóp alatt felfedezett mikrovilággal — s talán a nézővel is. Vehetjük kellemes színnel és formával való játéknak, aminthogy hihetjük azt is, hogy *mivelünk* játszanak művészek és más alkotók.

Meggondolkoztat Feszt László, elgondolkoztat, de legalábbis gyönyörködtet a szép színnel, a kellemes formával, az ötletes kombinációval. Lehet, hogy csak játszik a színekkel és formával, játszik velünk — és mi belemegyünk a játékba. De ez a játék egyre komolyabbá válik, ahogy tovább játszunk. Végeredményben a játék az, amit mindenki komolyan vesz. A sakkban a „pièce touchée” megsértése — hogy a szent ofszájdruól ne is beszéljünk — heveny felháborodást és azonnali reakciót vált ki, amit például egyes nemzetközi szerződések megsértésével kapcsolatban nem mondhatunk el. A dolog azon múlik, hogy az alkotásnak, a szórakozásnak, a játéknak milyen fokát-rangját éri el az ember. Ezt már nem én mondom, hanem Thomas Mann. Neki pedig ebben is igaza van.

Aki akadémikusodó természetű, vagy befolyások keresgélésével kíván szóra-kozni, annak módjában áll kimutatni nyomelemekként a neolitikus, a népvándorláskori szkíta, a japán, sőt egy-két korunkbeli művész jelenlétét is; továbbá — ha öröme telik benne — az entomológia, geológia, asztrológia, numizmatika, geometria, ichthyologia és más görög szakkifejezések által fedett tudományokból idézett grafizmákat. Utána pedig talán hasznára lesz, ha egy kicsit saját egyéni keletkeztörténetén elmélkedik: abban mi s mennyi része volt a magyar, türk, török, szláv, román, szász, avar, netalán és éppenséggel — ha már úri kedvének úgy tetszik — a sumér elemeknek. (Adjuk meg a divatnak, ami a divaté.)

Talán utóbb másképpen fogja nézni Feszt László grafikáját. Mert érdemes másképp is nézni őket. Akiknek van szemük a gondolkodáshoz, tudják ezt.

Feltehető, sőt valószínű, hogy sok az esetlegesség, a „véletlen”, az „így sike-redett” ezekben a tökéletes technikájú művekben. A furcsa az, hogy Feszt Lászlónál a sikerült véletlenek koeficiense (hogy ne használjam a rosszul csengő száza-lékarány szót) feltűnően nagy.

Szimbólumok vannak itt, melyek gyakran csak utalások, a zodiákus jelekhez hasonló „jegyek“, de ezek nem konkrétak, csak emlékeztetnek, megütnek egy hangot; az akkord, a harmónia *bennünk* alakul ki, crescendo, és zeng tovább. Nehezen meghatározható és körvonalazható, mint a zene hatása, varázsa, mibenléte. De érezzük, hogy zeng bennünk valami, és mi rezonálunk. Mint a nemes hangszer, amelyről hiszem, hogy maga is élvezi a zenét. (Operaénekesektől tudom, hogy az éneklés, a valódi éneklés, fizikai élvezetet nyújt az éneklőnek magának.)

Leeresztkedhetünk a mélybe, a történelemben vagy a történelem által még nem szennyezett időtlen időbe. Maradhatunk a felületen is a puszta optikai és taktilis tudomásulvételek lehetőségének világában. Itt a galéria-tónus, a nemes festmények századok által érlelt, összehangolt és csillapított színei egyesülnek a legmodernebb formákkal, s ezek furcsamód viszonyulva érintkeznek a legősibbekkel; a XX. század végiek a neolitikum emberének gyönyörű alkotásaival, és még mélyebben az időben, messze az ember színpadra lépése előtt keletkezett-kifejlődött, tökéletes dekoratív remekekkel, mint a csigaház helikoidja, a falevél érendszere... Egymást keresik és érintik a legősibb (de mert még őseink sem léteztek, mondjuk: legrégebb) formák a legújabbakkal, az utolsókkal, a miáltalunk élt történelmi pillanat szülőteivel. Az idők mélyében keletkezett mitikus-szimbolikus Uroboros kígyó is körre fordul, és saját farkába harap.

Feszt László felidéz és sugall. Egy kissé rávilágít arra, ami bennünk, bensőnkben gomolyog, homályosan és formátlanul. És végeredményben a legnagyobb művész is csak azt adhatja nekünk, ami már úgyszólván a miénk, csak még nem tudunk róla.

Bitu!

Kell a törődés

E hasábokon sok szó esett már a régi jó szavainkat mindinkább kiszorító idegen szavakról, az álsruhas, magyarnak tűnő, de valójában idegen, nyelvünk szellemétől távol álló kifejezésekről, a „kakukkfiókák“-ról, a szótévesztésről — a magyartalanságok megszámlálhatatlan esetéről.

Ezúttal vessünk egy pillantást az „idegenül“ használt idegen szavakra. Attól függően, hogy melyik nyelv közvetítésével vettük át, más-más hangalakot ölt az illető szó. Az eszmecsere görögből eredeztetve *szimpozion*, latinból *szimpozium* (közöttük csak elterjedtségbeli különbség van; az előző a gyakrabban használt forma). Lám, még egy nyelven belül is lehetséges eltérő alakváltozat, hát még ha egy másik nyelv hatásával is számolnunk kell! Megfigyelhető, hogy a magyarban meggyökeresedett idegen szavak hangalakja mifelénk sok esetben román hatásra módosul. Így lesz például a *speleológiából* speológia, a *fizioterápiából* fizioterápia, az *infúzióból* perfúzió, a *koreográfiából* koreográfia, a *koordinálból* koordinál, a *petrolkémiai* petrokémia. A nyelvhasználat szentesítette idegen szavak nem-ismeretében mondanak — és írnak — például *rehabilitációs* kórház helyett *rekuperációs* kórházat. Az angol *administration* szót igazán fölösleges adminisztrációnak fordítani, egyszerűbb *kormányzatnak*, *kormányznak* nevezni (már ha erről az értelméről van szó). A magyar ember, ha adminisztrációt hall, ügyvitelre, hivatalra gondol, s az angol ismerete híján a kormány az eszébe sem jut.

Az effajta tévedések ellen a legjobb ellenszer nyelvünk múltjának-jelenének alapos ismerete, nyelvérzékünk örökös „edzése“, karbantartása, frissítése a nyelvet épségben őrző és megőrző írónk műveinek olvasásával. Régi és mai írónk legjava biztos nyelvkalauzunk. Igen, örökös készenlétre van szükség, nyelvi éberségre, hogy a félreértésre alkalmat adó szavakat, kifejezéseket kiszűrjük a nyelvhasználatból, idejében gátat vessünk terjedésüknek, a nagyobb fokú nyelvromlásnak. A két-, esetleg többféleképpen használt, önkényesen fordított szavak a nyelv egységességét, azaz közérthetőségét veszélyeztetik. Egy-egy magyar ragtól vagy képzőtől még nem lesznek magyarrá az idegen szavak, csak a zavart fo-

kozzák, a megértést nehezítik, s a nemritkán amúgy is ösztövérv nyelvérzékét rontják, tompítják tovább. Tudatos nyelvhasználattal mentjük, ami még menthető. Ha nem ismerjük az illető magyar kifejezést, nézzünk utána, tanuljuk meg, s ne teremtünk önkényesen „új” szavakat, mert ezzel leszűkül a megérthetőség határa, s e „különbejárátú” nyelvünk idestova elveszti nyelv jellegét: képtelen lesz betölteni érintkezési eszköz szerepét, hisz hol a határ, ameddig még megértenek bennünket — országunk, városunk, falunk vagy (szűkítsük tovább a kört) családunk? Ha ez így megy tovább, édes anyanyelvünk konyhanyelvvé lesz, aztán makogássá. Körülöttünk minden fejlődik, csupán a nyelvet, e legsajátabb tulajdonukat hagyjuk tengődni, visszafejlődni a legalsóbb szintre?

Ha elfelejtettük — vagy meg sem tanultuk —, ismerkedjünk meg a *saját* szavainkkal, s ne „költünk”, ne fordítgassunk, mert abból semmi jó nem származik. Vannak kedvező jelek is. Sajtónk legjavának kitartó munkája folytán, a jó példa hatására mind szélesebb körben terjed a navétázás helyett az *ingázás*, s ami a legörvendetesebb, élőbeszédben is. De mikor érjük meg azt, hogy az autógára, szalon, szóra helyét az *autóbuszállomás*, a *kórterem*, a *nővér* foglalja el? Városközi busz — ez így kifejező, meg is lehet érteni, de ennek a neve *távolsági járat*. Mert mindennek van neve — a tárgyaknak is. Mindezek ötietszerűen kiragadott példák, érdemes volna tárgykörök szerint csoportosítani a leggyakrabban használt kifejezéseket, s kétnyelvű szótárként — ismeretterjesztő céllal — valahol folytatásokban megjelentetni, persze nagy példányszámú lapban, lehetőleg napilapban, hogy mindenki hozzáférhessen, akit illet. Ábránd, illúzió? Valamit mégis kellene tenni. A közélet minden elképzelhető területének a nyelvet magyarul is elsajátítani — ez volna az eszményi.

Sajnos, még nem mindenki egyformán él ez az igény, az anyanyelvi öntudat fejlettségi foka is nagyon eltérő, embere válogatja. Az anyanyelvi iskola nyelvi nevelése lehetne körülhatároltabb, a sajátos körülményeinkre jobban figyelő. Sok függ a tanítótól, tanártól, a padban ülő tanulótól, együttes munkájuktól, a tanterveken szintén akadna sziszolnivaló. Hát milyen lehet az frása, beszéde annak, aki az anyanyelvi oktatás elemi — és biztosított — jogáról is lemond, sőt, a román tannyelvű középiskola fakultatív anyanyelvi óráit sem látogatja? „Minek ez a pluszmunka, így is eléggé meg van terhelve az a szegény gyerek” — vélekednek bizonyos szülők, nem gondolva azzal, hogy az anyanyelvi kultúra morzsáitól is elesnek így gyermekeik, akik talán még olvasni sem tanultak meg magyarul. Hagyományaik gyökereitől elvágva, anyanyelvi műveltségüktől megfosztva félemberekké válnak.

Aki a magáét nem tanulja megbecsülni, az a másokét még kevésbé tudja majd értékelni. Fejlődő társadalmunk csak erkölcsi integritásukat megőrző, tudatos emberekre, „kiművelt emberfők”-re alapozhat. Önmagunkat megtartva, vállalva lehetünk csak igazán hasznos tagjai társadalmunknak.

Izab' Ilona

Véleményem szerint...

A harmincas években vita folyt a sajtóban a székely asszonyok szexuális életéről. A cikkekre alig néhány évvel ezelőtt lapozgattam bele, de ugyanakkor olvastam egy hasonló tárgyú amerikai fölmérésről is. Meglepő hasonlóság! Mindkettő megállapítja, hogy az asszonyok nagy hányada csalódott; nem azt kapták a házasságtól, amit vártak, nem szeretik a férjüket, emiatt nem lelik örömeiket a nemi kapcsolatban, s úgy látják, elrontották az életüket.

Vaskos hiba volna, ha a vita és a fölmérés között erőltetnők a párhuzamot, s nem vennők figyelembe az eltérő körülményeket, de ugyanakkor vakságra vallana nem látni bizonyos vonatkozások itthon és ottan, ötven év múltán is mutatkozó makacs jelentkezését. Ami bizony arra vall, hogy a házasságban, s általában férfi és nő viszonyában, nem kevés az olyan elem, amely — ha nem is

örök, de — tartósan létezik évtizedek és tízezer kilométerek ívelésén át is, s gondot okoz, figyelmet igényel, tanulmányozásra, megoldásra vár.

De mi keserítette meg valaha a székely nők (nemi) életét?

Egyeseket szülei — anyagi érdekből — olyan legényhez adtak férjhez, akit nem szerettek. A kényszerházasságban pedig mindenre a kényszeredettséggel volt jellemző, még az ölelésre is. Más asszonyok, ha eleinte szerették is a férjüket, később csalódtak benne, mert az verte őket, iszákos volt, vagy félrejár. Némelyek szerették ugyan a párjukat, de nem akartak több gyermeket, s viszolyogtak az öleléstől, nehogy teherbe essenek. Volt, aki óhajtott a gyöngédséget, de a férfinak szemernyi szexuális kultúrája sem volt, az ágyban nyersen, szeretetlenül, együttérzést nem várón bánt az asszonnyal, aki emiatt elhidegült tőle, érzéketlenné vált... A reggeltől estig keményen dolgozó feleségek elcsigázottan dőltek az ágyba, semmi kedvük nem volt már a csókhoz.

Ha így volt a múltban, jogos a kérdés: miként van ma?

Nem tudjuk. A szociológusok, demográfusok, statisztikusok nem végeznek ilyen irányú fölméréseket, vagy ha igen, eredményeiket nem teszik közzé, az orvosok sem vetik papírra erre vonatkozó tapasztalataikat, arról sincs fogalmunk, hogy a KISZ, a nőbizottságok, szakszervezetek mire bukkannak e tekintetben, s nem folytatnak efféle vitát az írók, újságírók, pedagógusok, közéleti emberek sem.

Hallgatunk, „mint Herczeg Ferenc a fűben“ — ahogy Szabó Dezső írta évtizedekkel ezelőtt. Hallgatunk, mert... vannak, akik úgy vélik, hogy a nemi élet hálószo-ba-kérdés, magánügy, nem tartozik a nyilvánosságra. Mások tudják ugyan, hogy ez közügy is, de úgy látják, nem jelentős: vénleányok, a vérükkel nem bíró kamaszok, bakfisok dolga, nem érdemes rá szót vesztegetni. A sematikus felfogás szerint ez lényegében a nők ügye, márpedig a nőkérdés a nagy társadalmi gondok megoldása nyomán automatikusan elintéződik. Egyfajta megközelítés számol ugyan a probléma horderejével, de — épp azért — úgy tekint, hogy érdemleges tárgyalásához nagyobb nekifutás, alaposabb kutatás, komolyabb elemzés szükséges: hol állunk azonban még attól?

Abban viszont minden álláspont egyetért, hogy ez — kényes ügy.

Hadd tegyem hozzá: ha kényes ügy — akkor fontos ügy. Mert vajon melyik fontos ügyünk nem kényes is egyúttal? Csakhogy van, amelyikről szólunk, s van, amelyikről hallgatunk.

Rendben, ámde mit lehessen a szexuális életről mondani? Sokat nem, ez az igazság. Nagyjából azt ismételjük, amit még a múlt században a munkásmozgalom nagyjai írtak a nőkről, szerelemről, házasságról, s hozzátesszük, hogy szocialista társadalmunk védi a családot és a gyermeket, szavatolja a nők egyenjogúságát.

Ez így igaz, de bizonyos tételek, igazságok ismételtetése nem elég sem a közvélemény tájékoztatásához, sem az ifjúság fölvilágosításához s általában helyes köz-álláspont kialakításához. Holott nagyon is ránk férne a kellő informálás s annak nyomán a szükséges magatartás kialakítása.

Ha a törvényesek előtt elmegyek, fölszaladok a folyosóra, s elolvasom a tárgyalandó ügyek jegyzékét. Nagy hányaduk válás, gyermektartás s más, a házassággal kapcsolatos kérdés. A házasságok fölbomlásának egyik oka pedig — tudott dolog — a felek rossz nemi viszonya. Ismeretes, hogy a hatvanas évek derekán az európai élvonalba tartoztunk a válások arányát illetően, s ha azóta javult is — különféle intézkedések nyomán — a helyzet, még mindig nagy a szét-eső házasságok száma.

Gyakran beszélgetek nőgyógyász orvosokkal. Magzatvesztésről, koraszüléssel, császármetésről, meddségről, testileg-szellemileg fogyatékos újszülöttekről beszélnek, s temérdek női betegségről. Fogalmam sincs arról, hogy növekszik-e a vetélések, a törvényes vagy tiltott terhességmegszakítások száma, azt azonban mindenki tudja, hogy a szülészetek, nőgyógyászati klinikák világa gondoktól terhes, s mindez szorosan kapcsolódik a nemi élethez. Az orvosok egybehangzó véleménye szerint e tekintetben is még nagy tájékozatlanság, tudatlanság tapasztalható, és nem kevés balhiedelem.

Szó ami szó, sok a megnyugtató jelenség is. Ha például a régi hazai vitára vagy az amerikai viszonyokra gondolunk — megállapíthatjuk, nálunk nagy javulás mutatkozik. Lámpással sem találunk például szülőt, aki anyagi házasságba kényszerítette a gyermeket; de különben nem szólnak bele a szülők más szempontból sem a fiatalok egybekelésébe. A ridegparaszti beállítottságból fakadó szexuális közöny, a vallási neveltetésből eredő prudéria, szenteskedés is már jórészt a múlté. Hasonlóképp a rangokból, a faji, nemzeti, felekezeti és osztálykülönböztetésből fakadó gátak sem igen állnak a fiatalok egybekelésének útjába.

Nem rontja meg férfi és nő viszonyát a vagyonszerzésre épülő, hiperanyagias életmódból fakadó erotikai érzéketlenség, fásultság sem.

Mindez jó dolog, szocialista rendünk olyan vívmánya, amelyről mind a mai napig nem szóltunk eleget, holott új életünk emberisége, tisztasága, természetessége mutatkozik meg benne.

Nem szűntek meg azonban bizonyos gondok s időközben előálltak újak is. A fogamzástól ma is sok asszony óvakodik, s ez zavaróan hat nemi életére, kielégületlenséghez vezet vagy vitához a házastársak között. Némelyek „házi” óvintézkedésre is vállalkoznak, ami nemritkán károsan hat az anya szervezetére; a koraszülött vagy a hiányos képességű gyermek például legtöbb esetben az efféle kezelések gyümölcse. Számolnunk kell azzal is, hogy egyre több fiatal él házasság előtt nemi életet, s a házásokhoz hasonló gondjaik vannak. Orvos ismerőseim szerint ez utóbbiak között a legnagyobb a tájékozatlanság, felelőtlenség, némelyek képtelenek megérteni, hogy a különféle szerekkel, mesterkedésekkel tönkretetik szervezetüket, egész életükre meddővé, beteggé válhatnak.

A fiatalok egy része könnyen, hamar lép házasságra, s csak azután kezd el gondolkodni: összeillenek-e, képesek-e együtt élni? Ilyen esetben nyilván nemcsak tudatlanságról, hanem érzelmi szegénységről is szó van, a testiség túlbecsüléséről, az érzelmi, szellemi kapcsolatok elhanyagolásáról; mindez azonban — valljuk csak be — azt is jelzi, hogy férfi és nő kapcsolatáról vajmi keveset hallanak, tanulnak a fiatalok.

A régi vitában említett szexuális kultúra hiánya ma is megmutatkozik, főleg a ridegabb, érzéketlen férfiak részéről, ami aztán elhidegüléshez, perpatvarokhoz, hormonzavarra épülő betegségekhez vezet. Néha meg éppen váláshoz.

A fiatalokról szólva nem lehet megkerülni a problémát, hogy míg egyfelől az akceleráció folytán — a múlthoz viszonyítva — hamarabb áll be a nemi érés, a tanulás meg egyéb körülmények következtében később kerül sor a házasságra. Ivarérésüktől számítva átlag 8—10 év múltán házasodnak meg. Mihez kezdjenek ez idő alatt?

Mindebből logikusan következik, hogy a nemi életet nem lehet sem tabunak, sem nevetnivaló semmisségnek tekinteni, hanem fontos kérdésnek, amellyel foglalkozni kell. Iskola és család, sajtó és könyvkiadás, tévé és rádió, ifjúsági és felnőtszervezetek összefogása szükséges ahhoz, hogy e téren változást érjünk el s kellő fölvilágosítást nyújtsunk, elsősorban a fiatalságnak, de más korosztályoknak is.

Könnyű ezt mondani — vethetné ellene bárki, aki ismeri a kérdést. Az utóbbi évtizedekben ugyanis a nemi életben döntő változások álltak be az egész világon, évezredek erkölcse, fölfogása bukott meg, s az új helyzet elemzése, megválaszolása még várat magára.

Méreteiben és következményeiben teljesen váratlan például a nyugati „szexhullám”. Előnti a filmet, sajtót, tévét, de beleszól már a nagypolitikába is. Mi jobbra pornográf oldalát, üzleti elfajulását ítéljük el, de nem szabad elfelejteni, hogy eleinte a baloldaltól indult el, nemi fölvilágosításként, taburomboló szándékkal a képmutatás, álszenteskedés, polgári farizeuskodás ellen, s csak később aknázta ki a főkéis haszontelenség. Nem kétséges, a mi viszonyaink közt ez nem fenyeget, végezhetnének tevékenyebb fölvilágosítást, anélkül hogy a kereskedelem szexhullámmá torzítaná.

A demográfiai robbanás világszerte ugyancsak fura helyzetet teremtett. Azok az államok, amelyeket a túlnépesedés nagy gondok elé állított, a nemi fölvilágosítást a szaporulat mérséklése érdekében végzik, és szigorú fegyelemre intenek, sőt, drasztikus intézkedéseket is hoznak.

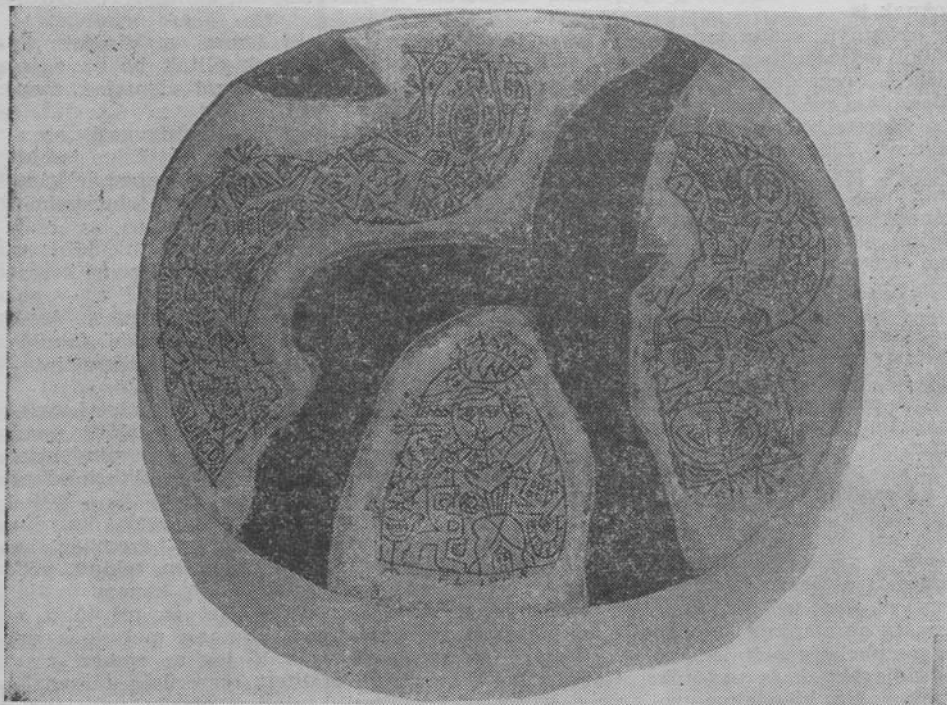
A modern fogamzásgátló szerek megjelenése ugyancsak nagy fordulatot hozott. Használatuk a nyugati fiatalok körében általánossá tette a házasság előtti nemi életet, a házasságon belül pedig elősegítette a családtervezést, ami mindenekelőtt negatív következményekkel járt: a gyermekszám rohamos csökkenéséhez és a társadalom előregedéséhez vezetett.

E kérdésekről politikai, valláserkölcsi, orvosi viták folynak évek óta. Én csak azt vetném föl, hogy marxista anyagelvű világnézetünk — szemben az idealista vallási tanítással — nem veti meg a testi örömet, nem tekintí vétkezésnek a nemi életet, nem követel aszketikus önmegtartóztatást, hanem vallja, hogy az élet szépségeihez hozzátartozik az ésszerű szexuális élet is, mi több, a nemiség az alapja sok magasabb rendű érzelemnek, szellemi örömmek, melyek az ember nembeliségének jellemző vonásai. De a nemi élethez való jog az emberi szabadságjogoknak is tartozéka. Ugyanakkor viszont az említett ésszerűség társadalmunk jogos követelménye, amely szorosan következik minden ország múltjából, hagyományaiból, mai törvénykezéséből.

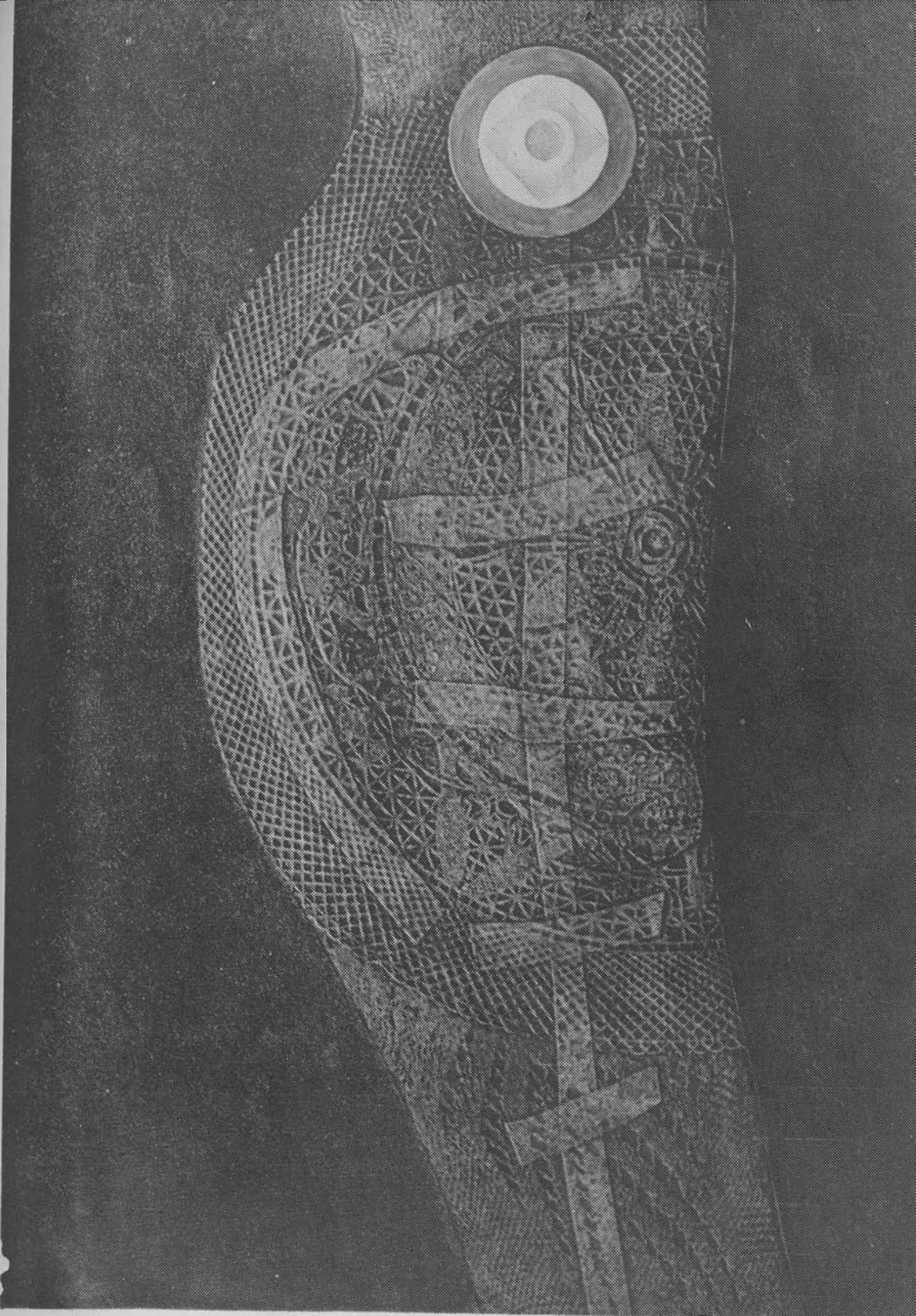
Kérdés hát, hogy a nemi életre vonatkozó elgondolásaink, törvényeink, de a sajtónk vagy iskolánk mennyire is számol a mai kor előbb említett szexjelenéseivel? A válasz egyszerű: az ifjak vagy a nők társadalmi szervezetei például csak elvétve foglalkoznak a nemi élettel, az iskola pedig úgyszólván semmit sem tesz a nemi fölvilágosítás terén. Kihez forduljon hát a fiatal, kitől kap tájékoztatást? Még jó, ha szülei vállalkoznak erre, s okosan indítják útjukra gyermekeiket; csak hogy manapság a legtöbb szülő kevesebb osztályt végzett, mint gyermeke. Úgy látja, fia vagy lánya máris többet tud, mint ő, s ez gátolja abban, hogy bizonyos kérdésekről tárgyaljon vele... Marad hát fölvilágosítónak az utca, a gyermekbando, a suttymban kézről kézre járó külföldi könyvek, szexlapok, rajzok, fényképek vagy a pár évvel idősebb, másik nemű partner, aki aztán — úgy-ahogy — bevezeti az élet rejtelmeibe a kezdő fiatal.

Jól van ez így?

Hered, ferd a o

Feszt László: Korong

FESZT LÁSZLÓ: 1. LÉLEKHÁJO; 2. JELEK

Epicédiumok Tudós Móric halálára

„Az Fejedelmek közt legtudosb az Mauritius.“ Szcenci Molnár Albert példamondata ez a szuperlatívusz érzékeltetésére az *Új Magyar Grammatikában*. A felsőfok nem véletlen: kevés idegen mecénásnak köszönhet annyit a magyar kultúra, mint „Tudós“ Móricnak, aki 1592 és 1627 között volt Hessen választófejedelem. Szcenci Molnár neki ajánlotta zsolttároskönyvét, majd a magyar nyelvű Biblia második teljes (hanauai) kiadását, és Móric támogatását élvezte latin nyelvű magyar grammatikájának előkészítése során is.¹ Móric herceg már tizenegy éves korában Dávid király zsolttárait fordította latinra, később történetírással, filozófiával, de filológiával és versírással is foglalkozott, pártolta a különböző művészeteket, és különös nyelvtettségére vall, hogy több nyugati nyelven kívül egy kevéssé még magyarul is megértett.² Amikor 1632-ben meghalt, valóban az egész művelt Európa, különösen annak a protestáns fele gyászolta. Az élénk nemzetközi visszhang adhatta a gondolatot a hesseni akadémiákon működő tudós férfiaknak, hogy néhány évvel a fejedelem halála után epicédiumgyűjteményt adjanak ki Móric emlékére.

Még hozzá nem is akármilyet. A versgyűjtemény Kasselban látott napvilágot, *Mausoleum Mauritanum* címmel, egy *Monumentum Sepulcrale ad Principis Mauriti Memorian Erectum* (1638) nagyobb gyűjteményes kötet részeként. A *Mausoleum* első része egy, a Móric fejedelem halálára írt, hosszú gyászbeszédet és helyi költők verseit tartalmazza, a második rész pedig egy nemzetközi antológia, amely az *Epicedia ex mularum academiarum ac scholarum* címet viseli. Ez utóbbi tizenegy részből áll, tíz országot költőire, valamint egy „Miscellanea“ fejezetre tagolódik; a szerkesztők gyászverseket kaptak Német- és Franciaországból, Angliából, Skóciából, Csehországból, Hollandiából, Svájcban, Erdélyből, Sziléziából és Morvaországból. Szinte a kor minden protestáns egyeteme és jeles professzora képviselve van ebben a terjedelmes antológiában. Bennünket elsősorban az erdélyi anyag érdekelt, amelyet (nyilván a kasseli felkérésére) a gyulafehérvári akadémia tanárai állítottak össze 1634-ben. Ezt az „Epicedia Transilvanorum“ címszó alatt találhatjuk, a következő dedikációval: „Phoenicem sui seculi, Mauritium Hass. Landgravium & c. principem supra principes, supremo hoc honore afficit Illustris Schola Bethleno-Rakociana, quae est Alba-Juliae Transilvanorum, 27 Sextilis, Anno 1634“. Latin nyelvű költeményekkel szerepel a kötetben Johann Henrik Alsted, Philip Ludwig Piscator és J. H. Bisterfeld, valamint két orvos: Georgius Judex, aki magát „az erdélyi fejedelem orvosi tanácsosának“ mondja, és egy David Valerius Hispanus nevű gyulafehérvári filozófianátár. David Valerius két verssel is szerepel, egy latin és egy spanyol nyelvűvel. Kiléteiről pontos magyarázatot kapunk: „David Valerius Hispanus, nuper admodum ex Judeo factus Christianus, et paulo post ab Illustrissimo Principe Transylvaniae, solemnibus disputatione Albae, habitae in Comitibus publicis Philosophiae Professor constitutus“.³

Ugyancsak az erdélyi anyagban két magyar nyelvű versre bukkanunk — ezeket tudomásunk szerint magyar folyóiratban vagy könyvben még nem adták közre, jöllehet Varga Imre említi őket a *Monumentum Sepulcrale*t ismertető cikkében⁴. Mindkét szerző magát a gyulafehérvári akadémia tanárának mondja; Franciscus Szigethi egy magyar, Franciscus Thesaurarius pedig egy latin és egy magyar verssel szerepel. Szigethi teljes neve Szigethi Bene Ferenc. Bázelen tanult, itt Maksai Ósze Péterrel együtt matrikulált 1628-ban és végzett 1633-ban. Két évvel később már a fehérvári iskola mesterének tudja Herepei, de a *Mausoleum Mauritanum* alapján már 1634-ben is itt tanított. 1638-ban dési pap, később ugyanitt esperes lett, ilyen minőségben vett részt a szatmárnémeti zsinaton.⁵ Rövid epicédiumának kevés köze van a megadott témához, Móric fejedelem halálához, inkább a halál kérdésén való meditációnak nevezhetnénk ezt a határozott, költői tehetségről tanúskodó verset.

A másik magyar vers szerzőjének csak a latinosított, „humanista“ neve a Thesaurarius. Magyarul Taraczközi Ferencnek hívták, s alighanem eredetileg nem

Erdélyből származott — a bázeli egyetemen „Pannonius“-ként matrikulál 1626—1627-ben. Ezek szerint Taraczközi már Szigethi előtt juthatott fehérvári állásához, amit sokáig megtartott. Neve később a már Angliában élő Basire Izsák levelezésében bukkan föl — az 1658-as török-tatár betörés idején ő menekítette Basire értékesebb kéziratait Fehérvárról Nagyszebenbe. Taraczközi ekkor a hiteleshelyi levéltár vezetője volt, és nemcsak a hiteleshelyi, hanem a fejedelmi könyvtár és levéltár anyagából is igyekezett minél többet biztonságos helyre szállítani.⁶ 1667-ben halt meg.

Taraczközi latinul alighanem könnyebben, nagyobb rutinnal verselt, mint magyarul, de azért általunk „Magyar epicédium“-nak elkeresztelt alkalmi gyászverse, amely a *Mausoleumban* csak az „Idem Ungarice“ címjelzést viseli, nem rosszabb a kor magyar nyelvű versátlagánál. Ha tartalmában nem is igen tér el, szövegében nem egyezik meg teljesen a magyar vers előtt közölt latin gyászverssel (amelynek kezdősora: „*Quonquam propinquo Dacia funere...*“). Megjegyzendő, hogy a *Mausoleumban* kinyomtatott szöveg tele van hibával, ami nyilván abból eredt, hogy a kézzel írt szövegeket a német nyomdászok nem értették, és nem mindig olvasták helyesen. Az alábbiakban a nyilvánvaló hibákat kijavítottam, de lényegében megtartottam mindkét vers eredeti helyesírását.

Gömöri György

JEGYZETEK

1. Szenczi Molnár Albert *Válogatott művei*. Bp., 1976. 227.
2. *I. m.* 52.
3. *Mausolei Mauritanii Pars Altera...* Cassel, 1635. 246.
4. *Magyar Könyvszemle*, 1977. 2 : 191—192.
5. Herepei János: *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*. I. Budapest—Szeged, 1965. 384.
6. Jakó Zsigmond: *Írás, könyv, értelmiség*. Buk., 1977. 206.

SZIGETHI FERENC

EPICÉDIUM

Boldog, kinek addég nyúlt napjai hossza
Hogy felserdült édes apródit láthatta,
De kedvetlen vendég jobb korban szállotta
Félben szakadt szép ifjúi vidámsága.
Igy veteményedben látsz halandóságot
Virágok hullatva vonsznak sárgaságot
Rózsa, mielt érí déli szél, megaggott,
Mezőn nem örökké zöld bársony szín tartott.
S ezben mindnyájunknak fejünk nem bízik-é?
Menedék levelet errül valót tudsz-é?
Egyre koldust, királyt halál nem hordott-é?
Csak egynek valaha kedvezni tudott-é?

TARACZKÖZI-THESAURARIUS FERENC

MAGYAR EPICÉDIUMA

Noha most Erdély kesergő halottját,
Gyászban öltöztvén üli setét napját:
Homályos köd állja sátorát,
Mert Bethlen Nap nem adgya világát:

Több gondgya között érkezék búva,
Mauritiusnak hogy történt halála:
Örögbeditt súlyos bánattya,
Hassia* háznak hogy lőn romlása.

Nyughatatlanság hántorgattya szivét
Mert nem isméri gyógyulni mély sebét
Sőt láttya új öregbödését
Értvén Mauritius el-esését.

Innét keserves szóval Pannonia
Gábor halálát siratja Dácia
Innét Németország panassza,
Mert halva fekszik kegyes tutora.

Mind kettő erős, bátor szívi, kegyes,
Kiket hallottunk, volt ez két fő nemes:
Tekéntetes jószággal tellyes;
Dicséretes hirrel-névvel fényes.

Hát már sohonna nincsen-é segítség?
Sok könnyhullatás és sok keserőség,
Mig** marad köztünk ez nehézség?
Mig sebheti szíviinket az kétség?

Tödd félre búdat kevéssé Dácia:
Jó reménségben légy szép Teutonia,
Meglesz szived vigasztalása,
Lásd hogy áll országod két oszlopa.

Az egyik régi nagy elei helyett
Német nemzetből rendben következett,
Országának hoz győzedelmet,
Mauritius neked az kit nemzett.

Másikból is, eszes Pannonia Ura,
Magyar Nemzetnek igaz vére, tagja,
Rákóczi György Erdély tutora,
És birodalma gubernátora.

Felejtsd el tehát, ha mi gondod vagyon,
Akár kicsoda légy, nincsen abban haszon:
Sőt inkább imádkozzál azon,
Ez két országnak Isten jót adgyon.

* Hassia=Hessen

** mig=meddig

Apáczai Csere János, történelemoktatásunk magvetője

Az Apáczai személyéről és életművéről szóló írások rámutatnak arra, hogy ez a jobbítás iránt annyira fogékony egyéniség az oktatás mélyreható megújításában látta a gazdasági-társadalmi átalakulás fő előmozdítóját. Tudós nevelő, aki gondolkodóként „az új tájékozódás modelljét“, tanárként az új tájékoztatás lehetséges módozatait dolgozta ki. Az eddigi Apáczai-irodalom megállapította a történelemnek mint ismeretlemnek a jelenlétét is a tájékozódásban és a tájékoztatásban. Értékeléskor viszont hosszú időn át csak az *Enciklopédia* ilyen jellegű fejezetét vette figyelembe, és ennek benyomása alatt más szövegrészletek sem tulajdonított különösebb fontosságot.

Valóban, a szerző kevés változtatással illesztette ismeretrendszerébe a „Calvisius, Helvicus és Alstedius szerint [...] emlékezetesebb dolgok“-at. S habár itt is felesillan a történelem sajátos értelmezése, vizsgálatunknak az életmű egészét kell átfognia ahhoz, hogy jelentőségében méltassuk *látásmódját*, de *ismételt buzdításait* is a história értékeinek iskolai érvényesítésére.

A történelemszemlélet alakulása

Az ember felfogását valamely jelenségről elsősorban megnyilatkozásaiból állapíthatjuk meg. Tekintetbe kell vennünk továbbá a kijelentése és magatartása mögött rejlő tényezőket. Apáczai Csere János munkái is többet vallanak történelemszemléletéről, ha előzőleg felfedjük ilyen irányú tanulmányait, számolunk életpaszlatával és célkitűzésével.

Az Apáczai-képet alakítók figyelmét általánosan elkerülte az a tény, hogy az ifjú diák itthon nem tehetett és nem is tett szert alaposabb történelemtudásra. A XVII. század negyvenes éveiben ugyanis, amikor előbb Kolozsvárot, majd Gyulafehérvárt ismerkedett a tudományokkal, mai értelemben vett *történelemoktatás a hazai iskolákban nem létezett*. Az enciklopédikus műveltségnyújtásra való törekvés nem jelentette azt, hogy tanították is mind az ehhez szükséges tudományágakat. A kiválasztást a főiskola szintje és jellege határozta meg.

Porcsalmi diákkori feljegyzései szerint a gyakorlati filozófiát Gyulafehérváron Bisterfeld tanította. Bevezetőjében tisztázta az egyes ágazatok (erkölcs, gazdaság, politika, oktatás, történelem) fogalmát, helyét és szerepét. Kiemelte a história összetett jellegét, de hangsúlyozta sajátosan nevelő hatását is: „a tisztességre példákön, azaz egyedín keresztül tanít.“ A rendszertani bevezetőt az erényről, jóról, valamint a társadalmi együttélésről szóló ismeretek részletezése követte. A fejezetésre nem kerülő tárgyak esetében a bevezető jobbára figyelemfelkeltés volt, serkentés önálló tanulmányozásra. Esetleges történelmi érdeklődésüket a diákok főleg az Alsted-féle nagyobb enciklopédia megfelelő részeinek az átvételével elégíthették ki. Innen szerezhettek tudomást az időrendről, s itt kaptak útmutatást a históriaírás fajaira és a további olvasás rendjére nézve.

Szemléletet alakított a históriát tárgyaló résznek a XVI–XVII. században igen elterjedt beosztása, mely az ágostoni hat világművelő hatalom alapult. Eszerint a teremtéssel és a vízözönnel kezdődő szakaszokat az asszír, a perzsa, a görög, majd a római birodalom időszaka követi. Alsted beállítottságát mutatja, hogy a politikai változásokon belül kitért a kor művelődésére, felsorolta az artes szolgálatában ismeretebb írókat, s e „heterogén“ histórián túl, az érdeklődőt bevezette az egyes fakultások tárgyainak „homogén“ történetiségébe.

Az időrend és a történeti rendszerezés bepillantást engedett a bibliaközpontú felfogással válogatott jelenségek és események menetébe. Lehetővé tette

az olvasó számára az ilyen értelmű tájékozódást, de nem biztosította azt a tapasztalatot, mely — Bisterfeld megfogalmazásában — a sokoldalúság s az egyedi tények megfigyeléséből levonható. Bizonyos, hogy a diák Apáczai gondolkodására inkább habott e tanár különös érdeklődése a természettudományok, valamint az aktuális társadalmi és politikai kérdések iránt, de megragadhatott benne a történelem *nevelő* jellegének fölismerése is.

Apáczai sajátos irányultsága folytán természetes, hogy az egyetemi évek alatt sem a történelmi ismeretanyag került tanulmányai középpontjába. Az ifjú tanárjelölt érdeklődése mindenekelőtt az itthoni oktatásrend tárgyait gazdagító új eredmények felé fordult. A történelmi jellegű olvasmány, mint az elsajátítandó anyag esetleges velejárója szerepelt, hogy jobban *megvilágítsa* a szóban forgó kérdés lényegét. De már ez is tudatosította benne a saját képzetéből kimaradt értékeket. További tudatosodás pedig abból következett, hogy honfitársainál fokozottabban észlelte a különbséget a polgárosult és a hűbéri társadalom között. Ilyen összefüggésben kerültek felszínre az őt leginkább foglalkoztató kérdések: mi lehet a belgák (hollandusok) által elért sikerek magyarázata, mire törekednek Angliában, mi a tanulság népére és saját tevékenységére nézve? E kérdések világnézetileg polgári-puritanus meggyőződését érlelték, s elmélyítették a minden tudományban, köztük a *változást érzékeltető* történelemben való jártasságát.

Ilyen előzmények után, a sokoldalú tudásszerzés elősegítésére született meg a *Magyar Encyclopaedia*. Összegező mű, melynek — mint említettük — egyik kevésbé sikerültnek tartott része „Az ekkéig megtörtént dolgokról” tájékoztat. Nem tekintjük feladatunknak foglalkozni e fejezet tartalmával, csupán néhány, Apáczai látásmódját megvilágító tényre hívjuk fel a figyelmet.

A „viselt dolgok” egy része — Apáczai értelmezésében — a természetre és az emberi létre, az időbeli egymásutániságra vonatkozik, legnagyobb része azonban tett és alkotás. Rögtön meg kell jegyeznünk, hogy Apáczai szemléletében nem az arány az új, hanem a mód, ahogyan az emberi *cselekvés* szempontját érvényre juttatta az Enciklopédia általános elgondolásában, majd pedig a fejezet felépítésében is.

Cselekvésközpontú szemléletéből ered mindenekelőtt a megtörtént dolgok tudományrendszertani beillesztése: az emlékezetes tettek mintegy kiegészítik „A csinálmányokról”, azaz a munkáról, alkotásról és ennek eredményeiről szóló részt, s egyben megelőzik „az embernek az életében végbenviendő dolgai”-t. Ilyen elhelyezéssel a múlt *megvilágosítja* az élet minden területén kialakult helyzetet, s *elénk állítja* a megvalósításra váró teendőket.

Ugyancsak a cselekvésközpontú felfogásból következik a múlt egyöntetű tárgyalásmódja: időrendi felsorolás történeti jellegű tagolásban. A korszakolás kiemelkedő személyekhez kötött, ami a *tettek értékét* éppen a megszakítás eljárásával hangsúlyozta. Racionálisabb és áttekinthetőbb beosztás a teremtés hat napjának analógiájára s a négy birodalom egymásutániságára támaszkodó hagyományosnál.

A külső és belső rendszerezés logikája mellett a válogatás kritikálansága még szembetűnőbb. De nem szabad elfelednünk történelmi előképzésének hiányait, valamint azt sem, hogy bár az ő korában a humanista oknyomozás már teret nyert, a tárgyilagos történeti kritika még alig jelentkezett. A kortársak túlnyomó többsége, kronográfusok és históriaírók szemében egyaránt valóságosnak számított igen sok monda, csodás elem vagy túlzott számadat. Saját átélését és meggyőződését tükrözi vissza ezzel szemben a XVII. század anyagának az összeállítása.

Ha az enciklopédiával Apáczai a „mindent áttekintő” művelődést kívánta elősegíteni, az *Oratio de studio sapientiae*-vel ennek méltatására és indoklására törekedett. Itt a beszéd történelmi részletének a tartalma érdekel bennünket, hiszen a bölcsességszerzésnek Apáczai által követett fonala a részletek bőségével egészíti ki az enciklopédiában kevésbé érzékelhető történelmi látásmódot.

A kezdetekre világító forrás — indul meg a gondolatsor — a bibliai szöveg. Apáczainak e szövegre támaszkodó értelmezése szerint teremtésekor az ember „a legnagyobb fokú bölcsességgel [...] minden igaznak és jónak ismeretével” rendelkezett, bukása után azonban „csak... a gondolkodás természetes képességével maradt”, melyet hozzátartozói s a dolgokkal való viszonyában önmaga alakított. A továbbiak során mind a tudományágakban, mind a mesterségekben elért bármely eredmény kizárólag fáradságos *munka* gyümölcse.

Alapforrása éppen úgy, mint a korabeli enciklopédiák vagy a történeti összefoglalók egyöntetűen annak indoklására vezették, hogy a műzsák első szálláshelye a Földközi-tengertől közvetlenül keletre eső terület. Ez az első kultúrkör

Baktria közvetítésével India, a távolabbi Ázsia, másfelől pedig Etiópia felé tá-
gult. Újabb központ Görögország, majd Itália és Gallia(!). Előbbit, Alexandria
elfoglalásával a törökök (!), utóbbiakat a gótok pusztították el. A régiek művelt-
ségét Keleten és Nyugaton is „az arab szellem ébresztette újjá“, míg Itáliában
az ide menekült görög tudósok munkája hatott.

A tudás átszarmaztatása tanítás és tanulás útján, feljegyzések segítségével,
kölcsonös érintkezés meg közhasznú terjesztés útján valósul meg, míg a mester-
ségek és tudományok művelése a régebbit új ismeretekkel, gondolatokkal gaz-
dagítja. Így tanította meg például Ábrahám a föníciaiakat, majd a fáraó pap-
jait is „sok olyan dologra, amelyeket ő maga a babilóniaktól és őseitől kapott,
és amelyeket hosszú idő alatt saját tapasztalatai alapján is sok oldalról kibő-
vített“.

A régít felélesztve támasztott újat az arab tudósok szorgalma és tehet-
sége. Ők ugyanis, „ami nagyszerű Görögország alkotott, azt magukévá tenni el
nem mulasztották, és sok mindent hoztak létre — a maguk erejéből s nem
átvétel útján —, ami hasonlóképpen nagyszerű volt“. Ennek megfelelő módon
járt el Ramus és az őt követő „reformfilozófusoknak az a hatalmas sora, mely
e nagy vezér irányításával tudományos és hasznos magyarázatokat adott ki mind
a világi, mind az egyházi írókhoz, sikeresen működve az önálló tudományos ku-
tatás területén is“. Descartes filozófiája viszont a régi cáfolatával már olyan újjá-
teremtés, melynek további alkalmazásával „a világnak e késő vén korában [...] a
bölcesség legmagasabb fokához juthatunk el“.

Mindez több nézőpontból is tapasztalatot nyújtó, „homogén“ jellegű törté-
nelmi tartalom. Lehetővé válik a bölcesség, illetőleg a tudományágak és mes-
terségek *jelentőségének* a megfigyelése. Meglátható az ismeret *változó* tartalma,
a tudás *fenntartása* nemzedékek és népek által, az igazsághoz közelebb vivő új
eszmé vagy *kutatásmód*. Levezethető az *átvétel* és a *továbbművelés* szükségessége.

Az Apáczai munkáiban található két történelmi részlet vizsgálata is elégséges
támpontot nyújtott számunkra, hogy történelemszemléletének legfőbb vonásait fel-
ismerjük. E felfogás alapja a kegyelem jelenléte. Feltétel, amelyen belül az
emberi *bölcesség és tett* valósítja meg a jobb, az ésszerűbb életvitelt. Innen a
történelem életközelsége, tapasztalható, cselekvést befolyásoló képessége. Lehe-
tőség, mely a változtatások irányába terelheti a gondolkodást és az akaraterőt.

A fiatal tanár történelemszemlélete túllépett az alstedi bibliaközpontú encik-
lopédikuságon. Nyoma sincs nála a história descartes-i, szűkítő értelmezésének
sem, a történelem és a tudomány szembeállításának. Felfogásában a történetnek,
akárcsak a természetnek a megfigyelése tágitja a benyomások körét, gazdagítja
az emberi tudást, fejleszti az értelmet.

Az utóbbi években azonosított könyvei azt mutatják, hogy Apáczai maga is
egyre rendszeresebben forgatta a történelmi műveket. Olvasmányai közül alap-
vető Carionak Melanchton, majd Peucer által bővített krónikája, mely a birod-
almak s az egyház változásait a reformáció mozgalmanak szemszögéből tár-
gyalja. Profán vezérfonal ezal szemben Justinus összefoglalója főleg a Földközi-
tenger melléki népek, s Eutropius a rómaiak történelmére nézve. A humanista
tanultsághoz tartozik Hérodotosz, Curtius Rufus és Sallustius, közelebbi eszmekörbe
pedig, ismeretlen szerzőtől, a XVI. századi közepe galliai állapotainak leírása.

A történelem értékeinek a meglátásából és saját tudásszerzésének a tapasztal-
talatából kiindulva, a nevelő Apáczai jól meghatározott helyet szán a históriának
az ifjúság képzésében.

A történelemszemlélet alakítása

Hazatértekor érezhető még az apa Rákóczi György szorgoskodásának ered-
ménye. Fia ezt az egyéni hatalom érdekében használta fel, ellene szegülve a
legkisebb reformnak is. A fejedelem társadalmi nézete megegyezett a nemesek
nagy részének a rendiség megszilárdítására irányuló törekvésével; innen követ-
kezett a régebbi törvények rendszerbe foglalása, megfelelő kiigazítása vagy ki-
egészítése. A földesúr és a jobbágy viszonyának a rögzítése, valamint a puritán
eszmék terjesztői ellen hozott határozat különösen foglalkoztatta az újítás vágyá-
val visszaérkezőt.

Álláspontját Apáczai főként az enciklopédiának itthon elkészített részeiben
fejtette ki. Ilyen célt szolgált a történelmi ismertetésnek már említett befejező
szakasza, melyben a tudományfejlesztés és -pártolás helyeslése mellett megjele-
nik a politikai, a társadalmi meg az egyházi szabadság igénylése is. Az emberi

magaviseletet tárgyaló részben pedig elvi megállapításokat olvashatunk a zsarnokkal szembeni viszonyulásról, a jobbagyhelyzetről és a presbiterek kötelességeiről.

Allásfoglalást tükröz az ugyancsak itthon megfogalmazott fehérvári beköszöntő. Az *Oratio de studio sapientiae* ilyen értelmű célja meggyőzni az ifjúságot s a nevelésért felelős személyeket a művelődés, sajátosan a kollégiumi oktatás megjavításának a szükségességéről. Közben kitér az újítás kérdésére. Véleménye szerint ennek legfőbb érve éppen a társadalmi gyakorlat. Az ősi szokásokhoz ragaszkodók „figyeljenek [...] azokra a változásokra, melyek napról napra szemünk láttára születnek mind a politikai s házi életben, mind az egyházban és — másutt — az iskolákban is“. A közelmúlt változásai bővítik a megfigyelés lehetőségét.

Ebbe a gondolatmenetbe illeszkedik a história tanulmányozásának szorgalmazása, hiszen a história bepillantást enged nemcsak a közeli, de távolabbi időkbe is. A fejtegetés során a sajátos tartalom a gyakorlati filozófiától szintén elkülönítve, mint az emberi múlt összegezése, átfogása jelentkezik. Az előadó „tekintélyek“ megállapításaival hangsúlyozza az értékesítés jelentőségét.

Cicero szavai a történetírás általános szerepének kidomborítását célozzák. Eszerint a história a régi idők tanúja és hírnöke, az emlékezet élete, az igazság fénye s az élet tanítómestere. Tudása kivezet az emlékezet és tapasztalatok nélküli gyermekségből. A „legnagyobb római szónok“-nak ez a jellemzése Európa-szerte elterjedt érvelés. Alsted és valószínűleg Porcsalmi is használta. A „De officiis“ tanításra tűzésével Apáczaiknak ugyanakkor részletesebben kellett e sorokat értelmeznie.

Ilyenszerű művelődést és alkalmazást sugall a további méltatás is, amely a tapasztalati lehetőségek köteget a kortárs Grynaeus megfogalmazásában bontja fel. A história olyan értelemben tanítómester, hogy az élet szűk tartalmát az idők folyamataira szélesíti, ennek más és más oldalát villantja elének. Tanulságos megfigyelni „a legnagyobb birodalmak kezdetét, fejlődését és bukását“, meglátni s „világosan felismerni az egyéneket vagy az államokat ért csapásokat“.

A história elének tárja az emberek életét és szokásait. Hasznos „az emberi élet színházában ülni, [...] és mások kárán okulva óvatossá és bölcsésé válni anélkül, hogy magunk valamit kockáztatnánk“.

A történetekben nyomon lehet követni az emberek tetteit. Hasznos és kellemes részt venni a kiválóságok „legfontosabb ügyeiben, nagy terveiben és [...] sikereikben“. Látni azokat, akik „minden merész és jelentős dologban már előtűnk túljutottak a nehézségeken, keresztülestek a válságon! A múlt ismerete hozzásegít helyesen ítélni meg a jelent és világosan előrelátni a jövőt minden következményeivel“. A példákat pedig „minden ügyünkben felhasználhatjuk a magunk javára“.

A buzdítás szándéka kézenfekvő. A történelem terjedelmes, de vonzó ismeretanyag. *Bemutatja a feltételeket, az emberek életmódját, gondolkodását és tevékenységét. Megkönnyíti a közösségekben vagy a magánéletben felvetődő kérdések látását, megoldását. Lehetőséget ad a helyzetek és tettek összevetésére.* Tudatformáló ismeret a közügyek vitelére előjogokkal rendelkező ifjaknak, időszerű érvelés a rendi törvényhozás ellensúlyozására.

Ahhoz azonban, hogy megfelelő tanulságokat vonhassunk le, a tartalom megértéséhez kell eljutni. Felmerül a história tanításrendbe helyezésének, felépítésének és a továbbítás módjának a kérdése is.

A *beillesztés* első gyakorlati ajánlásával az enciklopédia bevezetőjében találkozzunk. Apáczaik itt a történeti olvasmányokat mint az ismeretszerzés első mozzanatát javasolja. A história ugyanis a tettek és alkotások közvetítőjeként összegyűjt, a megismerésben pedig valósággal utat nyitó, a többi dolog megértését elősegítő szerepet tölt be. A maga korában kevésbé ismert, igen jelentős értelmezés, mely szerint a tanítvány elméje néhány „ekkédig megtörtént“ dolog lépcsőzetén haladva tájékozódik.

Felismerhető, hogy a javasolt megoldás, végső soron a történeti rész rendszertani behelyezését eldöntő látásmódnak a pedagógiai áttétele. Egyben továbbvitele is. Hasonló felfogás érvényesül az iskolareformot kimunkáló tervezetekben. Fehérvárott a két kollaboráns tevékenységét folytató rektor lenne az, aki „ezentúl történelmet és latin ékesszólást adna elő nyilvánosan“; amely tanuló ellenben más szakcsoportra kéri magát, közvetlenül is átléphet oda. A felállítandó akadémia tanításrendjében viszont „az triviális scholákból“ felkerült diák „legelsőbben is az eloquentiában“, az ékesszólás és a históriák professzoránál állapodjék meg.

A felépítésre mint a megértés másik feltételére Apáczaik a történelem méltatása közben tér ki. „A tanítás szerencsés rendje“ a múlt esetében csakis a

kronológiai egymásutánosság lehet. Mert, amint erről „a mindentudó, híres“ Scali-ger tanúskodik, „tudni, hogy mi történt, és nem tudni, hogy mikor történt, annyi, mint mindig idegennek lenni“. Eppen ezért az elsajátítás során, a történelem és az időrend egybefűzése válik szükségessé.

A *fejtegetés módjára* vonatkozó megjegyzések a történettanulmány hasznossága elvéből következnek. Az *Enciklopédiába* illesztett tartalom csak az eligazodáshoz nélkülözhetetlen útmutató. A történelem magyarázat is, éspedig a tanulságlevonás igényével.

Az *Enciklopédia* bevezetőjében adott eljárásrend megfogalmazása arra enged következtetni, hogy kezdeti fokon egyszerű elbeszélések egymásutánosságáról és magyarázatáról lehet szó; magyar nyelven. Ezt kívánja a szoktatás mint a kiművelés első lépése, de a megértés is. Utóbbi ellenőrzésére mondja Apáczai, hogy „alapos vizsgáttartanék, és ennek során az olvasmányanyagot az emberi életben való felhasználásra alkalmazzák“. A vonzóbb történetek így az olvasásnak, az irányítás pedig a tanulás megfigyelésének a készségét alakítaná.

Felsőbb fokon történő részletezésre a beillesztési javaslatok, a felhasználásra irányító buzdítás s a saját alkalmazás alapján következtetünk. Csak a múlt részletezőbb kifejtésével válhat ugyanis a história olyan tanítási tárggyá, amely az ékesszólásra törekvő nemes (és nem nemes) ifjú számára — Fortiusnak a fehérvári beköszöntőben idézett jellemzése szerint — „bő beszédanyagot és minden dologban bőséges tapasztalatot nyújt“. Ez segítheti a régi auktorok értelmezését, kellemessé téve olvasásukat. Ez teheti hasznossá az iskolai „port és verítéket“. Ilyenképpen lehetséges egyebek közt annak a ténynek a megfigyelése, hogy az állam és az egyház vezetőinek egyaránt „sokoldalú bölcsességgel kell felruházva lenniük“, és hogy „egyedül az iskolák állíthatják az állam kormányzásához a legkiválóbb állami vezetőembereket, legigazságosabb bírákat és a legbölcsebb tisztviselőket...“ Mert ez utóbbira tanít, olvassuk tovább a kolozsvári beszédben, Nagy Károly, Luther, az angolok, a kínaiak vagy a belgák iskolapártolásának a példája.

Igy szolgálja az eljárás mód is a történelemtanítás fontos feladatát, a változásnak, illetve a változtatás szükségességének a megértését: amire a diák felvigyél, amit saját maga számára tudatosít, amiért a jövőben cselekednie kell. Apáczai megfontolásában kialakult a célkitűzés, a tartalom s az eljárás mód egységessége, ami eredményt ígért az egyházi, de még inkább az államügyek vitelére készülő ifjúság képzésében. Az általa kiemelt értékeket tartotta szem előtt a két tanítvány, Bethlen Miklós és Csernátoni Pál a történelem „közös“ tanulmányozásának a bevezetésekor.

Az államférfi Bethlen Miklós Apáczaitól jogot, teológiát, általános megismeréset tanult. Ilyen irányú tudását külföldön mélyítette el. Inklinációja szerint Utrechtben foglalkozott történelemmel is. Önéletrajzában ennek hiányát kizárólag a nemes ifjú képzése szempontjából veti fel. Állapotrajza és megfogalmazása egyaránt Apáczai fehérvári beköszöntőjére emlékeztet, az elismert gondolat későbbi továbbvitelével. Eszerint tíz vagy tizenkét iskolai esztendő hiábavalósága „csinálta Erdélyben a sok nyomorgató istentelen urat, főembert“, aki „sem Istene, sem hazája törvényét, sem a históriákat, még csak a maga viselt eleinek dolgait sem tudta“.

Rámutat a tanulmányaikat külföldön folytatók egyoldalú képzésmódjára is. „Jus, medicina, philosophia s kivált mathesis és a valóságos literatura, ethica, politica, historia újság s csuda volt a [jövendőbeli törvényhozót, bírót, igazgatót, hadvezetőt oktató] magyar akadémiakusnál.“ Ezen próbált részben segíteni, midőn gondnoktársával, a szintén Apáczai-tanítvány Macskási Boldizsárral egyetértésben, módosította a Gyulafehérvárról Nagyenyedre áttett kollégium tanítási rendjét. Az új szabályzat 1671 októberében vált kötelezővé. Különálló megjegyzése, hogy a felső tagozat három professzora közül „Csernátoni Pál uram a naturalis philosophiát és a históriákat kiváltképpen a nemesség kedvéért tanítsa“.

A tanár Csernátoni Pál Apáczai idején, az általa átszervezett kolozsvári kollégiumban, mint a retorikai osztály vezetője kezdte működését. A szónoklat elméletének és gyakorlatának preceptoraként tevékenykedett, amelyhez nevelője éppen a történelmi ismertszerzést kötötte. Leszűkített keretek között ez utóbbi egyszerűbb munkák, főleg Eutropius és Justinus összefoglalóinak az olvasására korlátozódhatott, melyek idővel a triviális osztályok előírt segédkönyvei lettek. Külföldön Bethlen Miklóssal együtt vett részt a továbbképzésben. Egyetlen eddig ismert írása egy ajánló vers Nadányi János logika- és filológiatanárnak joghallgatóság korában megjelent hazatörténetéhez.

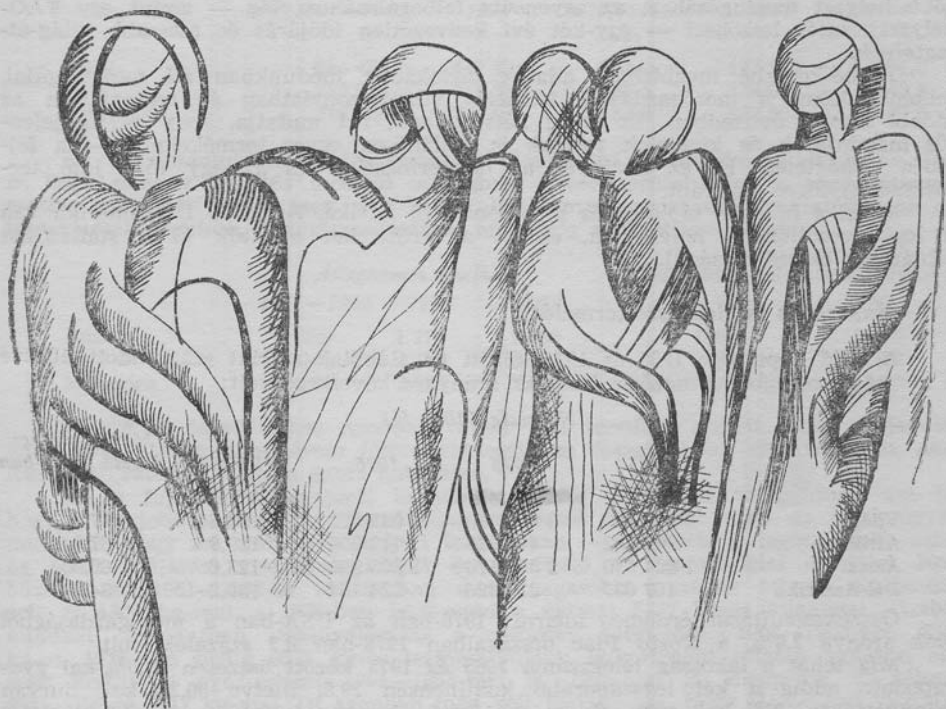
Tevékenysége és tanulmányai képessé tették a főként nemes ifjak számára igényelt tárgyak tanítására. Meggyőződése egyezett a Bethlenével, híve a sza-

bályzat gyakorlatba ültetésének. A tanítvány, Pápai Páriz Ferenc naplója is tanúskodik erről. Egyben arról a tényről is, hogy Csernátóni már a szabályzat kiadása előtt vagy még ugyanabban a hónapban megkezdte a történelmi ismeretek továbbítását. Gondnok és tanár együttes ténykedése nyomán *tájainkon első ízben valósult meg az önálló történelemoktatás.*

A tanításrend átszervezését a nagyenyedi kollégium előnyös gazdasági helyzete tette lehetővé. A háborús bizonytalanság s az ismételt kifosztás viszont akadályozta a hozzá fűzött elgondolások hosszabb idejű, következetes érvényesítését. Itt és most csupán utalhatunk azokra a megváltozott belső társadalmi-politikai igényekre, amelyek később, a XVIII. század tízes éveitől kezdve elősegítették a történelemoktatás általánossá és rendszeressé válását.

Apáczai Csere János művelődéstörténeti érdeme, többek közt, a historiában rejlő értékek felismertetése s az ezek gyümölcösztetésére irányuló útkeresés. A számos érték közül is annak kiemelése, hogy *a tartalom a bölcsességszerzést s ezen belül „a hasznos reformokat“ szolgálhatja.* Az ismeretanyag ilyen értelmű beállítását végül is a felvilágosodás szellemében oktató történelemtanárok végezték el. A história polgári szemmel látása és sajátos hasznosítása Apáczait a hazai felvilágosítók gondolkozásmódjával, törekvésével rokonítja.

Fazoli Sándor

Finta Edit rajza

Befektetett és megtermelt kalóriák

Amióta Malthus megijesztette az emberiséget, hogy éhen fog halni, azóta folyik a vita az emberiség élelmezési kérdéseiről. Gyakorlatilag azonban sokáig nem történt semmi, akkor sem, amikor a malthusi tételek az elméleti viták gyűjtőpontjába kerültek. Pedig a világon az éhezők vagy hiányosan táplálkozók száma a népszaporodási rátával arányosan, tehát abszolút számokban rendkívüli mértékben nőtt. (Ne feledjük, hogy a ma kb. 650 milliós Európának a XVIII. század közepén még csak 100–130 millió, egy évszázaddal ezelőtt kb. 260 millió lakosa volt!) Így érthető, hogy amikor Malthus megírta a népesedésről szóló, sok port felvert könyvét (1798), még csak éhező milliók szenvedték a termelés és szaporodás egyensúlyi helyzetének megbomlását, ma viszont éhező, gyengén táplált százmilliókról beszélünk. Az a *látászat* azonban, amely azt sugallja, hogy az elmúlt másfél-két évszázad alatt a *termelés* frontján is romlott a helyzet, *nem fedí a valóságot*.

Az adatok ugyanis azt mutatják, hogy most már valóban — gyakorlatilag is — történik egy és más a világ élelmezési helyzetének javítása érdekében. És nemcsak az élelmezési cikkek nagyobb bőségben való előállítására, hanem a megtermelt tételek méltányosabb elosztására terén is, amit a világ nagy részét átfogó nemzetközi együttműködés tett lehetővé. (A világ gabonataraléka az 1977–1978-as gazdasági év végére elérte a 177 millió tonnát, ami az évi fogyasztási szükséglet 19%-a!) Elbiznunk magunkat azért nem szabad, mert a pillanatnyilag kedvezőbb helyzet megengedését, az egyensúly felborulásához elég — amint egy FAO-helyzetjelentés leszögezi — egy-két évi kedvezőtlen időjárás és rosszabb világ-átlagtermés.

Többé-kevésbé megbízható adatok birtokában módunkban áll megvizsgálni, miként alakul a mezőgazdasági termelés világviszonylatban és regionálisan az utóbbi másfél évtizedben. Ez pedig kétségtelenül azt mutatja, hogy — ha jelentős ingadozások és kivételek vannak is, különösen egyes termékeknel — a fejlődés kétségtelen. És ez érvényes az össztermésekre és az egy főre jutó termékmennyiségre egyaránt.

Mivel a hiányos táplálkozás szempontjából Afrika, Ázsia és Dél-Amerika van a legkedvezőtlenebb helyzetben, ezeket a területeket emeltük ki a statisztikai táblázatok összeállításánál.

Szaporodás és élelmiszertermelés

A Föld népessége 1965 és 1976 között az alábbiak szerint szaporodott, illetve a kereső lakosságból a mezőgazdaságiak aránya a következő volt:

	Népesség (1000 fő)				Mezőgazdasági kereső 1976-ban %
	1965	1975	1976	1975/65 %	
Világ	3 288 510	3 966 190	4 043 320	120,6	47,3
Afrika	309 382	401 673	412 905	129,8	67,9
Ázsia	1 824 530	2 255 570	2 305 880	123,6	60,6
Dél-Amerika	167 633	218 326	224 154	130,2	34,3

Összehasonlításul érdemes ideírni: 1976-ban az USA-ban a mezőgazdaságból élők aránya 2,6%, a Közös Piac országaiban 1978-ban 8,2 százalék volt.

Míg tehát a lakosság lélekszáma 1965 és 1975 között összesen 20,6%-kal gyarapodott, addig a két legszaporosabb kontinensen 29,8, illetve 30,2%-kal, durván mindkettőben 30%-kal nőtt. És most lássuk, hogyan követte ezt a folyamatot a mezőgazdasági, illetve az élelmiszertermelés.

Az élelmiszertermelés *indexszámai* (1961—1965=100%) 1974-ben, 1975-ben és 1976-ban a következőképpen alakultak:

	Össztermelés			Egy főre jutó termelés		
	1974	1975	1976	1974	1975	1976
Világ	132	135	140	107	108	110
Afrika	130	131	136	97	96	97
Dél-Amerika	139	144	158	104	105	112
Ázsia	133	141	143	105	109	109

Tehát: akár az egy főre jutó élelmiszertermelés mutatószámait vesszük alapul, akár a népesedési mutatókat hasonlítjuk össze az élelmiszertermelés indexszámaival, a fejlődési irány — Afrika kivételével — kedvező.

De mert a „nincsen rózsza tövis nélkül“ a világélelmiszertermelésben is érvényes közmondás, megállapíthatjuk, hogy a viszonylag kedvező kontinentális összeredményt mutató Ázsiában is vannak olyan országok, ahol az élelmiszertermelés indexe 1961—1965 óta 16%-kal visszaesett, mint például Kambodzsában, ahol az index értéke 1974-ben 48%, 1975-ben 74%, de 1976-ban is csak 84%. Ha pedig az egy főre jutó termelést hasonlítjuk össze, akkor kiderül, hogy a vonatkozó FAO-statisztikai kimutatásban szereplő 47 afrikai ország közül 26-ban nem éri el 1976-ban az egy főre jutó élelmiszertermelés az 1961—1965-ös szintet (a 100%-ot), sőt egyeseknél (Egyenlítői Guinea, Etiópia, Mauritánia, Togo) még annak 80 százalékát sem, ami annál meglepőbb, mert 1965 után egyre fokozódott a fejlődés, de kölajjal nem rendelkező országoknak a különböző szervezetek által juttatott segítséggel.

A növénytermesztés helyzete

Ha a növénytermesztésben elért eredményeket vizsgáljuk, a javulásnak a fentiekhez hasonló képét kapjuk, sőt talán még kedvezőbbet, hiszen az össztermések a fenti időszakokban — és 1978-ban — a három legfontosabb élelmiszertermésznövény-nél az alábbiak szerint alakultak (1000 tonnában):

	1961—1965	1976	1976/1961—65 %	1978	1978/1961—65 %
Búza	254 426	417 478	164,0	437 236	171,8
Rizs	253 234	345 386	136,5	378 645	149,5
Kukorica	216 069	334 014	154,6	362 562	167,8

Ez az abszolút növekedés azonban elméletileg bekövetkezhetett volna úgy is, hogy néhány jelentős termelő országban a vetésterület vagy a termésátlagok, esetleg mindkettő, jelentősen nőtt volna. De a magyarázat megnyugtatóbb: az *átlagtermések javultak, világviszonylatban*, mégpedig a következőképpen:

	Átlagtermés (kg/ha)			1976/1961—65	1978/1961—65
	1961—1965	1976	1978	%	%
Búza	1 209	1 774	1 880	146,7	155,5
Rizs	2 040	2 428	2 618	119,0	128,3
Kukorica	2 170	2 829	3 009	134,9	138,6

Ehhez az összesítéshez azonban hozzá kell tennünk annyit, hogy a javulás lényegesen kisebb mindhárom főtermény esetében éppen abban az Afrikában, ahol leginkább szükség volna a gyors haladásra.

Ha a fejlődés mikéntjéről beszélünk, akkor meg kell vizsgálnunk azt is, hogy a legjobbak mekkora termésátlagokat értek el, mert ezek az eredmények mutatják, hogy mi volt — országnyi területeken — az elérhető legmagasabb szint az adott időjárási viszonyok között és az illető év technológiai szintjén. Nos, *búzából* az 1961—1965-ös időszakban a legmagasabb országos átlagot Hollandia érte el 4384 kg-mal, s 1976-ban is ő viszi a pálmát 5437 kg-os átlagával; *rizsből* mindkét időpontban Spanyolország a rekorder, mégpedig 1961—1965-ben 6228 kg-os, 1976-ban pedig 6071 kg-os termésátlaggal; *kukoricából* szintén egyazon ország került ki győztesként 1961—1965-ben is, 1976-ban is, mégpedig Új-Zéland 4931, illetve 7117 kg-mal. Itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy Új-Zéland viszonylag kis területen termeszt kukoricát; a nagy területeken termesztő országok kö-

zött a rangsor élére 1961—1965-ben Kanada kerül 4745 kg-os átlagával, 1976-ban pedig Ausztria a maga 5860 kilójával.

Kontinentális összehasonlításban 1978-ban búzából Európa 1óhosszal nyeri a versenyt 3536 kg-os átlagával; rizsből a nyertes Ausztrália a maga 5358 kilós — rendkívüli, a világlátnál több mint kétszer nagyobb — átlagával; a kukoricánál viszont Észak- és Közép-Amerika hódította el a pálmát 5063 kilós átlaggal, ami kerek 1000 kilóval több az európai átlagnál!

Nem akarván az olvasót túl sok adattal terhelni, nem térünk külön ki a korszerű szántóföldi termesztés fontos tényezőjének számító *vegyszerezésre* (műtrágyázásra, növényvédelemre, stb.), ellenben rá kell mutatnunk, hogy a gépesítés ott is — viszonylag — gyors ütemben terjed, ahol nem is mindig volna indokolt, mert munkaerő a mezőgazdaságban is bőven van: Ázsiában, Dél-Amerikában és Afrikában is. Így például a traktorok száma az 1961—1965-ös időszak és 1975 között Ázsiában 468,90%-ra, Dél-Amerikában 185,40%-ra, Afrikában 168,20%-ra emelkedett, a kombájnoké pedig Ázsiában elérte az 1577,60%-ot, Dél-Amerikában a 133,20%-ot, Afrikában a 161,40%-ot. Tehát, míg például Ázsiában a jelzett időközben az élelmiszertermelés indexszáma 4100%-kal javult, addig a kombájnok száma közel megtizenhatszorosodott!

A táplálkozás akkor kielégítő, ha a napi kalóriaigényezés bizonyos hányada állati eredetű fehérjékből származik. Ezért a táplálkozás javulásának minőségi mércéje lehet a legfontosabb állati termékek termelésének alakulása. Ezt elsődlegesen az állatlétszám, másodlagosan az állatok termelési szintje határozza meg, főképpen a hús- és tejtermelés. Lássuk ezek alakulását 1961 és 1976 között.

Világállomány (1000 db)

	1961—1965	1976	1976/1961—65 %
Szarvasmarha	988 257	1 213 866	122,8
Bivaly	112 212	131 906	117,5
Sertés	530 904	644 523	121,3
Juh	1 015 863	1 038 039	102,1

A legfontosabb húsból, a marhahúsból a termelés a fenti időközben 30 937 000 t-ről 45 715 000 t-ra, vagyis 1480%-ra növekedett, sertéshúsból pedig — amely az emberi táplálkozásban fontossági sorrendben a második helyen áll — az eredeti 31 032 000 t-ről 41 667 000 t-ra emelkedett (ami 34%-os javulást jelent), vagyis mindkét állatfajnál javulhatott a vágási átlagsúly is, hiszen a kitermelt hús mennyisége nagyobb arányban gyarapodott, mint az illető állatfaj létszáma.

Ami a *tejet* illeti, érdemes az *egyedi átlagos hozamokat* földrészenként egymás mellé állítani, mert a különbségek a fejlett és a fejletlen tejgazdasággal rendelkező kontinensek és országok között a legkirívóbbak. És bizonyítják az állományok feljavításában, nemesítésében, a fajták kiválasztásában, de főleg a takarmányozás javításában rejlő — egyelőre gyakorlatilag szinte korlátlan — lehetőségeket. Ime az adatok (a kimutatásba csak a tehéntejet vettük fel, mert a többi faj teje világhozszezítésben nem számottevő):

Termelés (kg/év/tehén)

	1961—65	1976		1961—65	1976
Világlátlag	1 728	1 928	Ázsia	512	626
Afrika	480	479	Európa	2 682	3 153
Észak- és Közép-Amerika	2 916	3 536	Oceánia	2 364	2 907
Dél-Amerika	957	967	Szovjetunió	1 713	2 116

Es ide érdemes a legjobbak és a legelmaradottabbak eredményeit is felsorakoztatni, nem a dicséret vagy az elmarasztalás szándékával, hanem a legjobbak által megtett és az elmaradottak előtt álló út hosszúságának érzékeltetésére (átlaghozam, tehenenként, évente kg).

I. Legjobbak	1961—65	1976	II. Legelmaradottabbak	1961—65	1976
Izrael	4 625	6 519	Elefántcsontpart	50	50
Málta	4 298	4 961	Ghana	55	55
Hollandia	4 183	4 726	Libéria	100	100
USA	3 519	4 941	Közép-afrikai Köztársaság	110	110
Norvégia	2 883	4 833	Kambodzsa	170	170
			Paraguay	191	203

Itt — a korábbi helyzet ismeretében — meglepő, hogy a legjobb öt ország között nem találjuk ott Dániát, az NSZK-t, Svédországot, a második csoportbeli országok esetében viszont az, hogy az átlaghozamok nemhogy a kecskéével, de a vegyes hasznosítású juhajtakkéval is alig vetekszenek.

Az ember épít és rombol

A mezőgazdasági termelés ökológiai, társadalmi, gazdasági és más tényezők függvénye. Es fontos szerepet játszik benne a *szemlélet*, a vezetés viszonyulása a termelőkhöz és a fogyasztókhoz. Itt elsősorban a gyengén fejlett és energiahordozókban is, elsősorban fosszilis energiahordozókban szegény országokról kell beszélnünk, mert az iparilag fejlett, „gazdag” országok megengedhetik maguknak azt, hogy az államháztartás más bevételeiből szubvencionálják a mezőgazdaságot (amint az- általában Nyugat-Európában történt az elmúlt évtizedekben), a fejlődő országok azonban erre nem gondolhatnak, mert náluk az ipart a világpiacon keresett nyersanyagokból (ha rendelkeznek ilyenekkel), ha nincsen, akkor az *erős mezőgazdaság* termelte többletből lehet kiépíteni. De ehhez előbb olyan szintre kell emelni a mezőgazdaságot, hogy konvertibilis valutává változtatható export-főlötséget termeljen, vagy legalábbis mentesítse az országot a kemény valutát emésztő élelmiszerimporttól.

Egyelőre számos afrikai, ázsiai, dél-amerikai ország kénytelen gazdasági helyzetének kiegyensúlyozása (vagy olykor: lakossága táplálkozásának valamelyes javítása) érdekében kölcsönökhöz, segélyekhez folyamodni. Jellemző ebben a vonatkozásban, hogy pl. 1975-ben csupán a Fejlesztési Segélybizottság (franciául a CAD — Comité d'aide au développement) tagországai 40 milliárd dollárnyi segélyt nyújtottak a fejlődő országoknak s Kína 1976-ban 3,8 millió tonna búzát importált, de 1977-ben és 1978-ban már 9—11 millió tonna importra szorult, a Szovjetunió pedig 1978-ban mintegy 15 millió tonnát importált — a nemzetközi szakajtóban megjelent adatok szerint. Ez hazánk búzatermésének nagyjából a kétszerese.

De egyre több kérdőjel merül fel a külföldi támogatás útján való talpraállítás egészséges volta tekintetében, ugyanis — ha kölcsönről s nem segélyről van szó — a tapasztalat szerint sok ország adósságai még akkor is nőnek, ha a kamatos mellett kamatmentes kölcsönt is kapnak. Ezért gyakrabban hallani olyan véleményeket, hogy — hacsak rendkívüli természeti csapás nem sújtott egy országot — saját erőből, okos, takarékos, türelmes, hosszú távra tervezett gazdálkodással kell megpróbálni leküzdeni a nehézségeket. S a vezetésnek nem szabad belesnie a sok kísértő társadalmi csapdába, hanem idejében fel kell ismernie a kooperatív stratégiában rejlő megoldásokat. Mert — sajnos — azt kell látnunk, hogy míg a bőségesebb termékekért egyre nagyobb erőfeszítéseket tesznek, addig az emberi kapzsiság és hanyagság következtében sok millió hektárnyi termőterület pusztul el. A Szahara területe az utóbbi 50 évben kerekén 1 millió km²-rel nőtt, s a FAO felmérései szerint Észak-Afrikában 100 000, Indiában 13 000 km² sivatagosodik el évente, de a világ más részein is akkora területeket nyel el évente a sivatag, hogy együttes kiterjedésük meghaladja Románia területének felét. A termésközösnek egyik — mondjuk így: az elsivatagosodással ellentétes — módja az

A vásárolt energia felhasználása a rizstermesztésben ...

Energiafogyasztók (mi itt csak a legfontosabbakat emeltük ki)	Korszerű művelés (USA)		Közepesen korszerű művelés (Fülöp-szigetek)	
	Mennyiség/ha	Energia/ha × 10 ⁶ joule	Mennyiség/ha	Energia/ha × 10 ⁶ joule
Üzemenyag*	224,7 l	8 988	40 l	1 600
Műtrágyák	201,6 kg	11 357	31,5 kg	2 520
Öntözés	683,4 l	27 336	—	—
Szárítás	4,6 × 10 ⁶ joule	4 600	—	—
Szállítás stb.	724 × 10 ⁶ joule	724	31 × 10 ⁶ joule	31
Összesen		64 885		6 386
Termésátlag (kg/ha)		5 800		2 700
Energiafelhasználás (10 ⁶ joule/kg)		11,19		2,37

* Itt 1 liter üzemenyag 40 × 10⁶ joule-nak felel meg.

öntözés. Nos, a világon az öntözött terület az utóbbi 10—14 év alatt összesen 375 000 km²-rel nőtt, vagyis kevesebbel, mint amennyit a sivatag 3 év alatt elhódított a mezőgazdaságtól. A Földön 1975-ben öntözött 226 764 000 hektár területből 188 295 000 hektár Ázsiára és Európára esik, tehát a másik három földrészre az összterületnek mindössze 17%-a jut.

De — ezt is el kell mondanunk, mert ebben a rohanó világban gyakran találkozunk a kellő körültekintés, az alaposág hiányával —, az öntözőművek néha olyan közegészségügyi tényezővé lépnek elő, amilyenre senki nem számít a tervezéskor. Így például a meleg éghajlatú országokban (elsősorban az észak-afrikaiakban, különösképpen Egyiptomban) az öntözőcsatornák mentén a szkisztozomiázis — amely már Napóleon afrikai hadjárata idején sok francia katona egészségét kikezdte — rendkívüli mértékben terjed. Persze azért a betegség leküzdésének vámján elvesző összegek megtérülnek az öntözés révén, illetve révén. Ebben az esetben is az történik, ami az emberiség haladásának sok más esetében: az egyik gond leküzdése másik gondot szül. Ha szerencsések vagyunk, ki-sebbit.

Az emberiség élelmiszerszükségletének kielégítését akadályozó egyik legjelentősebb tényező a termelés, betakarítás, szállítás, de főként a tárolás során fellépő veszteség, károsodás. Bár a veszteségek mértékét — érthető okokból — lehetetlen pontosan megállapítani, szakbizottságok becslése szerint csupán a betakarítás utáni veszteségek elérik egyes gyengén fejlett országokban a 20-40%-ot, miközben a normális szintű élelmezéshez ugyanott elég lenne a termelés 4-6%-kal való növelése. De 10%-os veszteség is gabonából évi kb. 7,5 milliárd, hüvelyesekből kb. 2 milliárd dollár kárt jelent. Ebből a kilenc és fél milliárd dollárból pedig kerekén 54 millió tonna kenyérgabonát lehet vásárolni, ami nagyjából százmillió ember évi szükségletét fedezheti.

Az új Achilles-sarok: az energiamérleg

A világgazdaságban központi kérdéssé vált energiaválság természetesen kihat a mezőgazdaság energiagazdálkodására is, ezért nem fejezhetjük be írásunkat anélkül, hogy erről ne szólnánk.

Az egyre szaporodó, és mind alaposabb felmérésekből megállapítható, hogy maga a mezőgazdasági termelés — még a legkorszerűbb, erősen gépesített, öntözéses gazdálkodást folytató, sok műtrágyát, növényvédőszt használó is — viszonylag kevés energiát fogyaszt az iparhoz képest. Ez 1972—1973-ban világátlagban 3,5% volt, azóta nőtt. De a nyersolajárak 1973. évi hirtelen és nagyarányú, majd a későbbi, többszöri emelése óta ez a viszonylag kevés is komolyan terheli az élelmiszertermékek előállításának önköltségi árát.

Alább — kivonatolva — egy táblázatot közlünk (hét kutató vizsgálati eredményei és FAO-becslések alapján), amelyből kitűnik az energiaigényes korszerű s a kézi és fogatos művelésre alapozó hagyományos eljárások energiafelhasználása és eredményessége közötti különbség, ezúttal a rizs és a kukorica természeténél, az Egyesült Államokban, a Fülöp-szigeteken és Mexikóban.

A táblázatból leszűrhető legfőbb következtetés: hagyományos termelési eljárással sok kereskedelmi — vásárolt — energiát lehet megtakarítani, de magas terméstartalagokat nem lehet elérni. A kérdés tehát: mi a fontosabb: olcsón, vagy sokat termelni? Ezt valamennyi kis- és nagytermelőnek magának, illetve — a

... és a kukoricatermesztésben

Hagyományos művelés (Fülöp-szigetek)		Korszerű művelés (USA)		Hagyományos művelés (Mexikó)	
Mennyiség/ha	Energia/ha × 10 ⁶ joule	Mennyiség/ha	Energia/ha × 10 ⁶ joule	Mennyiség/ha	Energia/ha × 10 ⁶ joule
—	—	206 l	8 240	—	—
—	—	226,9 kg	11 181	—	—
—	—	351 × 10 ⁶ joule	351	—	—
—	—	1 239 × 10 ⁶ joule	1 239	—	—
—	—	724 × 10 ⁶ joule	724	—	—
—	173	—	30 034	—	173
—	1 250	—	5 083	—	950
—	0,14	—	5,91	—	0,18

központi tervezésű országokban — az államnak kell eldöntenie. De annak is, aki hatalmi szóval dönt, célszerű figyelembe vennie, hogy a termelőnek mennyibe kerül az egységnyi termék előállítás.

Fáziseltolódás, vagy annál több?

Az elmondottakból kiviláglik — ha nem is fényesebben, mint ahogy 1978 őszén sütött nálunk a Nap —, hogy a mezőgazdasági tudományokban elért kutatási és kísérleti eredmények és a termelés mindennapi gyakorlata között fáziseltolódás, vagy annál több: szakadék van, legalábbis a világ egy jelentős részén. Mert mi másnak a jele, ha nem ennek, hogy például, míg Orsay-ben (Franciaország) olyan, csfráknak in vitro előállítására szolgáló eljárást dolgoztak ki, amellyel egyetlen burgonyagumóból 2 millió növény állítható elő, miközben a világ átlagtermése burgonyából 1950-től 1976-ig mindössze 13%-kal nőtt? Az az értesülés is állításunkat látszik alátámasztani, mely szerint Ibadanban — Nigériában — génbankot létesítettek a Trópusi Mezőgazdaság Nemzetközi Intézete keretében a gyökgumósok, a rizs és az afrikai hüvelyesek részére, miközben Nigériában a rizs termésátlaga nem éri el az olaszországinak egynegyedét. De ugyanígy a csiga és az úrhajó sebessége közötti különbséghez hasonló az az eltérés, amely az évente egyet is alig ellő tehén és a között van, amelynek — megtermékenyített petesejtjei átültetése révén — egy évben 40 utóda is születethet. Egyelőre más tehenek méhének a felhasználásával, de ki tudja milyen közeli jövőben már lombikban nevelt embriókból.

Az egész kérdéskomplexum elméletileg tehát eléggé leegyszerűsíthető: az nyer, aki a tudomány vívmányait — az alaposan ellenőrzött, szabatos kísérletekben kipróbált, megbízhatóan bevált, tehát nem reklám értékű újdonságait! — gyorsabban alkalmazza. És a termelés szervezéséhez, irányításához a számba jöhető összes fontos közgazdasági, társadalmi, néplélektani szabályozók hatásmechanizmusát figyelembe veszi.

Nagy Miklós

Hervai Katalin Margit: Kompozíció Szilágyi Domokos verseire

Burebista egységes, központosított állama III.

A régészeti emlékek

A régészeti kutatások története

A geta-dák várak, erődítmények, települések, általában a gazdag anyagi kultúra rendszeres és tudományos régészeti feltárása csak századunk első negyedében kezdődött meg. Ez azonban távolról sem jelenti, hogy a hazai ós- és ókorral foglalkozó történészek figyelmét elkerülte volna annak a népnek a múltja és hagyatéka, amely évszázadokon át hazánk területén élt. Az antik írott forrásokra támaszkodva többen közülük részletesen ismertették a római hódítás előtti Dácia történetét. A XVI. és XVII. században, a humanizmus hatása alatt „Dácia” politikai fogalomná vált, mely nemcsak a múlt felé való fordulást, hanem bizonyos egységesítési törekvéseket is kifejezett.

Elsőnek Szamosközy István (Zamosius), 1593-ban Padovában kiadott, epigráfiai művében, az *Analectában* a római kori feliratok mellett a dák nép történetével is foglalkozott, és eredetéről, városairól, kapcsolatairól sok érdekes megállapítást tett, bár — akárcsak követői három évszázadon át — a római fővárost, Sarmizegetusát a dák fővárossal azonosította. Az erdélyi krónikások és történészek azután ugyanazon a nyomon haladva szinte ismételték egymást. Új csapást csak a kolozsvári Huszti András nyitott, aki *Ó és új Dácia* (1791) című művében, a túlzásoktól ugyan ő sem mentesen, szinte valóság híven írta meg szűkebb hazánk dák és római kori történetét. Művének megjelenése után a figyelem mindinkább a dák anyagi kultúra felé fordult. Elsőnek talán Joseph Carl Eder a Szászvárosi-havasokban tett kirándulásai során görög betűs feliratos kövekre lett figyelmes, s ezekről egyik munkájában be is számolt.

Az első, bizonyos fokig tudományosnak is tekinthető kutatásra 1803-ban a véletlen folytán került sor. Gredistyén a helybeliek már korábban nagyszámú Lüzimakhosz- és Kosón-aranyat találtak, mire a királyi kincstár 1803 júliusában, Török Pál vezetésével rendszeres kutatásokat szervezett. Ezek történetét, a velük kapcsolatos hivatalos levelezést és jelentéseket, valamint az érdekes leleteket (többek között ekkor került felszínre a híres *Decebalus per Scorillo* felirat néhány töredéke, tíz görög betűs kötőmb stb.) Jakó Zsigmond tanulmányai ismertetik. Mostantól fogva egyre gyakrabban esik szó a gredistyei dák várak romjairól, és a szász Michael Johann Ackner, K. A. Neugebauer, Carl Goos, azután Pécsi Mihály, Fodor András, Király Pál, és mások gyakran írnak az itteni leletekről, épületromokról. A gredistyei várak tanulmányozására végre 1910-ben kiküldték az első hivatalos bizottságot, melynek jelentését 1916-ban közölték.

Az első világháború után V. Párvan megbízásából Ferenczi Sándor felkutatatta a havasok nagy részét, és megfigyeléseiről terjedelmes (sajnos, még kiadatlan) tanulmányt készített, majd 1924-ben M. Teodorescu, a kolozsvári egyetem régészeti professzora kezdte meg a rendszeres ásatásokat. A valóban nagyméretű régészeti feltárásokra azonban csak a felszabadulás után került sor, amikor a geta-dák kultúra tanulmányozása országszerte a hazai régészet egyik főfeladata lett. A Szászvárosi-havasok dák várait C. Daicoviciu, majd H. Daicoviciu és munkatársai már több mint három évtizede évenkénti ásatásokkal tanulmányozzák. A várak, erődök, őrtornyok, megerősített települések, falvak, szentélyek, továbbá a felszínre került pénz- és kincsleletek, az agyagművészeti termékek, művészeti tárgyak részletes tanulmányozása, az írott forrásokon túlmenően, egyre nagyobb fényt vetnek e nép anyagi és szellemi kultúrájára, a szomszédokkal és a görög-római világgal fenntartott kapcsolataira s a fejlődésében bekövetkezett alapvető változásokra.

A tanulmány I. és II. része folyóiratunk ez évi 3., illetve 4. számában jelent meg.

Várák, erődök, települések

Am a jelenlegi vizsgálódásunk tárgya annak kutatása, mivel járult hozzá a régészet Burebista korának ismeretéhez. Mit vallanak erre vonatkozóan a régészeti felfedezések?

Az eddigi kutatások 58 települést, várat, erődítményt tartanak számon. Közülük három hazánk határain kívül, 55 pedig hazánk területén fekszik.

Ha előfordulásukat történelmi-közigazgatási egységekben vizsgáljuk, akkor 37 a tágabb értelemben vett Erdély, 4 Olténia, 8 Havaselve, 6 Moldva területén került felszínre. Koruk az i. e. VI. és az i. sz. I. század között váltakozik, a legtöbb a római hódítással véget ért, de Havaselvén és Moldvában néhány továbbra is fennmaradt, és meglétük az i. sz. II. században is kimutatható.

Ami elhelyezkedésüket illeti, nagy részük hegyes vidéken, a Déli-Kárpátok mentén, főként a Szászvárosi- és az ezekkel szomszédos havasokban, a Székelyföldet koszorúzó Keleti-Kárpátokban, a mai Kovászna és Hargita megyében fordul elő. Egy másik nagyobb csoport a Szeret középső folyása mentén, a Tatros, Beszterce és Birlad folyó határolta területen fekszik. Az utóbbiak, akárcsak a havas-elyvi települések, általában síkvidéken emelkedő magaslatokra épültek, és főként megerősített földműves, kézművességi és kereskedelmi települések voltak. Közülük a legrégebbi a havaselyvi Popești, melynek kezdetei az i. e. VI. századra vezethetők vissza, azután a tőle nem nagy távolságra, északkeletre, a Ialomița folyó mellett fekvő Piscul Crăsani; ennek kora az i. e. IV. és az i. sz. III. század közé tehető. Ugyancsak az i. e. IV. századi település a Galac megyei Poiana és esetleg a Fehér megyei Kudzsir. Aránylag síkvidéken fekszik az Arad megyei Pécska és Pusztaklitt, a Maros megyei Bernád és Makfalva határain felfedezett dák település.

Határainkon kívül eddigelé három dák település ismert: Csehszlovákiában Pozsony és Zemplén, Jugoszláviában Zsidóvár. Valamennyi településre jellemző, hogy magaslatokon, elszigetelt hegyhátakon vagy ormokon épültek, stratégiaileg nehezen megközelíthető helyeken, amelyek hozzáférhetlenségük miatt természetes védelmet nyújtottak. A település könnyebben megközelíthető részét földtöltésekkel, sáncokkal, palánkokkal vagy kőfallal tették védhetővé. Formájukat rendszerint a meredek oldalú hegyorom alakja határozta meg.

A geta-dák települések lehetnek fallal vagy hagyományos töltéssel és sánc-cal megerősített települések, ún. *davák* vagy *oppidumok*. Ezeket a kelta és korai római világban is ismert *proturbanus* helységeknél tekinthetjük. Lehetnek katonai jellegű várák, a legmagasabb arisztokrácia, az egykori törzsfők székhelyei. Továbbá a várák közelében s azoknak alárendelt erődítmények, végül nehezen megközelíthető magaslatokra épült menedékvárák, amelyek csak háborús időkben váltak lakottá, amikor a védtelen lakosság bennük keresett menedéket.

A települések, várák kora

Természetesen merül fel a kérdés: e sok vár és település közül melyek tehetők a dák törzseket egyesítő Burebista király korára? Az eddig ismert 58 különféle település, vár és erődítmény közül, a kutatások mai álláspontja szerint, 34 az i. e. I. századból keltezhető, vagyis közvetlen Burebista előtti, alatti és talán közvetlen Burebista utáni korból; a legtöbb azonban szoros kapcsolatba hozható a király államalapító tevékenységével. Eme általános megállapítás mellett vannak bizonyos kritériumok, amelyeknek segítségével pontosabban keltezhettük a Burebista korában létesített vagy gyors fejlődésnek akkor indult településeket. Ebből a szempontból sokatmondó a falak építési technikája. Sok helyen falépítésre csak durván megdolgozott, helyi követ használtak. Ez a technika az egész dák korszakban megvolt, ezért önmagában kormeghatározó jellege nincsen. A másik a Vitruvius által tárgyalt, az egész hellenisztikus világban, de főként a Fekete-tenger környékén ismert eljárás, mely falépítésre gondosan megfara-gott követ, kőhasábokat használt. Az így épült falat a rómaiak *opus quadratum*-nak nevezték. Ma már minden kétséget kizáróan tudjuk, hogy Dáciában az első ilyen technikával készült falak görög mesterek művei, akik a helyi munkaerőt igénybe véve irányították különösen a vár- és az erődépítkezéseket.

Opus quadratum-technikával, eddigi ismereteink alapján, tíz esetben találkozunk. Közöttük első helyen a „Szászvárosi-havasok komplexuma” említhető, ezen belül Kosztesd (Costești), Blidaru, Gredistye (Dealul Grădiștii), Sebeskápólna (Căpîlna), Banica, Déva, Tiliska, a Fehér megyei Kecskékő (Piatra Craivii), a Gorj megyei Polovragi és a távoli pozsonyi vár.

Ezt a technikát Burebista honosította meg, feltehetően, a pontuszi görög városok meghódítása után, vagyis az i. e. hatvanas évek elején, amikor a behódolt görög városokból számos görög mestert rendelhetett ki a várak építésére. Az a tény is emellett bizonyít, hogy például a hellenisztikus korban épült hisztriai várfalak és a dák várak első fázisai megtévesztően azonos technikát árulnak el.

Az építési technika

Az e technikával épült falak vastagsága két és négy méter között váltakozik. A falat gondosan, mondhatni művészileg megfaragott mészkőtömbökből emelik. A tömbök hosszúsága 0,50–0,80 m, vastagsága 0,40–0,60 m, magassága 0,30–0,40 m. A két külső kőfal közötti részt, az ún. „töltelék” (*emplekton*) földdel és sziklatörmelékkel töltötték ki. A falak belső felületén, a mészkőtömbökbe, meghatározott távolságban fecskefarok alakú vájatokat véstek, és ezekbe rendszerint bükkfa-gerendákat helyeztek, amelyek nemcsak a két külső falrészét kötötték össze, hanem a „töltelék” is leszorították, tartóssá és szilárdá tették. A fecskefarok alakú vésetek gyakran az egész kötömböt átvágták, és a fal két külső oldalán mint négyzet alakú mélyedések jelentkeztek. Az ilyen technikájú falakat nemcsak a várak, erődítmények, lakótornyok építésénél, hanem a mesterséges teraszok megtámasztására is alkalmazták.

Ez a technika fáradságos és költséges volt, hiszen a mészkőtömböket nehéz terepen, néha 30–40 km távolságból szállították. Ezért a tömböket már a bányában kifaragták (faragásból származó törmelékét egyetlen vár környékén sem találni), és terv szerinti helyüket a mesterek gyakran számot jelentő görög betűvel jelölték. Természetesen nem valamennyi *opus quadratum*-mal épült vár, torony vagy erődítmény származik Burebista korából, de az ún. „Szászvárosi-havasok komplexumá”-nak első kialakítása feltétlenül az ő nevéhez fűződik.

A „Szászvárosi-havasok komplexuma”

A costești-i vár e rendszer vagy komplexum kapuját képviseli, és Costești falutól délnyugatra, a Városvíze fölött emelkedő hegycsúcsra, mintegy „fellegváron” épült; falai 3 m vastagok, és hatalmas négyszögű bástyák erősítik. A legfelső teraszon kőből és égetetlen téglából épült két lakótorony emelkedett. A vár alatti lejtő oldalán készített teraszokon két szentélyt fedeztek fel. A vár építési idejét vizsgálva C. Daicovicu arra a megállapításra jutott, hogy „a Burebista korára tehető és az általa végzett munkálatokhoz a szükséges erősítéseket és kiegészítéseket utódai, főként Decebal uralkodása alatt végezték el”.

A costești-i vártól nem nagy távolságra, légvonalban talán egy km-re, 705 m magas különálló hegycsúcsra a Blidaru vára emelkedik. A görög mintát utánozva két belső udvarra oszlik, az első feltehetően Burebista korából származik. Alakja trapézszerű, a sarkokon négy külső torony, középen egy belső torony emelkedik.

A „Szászvárosi-havasok komplexumának” központja, hogy költőiesen fejezzük ki magunkat, szíve a Grădiștea-Muncelului-i vár és a körülötte levő szentélyek, műhelyek és lakóházak. Mindez a Gredistye-hegycsúcsra (Dealul Grădiștei), azon az 1200 m magas területen fekszik, mely a Városvízbe ömlő két patak között emelkedik, és a Godeanu egyik nyúlványának tekinthető. A régészeti ásatások három különböző rendeltetésű épületet tártak itt fel: a várat, a vallási kultuszt szolgáló több szentélyes „szent körzet” vagy ligetet és a polgári célokra használt lakásokat meg műhelyeket. Az *opus quadratum*-technikával épült falak vastagsága általában 3,20 m, de a kötömbök a szokásosnál valamivel kisebbek, a fecskefarok alakú vésetek nem jutnak el a felszínig, s egyaránt hiányoznak a külső és a belső tornyok. A vár ugyanis nem katonai célokra épült, hanem elsősorban menedékhelyül szolgált. Az öt teraszra kiterjedő, mintegy 3 ha területet bezáró építmény alakja szabálytalan négyszög, legnagyobb hossza 240 m, szélessége 152 m.

A vártól keletre, természetes és mesterséges teraszokon, az ún. „szent körzetben” négyszögű és kör alakú szentélyek épültek, közülük a naptár szerepét is betöltő „nagy körszentély” egyedülálló a maga nemében. A XI. terasz ún. nagy szentélye kétségtelenül Burebista korából származik.

Nincs helyünk itt részletesebben ismertetni a gredistyei, valóban impozáns, minden vonatkozásban eredeti nagy központot. Méretei, politikai és vallási jelentősége miatt már a geográfus és csillagász Ptolemaiosz a „királyi Sarmizegethusának” — *Sarmizegethusa basileion*-nak nevezte. Csak megemlíjtjük, hogy a

„Szászvárosi-havasok komplexumának“ ez volt a legfontosabb központja, és az egész rendszer ennek volt alárendelve. Védelmét a fő „bejárat” vonalon a costeşti-i és a Blidaru-vár, továbbá nyugat felől az ugyancsak Burebista korából származó, 823 m magasán fekvő, az öt belső és négy saroktoronyú, kétudvaros vereskői (Piatra Roşie) vár, dél felől a Zsilvölgyének nyugati határán emelkedő banicai (Băniţa) vár biztosította, amely kettős szerepet tölthetett be, lakóhelyül is szolgált, és veszély idején menedéket nyújtott a környező lakosságnak.

A sebeskápolnai (Căpîlna) vár kimondott katonai jellege ellenére állandó lakóhelye volt valamilyen főembernek, amit a belső udvaron emelkedő lakótorny bizonyít. Rendszerében, felépítésében a costeşti-i várhoz hasonlít. Noha mintegy 40 km távolságra fekszik a Gredistye-hegy várától, nem kétséges, hogy a keleti bejárat védelmét biztosította.

Az említett várak, valamint a tőlük közelebb vagy távolabb fekvő tornyok, erődtémények egyetlen védelmi rendszerbe tömörültek, amelynek központja Dealul Grădiştii volt. Az egész rendszer kialakítása, amint az építési technika, de számos más jellegű régészeti lelet is bizonyítja, Burebista nevéhez fűződik, és jól tükrözi azt a valóban nagy gazdasági, társadalmi és politikai erőt, amellyel a király rendelkezett. Mostantól kezdve a római hódításig ez a komplexum maradt a getadák katonai, politikai, vallási és szellemi élet központja.

A komplexumon kívül eső várak, települések

Még négy, ugyancsak Burebista korából származó várról, településről akarunk szólni. Az egyik a Szeben megyei Tiliska. Bár a legelső teraszán két *opus quadratum*-eljárással épült torony van, ami feltétlenül Burebista korára utal, de a falakon belül talál lakóházak, raktárak, műhelyek és a kézműves termékek köré tartozó számtalan régészeti lelet arról tanúskodnak, hogy itt megerősített város jellegű település, *oppidum* volt.

A Fehér megyei Boroskrakkó (Cricău) község határában emelkedő Kecskékőn (Piatra Craivii) nemrégén tártak fel egy 11 teraszra épült települést. A legtöbb esetben mesterségesen kiképzett teraszokon védőtornyok, szentélyek vannak, a legfelsőt, a felleget pedig *opus quadratum*-módszerrel épült fal veszi körül. Bár jól megerősített hely, mégis inkább polgári településnek tekinthető. Egyesek az ókori írók által említett Apoulonnal, mások a Decebal haláláról szóló, nemrégén felfedezett feliratban előforduló Ranistorummal azonosítják.

A polovragi-i vár az Olt szorosától jobbra, azaz nyugaton emelkedő Pades nevű hegyen épült, és két, egymástól keskeny hegynyereg által elválasztott belső kerületre, udvarra oszlik. A falat mindkettőnél gondosan faragott kövekből rakták. Kezdetben valószínűleg lakó- és menedékvár volt, később jelentős *oppidum*-má fejlődött.

A pozsonyi dák vár feltehetően az előretolt getadák védelmi vonalat volt hivatva biztosítani. Ásatások hiányában bővebb ismereteink róla nincsenek.

Az említett települések, várak, különösen a „Szászvárosi-havasok komplexuma”, arról a jelentős hozzájárulásról tesznek bizonyosságot, amellyel a régészet Burebistára és korára vonatkozó ismereteinket gazdagította, és kétségtelenné teszi, hogy ebben az időben a getadák társadalom fejlődésében lényeges változás következett be, amelynek során a politikai hatalom az egyes vidékek vezetői és a törzsfők kezéből a részek és a törzsek egységét biztosító egyetlen király köré összpontosult.

Bodor András

Comenius-nyomok Kolozsvárott

Az európai neveléstudomány történetének legnagyobb szellemei között számon tartott Comenius Janus Amosról köztudottan egész könyvtárat kitevő irodalom látott napvilágot. Ennek az irodalomnak zöme e kiváló férfi pedagógiai munkásságát taglalja. Különösen áll ez hazai irodalmunkra.

Eszünk ágában sincsen a fenti megállapításba valamilyen elmarasztaló értékelést becsempészni, hiszen ez így van rendjén még akkor is, ha tudjuk, hogy

Comenius tevékenységének egy része a pedagógia területén kívül esik. Az utóbbi szoros kapcsolatban volt a táboríták szellemi örököseiként ismert „morva-testvérek” mozgalmával. Ennek a mozgalomnak Comenius már fiatal korától tevékeny részvevője lett, sőt később a lengyelországi Lesznóba menekült, és ott vallási közösséget alkotó tagjai őt választották meg papjuknak, vezetőjüknek. Ebben a minőségben kifejtett munkásságának azonban nemcsak vallási, hanem határozottan politikai is a jellege: egyebek mellett mindent megteett annak érdekében, hogy Európa népeinek lelkiismeretét felrázza, és állásfoglalásra bírja őket a Habsburgok vallási mezbe öltöztetett nemzeti elnyomó politikájára ellen.

Comenius ez irányú tevékenységének hatása — nem véletlenül — eljutott hazánkba is. Jelen cikkünket adaléknak szánjuk e hatás néhány kézzelfogható megnyilvánulásának bizonyításához. Ezek az adatok egy kézirat azonosítása kapcsán kerültek felszínre. A kézirat az RSZK Akadémiája Kolozsvári Fiókjának könyvtárában (annak unitárius állagában) őrzik. Címe: „A' Cseh-Országi Vallás Uldozes Historiajának Rövid Summaja”. Jelzete: MsU. 320. Méretei: 180×115 mm. A 142 lapot felölölő história 1632-ig sorolja fel a csehországi protestáns üldözés eseményeit, különös helyet biztosítva a II. Ferdinánd alatt és az ő parancsára elkövetett szörnyűségek leírásának. A kötet fejezetei:

- Fejezetcím nélkül (1—32.);
- Első Processusa a' Papistaknak Közönségesen mindenek ellen (33—40.);
- A' Papok ellen (41—56.);
- A' Főfő Rendek és Nemesség ellen (56—87.);
- Processus A' Szabad Városok ellen (87—125.);
- A' Köz nép ellen valo Processus (125—137.);
- A' Templomok, Könyvek, Holtak ellen valo processus (137—142.).

A kézirat címlapján ez áll: „Irtam N(yárád) Sz(ent) Lászlón 1768... M(ichael) K(ozma)”. Ennek alapján Benczédi Pál — tévesen — Kozma Mihály nyárádszent-lászlói unitárius esperes és történetíró (1723—98) művének tüntette fel a szóban forgó históriát. Pedig néhány sorral feljebb, ugyanazon a címlapon a következőket is olvashatjuk: „Ki Szedegettetett A' deák nyelven irt Historiából...” — Ez a Kozmától eredő, első látásra pontatlannak tűnő utalás (amelyről a továbbiakban kiderül, hogy inkább kényszermegoldás) egyrészt már vizsgálataink elején Benczédi említett értékelésének olyan értelmű módosítására kötelezett, hogy Kozma nem szerzője, hanem csak fordítója vagy másolója a hivatkozott latin nyelvű históriának, másrészt az utóbbinak felkutatását, illetőleg azonosítását is szükségessé tette.

Amint már fentebb jeleztük, a kéziratban leírt események dandárja a mi Bethlen Gáborunktól is támogatott cseh felkelők veresége után (Bila Hora, 1620) Csehországban egyre embertelenebb formát öltő s a protestánsok tízezreit földönfutókká tevő üldözések lajstroma. Tartalmát tekintve tehát már az elején feltehető volt, hogy ez a mű a XVII. századi Habsburg-birodalom talajából kinőtt, meglehetősen gazdag „exuláns” irodalom egyik hajtása. Az utóbbi — akár csak a mi gályarab-irodalmunk² — a külföldet fölvilágosító propaganda jellegű és rendeltetésű írásokból állt. Ez a barbár elnyomást leleplező irodalom — érthető okokból — csakis külföldön láthatott nyomdafestéket. Termékei között — alapos szakkönyveszt hiányában — a fordítás forrásául szolgált eredeti latin nyelvű históriát megtalálni képtelen lévén, Juhász István kolozsvári professzortól kértünk és kaptunk segítséget: ő volt szíves föl hívni figyelmünket Comeniusnak egy Hartmann Adammal együtt kiadott munkájára, a *Synopsis historica persecutionum ecclesiae Bohemicaera* (a kiadás helyének és idejének megjelölése nélkül). Ezen a nyomon elindulva, Engel Károly tudományos kutató szíves közreműködésével sikerült megszereznünk Blekastad Miladának Comeniusról szóló kitűnő monográfiáját (*Comenius. Versuch eines Umrisses von Leben, Werk und Schicksal des Jan Amos Komensky*. Oslo—Praha, 1969). Ennek 378. lapján két, minket érdeklő cím is szerepel:

1. A Juhásztól említett *Synopsis historica persecutionum ecclesiae Bohemicae. Jam inde à primordiis conversionis suae, hoc est anno 894, ad annum usque 1632 continuata et nunc primùm edita*. (Hrsg. von Komensky —Hartmann) Leiden, 1647.
2. *Historia Persecutionum Ecclesiae Bohemicae, Jam inde à primordiis conversionis suae ad Christianismum, hoc est, Anno 894. ad Annum usque 1632. Ferdinando secundo Austriaco regnante, In Qua Inaudita hactenus Arcana Politica, consilia, artes, praesentium bellorum verae causae et judicia horrenda exhibentur*. (h. n.), 1648.

A fenti két kiadást Blekastad egy-egy csillaggal jelölte meg, ami azt jelenti, hogy személyesen nem volt alkalma látni egyiket sem.

Az idézett címek adataiból feltehető volt, hogy a) ugyanazon munka két külön kiadásáról van szó — és b) a kéziratos magyar fordításnak ez a forrása. Minthogy könyvtárunkban mind a két kiadás megvan (a *Synopsis* egy példányban, a *Historia* meg négyben), ezeknek vizsgálata mindkét feltevésünket igazolta: a) a *Synopsis historica* címmel 1647-ben megjelent kiadás — címén kívül — csak annyiban különbözik a 1648-i *Históriától*, hogy míg az előbbi a 436. lappal végződik, az utóbbiban még van 15 levélnyi index is (itt jegyezzük meg, hogy a *Synopsis historica* Franciscus Noyardusnál jelent meg); b) a kézirat egybevetése az eredeti latin nyelvű munkával kétségtelenné teszi, hogy az előbbi az utóbbinak összevont, bizonyos részeket ki is hagyó fordítása; bizonyosság erre az adatok és a leírt események, illetőleg sorrendjüknek azonossága, sőt a fordításban is szereplő néhány fejezetcím szó szerinti megfelelése is (vö. a cikkünk elején felsorolt fejezetcímekkel a következőket: *Processus generalis adversus omnes*; *Adversus Proceres et Nobilitatem*; *Processus adversus Civitates Liberas*; *Processus adversus Plebem*; *Qualem in Templis, Libros, Mortuos furorem exercuerint adversarii*).

A zsarnokság elleni harcot külföldi számkivetettségében is folytató szerző, aki — a könyv bevezetőjében kifejtettek szerint — szemtanúk vallomásaiból állította össze az 1632-re már elkészült, de csak jóval később kiadásra került vádiratot, mint már jeleztük, érthető okokból nem tüntette föl a nevét. Nagyon valószínű, hogy Kozma „pontatlanságának“ is a szerző ismeretének hiánya volt az oka. (A könyvtárunkban őrzött öt nyomtatott példányt sem lehetett mostanáig Comeniusnál, illetőleg Komenskynél vagy Hartmann-nál megtalálni, hanem a SYNOPSIS, illetőleg a HISTORIA címszónál!)

Az említett öt nyomtatott példány meg a kéziratos magyar fordítást tartalmazó kötet meglehetősen sokatmondó bizonyíték arra, hogy a szellemi értékek elterjedésének alkalmasint a múltban is fontosabb feltétele lehetett a bennük kifejtett mondanivaló időszerűsége, mint a szerzők többé-kevésbé ismert és elismert tekintélye. Márpedig a Habsburg-uralom alá került Erdélyben ugyancsak aktuálissá lettek Comenius eszméi, hiszen nálunk, akárcsak Csehországban, az idegen hatalom nemzeti elnyomó politikájának már elejétől fogva egyik velejárója volt a protestáns egyházakat sújtó gyakorlat. Nem csoda tehát, hogy a *Synopsis historica* 1647-i kiadása már 1680-ban Johannes Honterus brassói lutheránus rektor és pap (1633—1691) birtokában volt. (Lásd könyvtárunkban a C.90167. jelzetű példányt.) Ez a nyomás a XVIII. században fokozódott, és különösen az erdélyi unitarizmus ellen szokatlanul brutális formákat öltött. Ennek tudatában azt is természetesnek kell tartanunk, hogy az említett munka — szerzője kilétének ismerete nélkül is — még élénkebb visszhangra talált azoknak a tudatában, akiknek templomait, iskoláit, könyveit, nyomdáját stb. erőszakkal vették el (néha a császári zsoldosok igénybevételeivel), sőt könyvkiadási lehetőségeiket is az egyházi énekeskönyvre meg az 1638-i hírhedt dési komplanáció által „ártatlanná“ szelídített katékizmusra korlátozták. Minden bizonnyal Kozma is a fenti körülmények szűle igényeket igyekezett kielégíteni, amikor 1768-ban „leírta“ Comenius könyvét, hogy így a latinul nem tudók számára is hozzáférhetővé tegye a benne foglaltakat. Noha nagyon valószínűnek látszik, hogy a „leírás“ itt a fordítás is értendő, ez a feltevés bizonyításra szorul annál is inkább, mivel a Székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár még őriz egy 1747—1751 között készített, majdnem azonos című kéziratot: *A Tseh Országi Ecclesiának Üldöztetésének... Historiája*. — Ez a fordítás a könyvgyűjtő és könyvadományozó Székely László (1716—1772) műve³. Kozma fordítói vagy másolói minőségét csakis munkájának az előbbivel való egybevetése döntheti el. — Azt sem lehet továbbá véletlennek tartani, hogy könyvtárunk unitárius állagában még két eredeti példányt, a reformátusban meg egyet őriznek a *Historia* 1648-i kiadásából, mind a három XVIII. századi szerzemény lévén. S hogy ezeket a példányokat nem közömbösen, hanem nagy érdeklődéssel, sőt szenvedéllyel olvasták, arról bárki meggyőződhet a gondos aláhúzások és a következő lapszéli és lapalji bejegyzések láttán: „Horrenda Persecutionis exempla“; „Julianus Imperator Apostata similiter faciebat cum Christianis“ stb.

Noha a fenti adatok távolról sem elegendők Comenius ez irányú hazai hatásának felméréséhez, annyit mégis kétségtelenül bizonyítanak, hogy művelődéstörténetünkben nemcsak a pedagógiát forradalmasító „praeceptor gentium“ tanítása, hanem a népének elnyomás ellen vívott küzdelmével teljesen azonosult tudós mélyen humanista eszméi is termékeny talajra találtak. Ezeknek az eszméknek elterjedését, illetőleg hatásuknak megnyilvánulásait pontosan számba venni olyan további feladat lehetne, amelynek várható eredményei mindenképpen megérnék a kutatással együtt járó fáradozást.

Lakó Elemér

1. Vö. Benczédi Pál: *A volt Kolozsvári Unitárius Kollégium kézirattára*. In: *Kelemen-Emlékkönyv*. Kvár, 1957. 43.
2. Az akkori magyarországi politikai és vallási üldözések történetéből közismertek a Wesselényi-féle összeesküvést követő időszak hírhedt pozsonyi vértörvényszéki ítéletek (1671, de különösen 1674), amelyek a protestáns prédikátorok és tanítók százaira száműzetést, börtönt és — ad maiorem Dei gloriam — gályarabságot osztogattak. Az utóbbiak közül azok, akik az emberfeletti kínzásokat túlélték, csodával határos módon menekültek meg: egy De Ruyter nevű holland protestáns admirális váltotta ki őket egy Velencében tartózkodó gályáról. Nem egy számottevő író is akadt köztük: Kocsi Csergő Bálint, Otrókosi Főris Ferenc, Lányi György, Masnicius Tóbiás, Pilárik István. Ők külföldön adták ki latinul meg németül megírt munkáikat, amelyekben lerántották a leplet a Habsburg-elynomásnak és kiszolgálóinak a kereszténység cégére alatt elkövetett embertelenségeiről. Ezt a szenvedélyes hangú, propaganda jellegű irodalmat „gályarabirodalom“ néven tartjuk számon.
3. Vö. Jakó Zsigmond: *Írás, könyv, értelmiség*. Buk., 1976. 229.

A műkedvelő színjátszás kezdetei Désen

A színjátszásunk kezdeteiről megjelent értékes írások után ha már nem is lehet újat mondani, akad tudomásulvételre méltó kiegészítés a távol eső vidéki városok színjátszás-múltját tekintve is.

Idézzük e kisvárosok közül Dést, melynek színháztörténeti múltja már eddig is több figyelmet érdemelt volna, a város ugyanis valaha saját színházépülettel rendelkezett (!), de azért is, mert az idén ünnepelheti meg első szervezett műkedvelő színtársulata megalakulásának 135. évfordulóját.

Désen, a hajdani Szolnok-Doboka vármegye székhelyén a polgárosodás folyamata van, bővül iskolahálózata, s kaszinója lassan tért nyit a nyilvános élet felé, hogy sokáig fontos szerepet vállaljon a város politikai és társadalmi irányításában. Kolozsvárról már 1804-ben, 1807-ben, 1816 és 1819 között is gyakran érkeznek oda „theatrálisták“.

Művelődést szolgáló intézményeinek száma is növekszik, már saját könyvtára van, bővül iskolahálózata, s kaszinója lassan tért nyit a nyilvános élet felé, hogy sokáig fontos szerepet vállaljon a város politikai és társadalmi irányításában. Kolozsvárról már 1804-ben, 1807-ben, 1816 és 1819 között is gyakran érkeznek oda „theatrálisták“.

1831-ben a jóhírű Göde István és színtársulata érkezik Désre, s a városi lak-tanya földszinti helyiségében tart előadásokat. Később a kevésbé ismert Szaklányi, illetve Keszi József csoportja játszik a Veress-, illetve Bánffy-fogadóban — utóbbi az egykori Híd utca és Fapiac találkozásánál (ma Február 16. tér) el.

1843-ban Tóth István társulata lép színre Désen, s a közönség megtapsolja az ünnepelt színésznőt: Prielle Kornéliát, kinek egyéni bája, színpadi tehetsége Petőfit olyannyira magával ragadja, hogy megkéri a kezét. December végén pedig, háromnapos vendégszereplésre, a magyar vándorszínészet kimagasló alakja, Déryné Széppataki Róza érkezik a városba. Ekkor játszott először igazi dalműtársulat Désen, és szinte a megye egész értelmisége igyekezett hódolatát bemutatni a művésznő előtt.

„A színészetért vívott harc hátterét keresve, mindenekelőtt a középnemesség-ből kialakuló kisszámú, de művelt értelmiségi réteget kell megvizsgálnunk“ — írja Jancsó Elemér (*Irodalomtörténet és időszerűség*. Bukarest, 1972. 300.).

Az első sorban ott találjuk a Torma családot is, melynek tagjai Désre költözvén, nemcsak erkölcsi, hanem anyagi segítségüket is a helyi művelődési élet fellendítésére fordítják. Vezérszerepet játszanak a kisdédóv megalapításában is; ezt azért hangsúlyozom, mert a következő években az óvoda és a színjátszás ügye — mint látni fogjuk — szorosan összefonódik. Az óvoda létrehívását azonban sokan ellenzik: „Nekünk nincs szükségünk tudós jobbágyokra, nekünk engedelmes paraszt kell, ki dolgozik, de nem okoskodik“ — vallják egyes birtokosok. (Kádár József: *Szolnok-Doboka vármegye népoktatás ügyének története*. Dés, 1896. 181.)

1843 végén szinte már biztosra vehető az intézet felállítása, de létrejöttéig még négy évre van szükség. Tormáék kezdeményezésére jómódú polgárcsaládok, haladó gondolkozású, művészetbarát nemesek határozzák el, hogy a kiseddóvó javára műkedvelő előadásokat rendeznek.

Íme, egy korabeli színlap: „Dé'sen Kedden Aprilis 2-an 1844. A' megyei te-remben Ns. Belső Szolnokban felállitandó kisedd-ovoda töke alapjául mü kedvelő társulat által előadatik Lepke vagy Mátkanézés. Társalgási vig játék 5 felvonás-ban. Marsanne után Kiss János színész. Személyzet: Zergefi Károly — Feueregger Károly. Zergefi Lucrezia — Torma Karolina. Etelke, Czeczill Mathild, Lilla, unokahugai: Naláczy Juliánna, Torma Alojsia, Fránek Mihálné, Ferenczy Anna. Salen Liza rokonuk — Torma Juliánna, Szirpataki báro — Tatrosi Ferencz. Nyugosi ur — Torma István. Foki hadnagy — Tatrosi Sándor. Ligethidi titoknok — ifj. Fe-renczy Károly. Bérczy tanácsnok — Katona Elek. Fülöp inas — Mentovics Elek. Jakab kertes — Ferenczy Ferencz. Málcsi komorna — Betegh Katalin. Jonáthán, Szirpataki inasa — Wojt Miklos. Szomszédok, Inasok, Vadászok. Bemeneti ár Első hely 1 ft. második hely 30 kr. ezüst pénzben. Kezdeté 7 orakor.“

A darab „betanításán az itt mulatott színészársaság is fáradozott, különösen Déryné asszony, kit műkedvelőink az előadás előtti estén nagybecsű ajándékokkal jutalmazának“. (Enyedi Sándor: *Déryné erdélyi színpadokon*. Bukarest, 1975. 881.)

Az első műkedvelő előadást újabbak követik. Így kerül színpadra Dés szülötté-nek, Czákó Zsigmondnak *Kalmár és tengerész* című drámája, melyet többhónapos huzavona után a fővárosi színház is előadott.

A műkedvelő társaság azonban még nem áll össze véglegesen. Időről időre újraalakul, a kiseddóvó felállítását anyagilag mindvégig támogatja. Így 1845-ben 1860 forintot folyósít, két évvel később pedig 1380 forintos föltételes alappal jelent-kezik a vagyongyűjtő bizottság előtt.

A következő időszak kedvezőtlen történelmi szelei elsodorják az újabb műsor-terveket. „Az 1848 márczius 15-ki budapesti és kolozsvári eseményekre a kaszinó tagjai Torma István, Feueregger Károly s több mások hozzá csatlakozása által hazafias tüntetés rendezésére innen indultak ki s részleteit itt beszélték meg s ide tértek be márczius 23-án este a tüntető tömeg élén, mire a már elkezdett szin-darab előadása abban maradt s mielőtt újra kezdenék, Zelényi szinigazgato talán éppen e helyen szavalta el Petőfi »Nemzeti dal«-át...“ (Kádár József: *A déesi kaszinó története*. Dés, 1897. 7.)

Néhány iskolai bemutató, vándor-szintársulat szórakoztatja a harcokat kö-vető években a désieket. 1872-ben ismét tömörülnek a műkedvelők Torma István, Roth Pálné és Roth Pál közös igazgatása alatt. Ekkor vetődik föl először az ál-landó színházépület szükségességének gondolata; nyolc évtizeddel később, mint Kolozsváron...

Első előadásait (*Egy csésze thea* és *Ő nem féltékeny*) az igényesség jel-lemzi, hiszen a rendező már szakavatott: Csomafáy Antal, a kolozsvári színház egykori színésze.

Alig telik el öt év, s 1877 első napját ötvenedik előadásukkal köszöntik. Íme, így méltatja az eseményt a helyi lap, a *Szolnok-Doboka* krónikása: „A helybeli állandó műkedvelő társulat folyó hó 1-ső napján tartotta 50-ik előadását *Nem minden arany, a mi fénylik* című vigjáték került színre. Az előadás, daczára annak, hogy a közbejött ünnepek miatt alig maradt 3—4 nap a próbákra fenn, teljesen sike-rült. [...] Désnek programmszerű tíz év alatt saját helyiséggel birnia kell; fel-hagyni nem fog.“ (1877. január 7.)

Torma István közben visszavonul, a műsorpolitika azonban változatlan. Kö-zönségnek megfelelő, könnyed darabok, nagy részük vigjáték, alig egy-két dráma, s még kevesebb az igazi, értékes színmű. De a lelkesedés és a színre vitt darabok száma meggondolkozatóan nagy! Válogassunk a helyi lap tudósításaiból. „Helybeli műkedvelők 51. jótékony czélú előadása Egy millió c. könnyű szerkezetű és mu-lattato vigjáték vala.“ (1877. január 21.) Almási Tihamér *Clarisse* című drámája bemutatójával kapcsolatban: „Valoban merész phantasia műkedvelőknek ily ne-héz szabásu darabbal megbirkozni! [...], de az eredmény megmutatta mire képe-sek műkedvelőink“. (február 11.) „Folyó hó 14-én »Két huszár, egy baka« kerül színre“. „Február 25-én Párizsi adós c. egyfelvonásos vigjáték, majd még az este a Czárno foglya c. kétfelvonásos...“ (március 4.)

A március 11-i hír szerint *Cholera és női szeszély, Miért nem házasodik meg a sógor* című előadások, április 22-én Jósika Miklós *A két Barcsai* című drámája aratott nagy sikert.

Néha háborog is a kritikus. Például — hogy előre ugorjunk — az 1879. de-cember 21-én előadott *Három ara egy helyett* előadás után. Kevés a néző, és „még műkedvelő sincs jogosítva rögtönzések által a darab szövegéhez hűtlennek lenni“.

Még két év, s a századik előadásán, a *Szigetvári vértanúk* első felvonásán tapsol a közönség. Gyűlnek az adományok, részvények s az előadásokból és sorolásokból begyűlt összegek. A lelkesedés egyre nő, s a színházépület terve már nem marad ábránd. (Ez idő tájt kerül szóba, évtizedes próbálkozások után újra, egy kőszínház felépítésének terve a Désnél több lelket számláló Marosvásárhelyen is, melynek azonban addig már volt deszkaszínháza.)

A dési épület alapkövét 1885. július 8-án helyezik el ünnepélyes keretek között, s alig fordul egy év: 1886. november 13-án már Thália új csarnokában él-jenez a közönség. Rekordidő; a műkedvelők ez alkalomból három előadással ked-veskednek.

„E sorokat még a lelkesedés öröm mámorában írjuk — siet beszámolójával a *Szolnok-Doboka*. — Még most is füleinkben zengnek a műkedvelő zenekar Hu-nyadi nyitány-a, a három előadás felvonásai közt oly szabatosan, oly összhang-zolag előadott zenedarabok bűbajos hangjai, melyek egy megállapodott, alapos készütséggel biro zenegyletnek is becsületére válnának. Nem tulzunk...“ (1886. november 21.) Két nappal később Csiki Gergely *Sötét pont* című színműve után, 15-én engedték le utoljára a függőnyt a műkedvelők. A szinlapról idézzük: „Midőn e három előadással bucsut veszünk a közönségtől és megnyitott diszes csarnokát a közművelődésnek a hazai színészet használatába átbocsátjuk, egész szívünk-ből kérjük, hogy irányunkban tanusított becses pártfogásukat a hazai színészet fel-virágoztatására fordítani méltóztassék.“

A műkedvelő társulat feloszlatta önmagát! Az erkéllyel, páholyokkal, mene-dékes nézőtérrel ellátott épületbe Tóth Béla és Zoltán Gyula állandó, hivatásos társulata költözik, majd mások. Falai közt később román nyelvű színműveket is bemutatnak, majd filmszínházzá alakítják.

Huber András

A lengyel népnek nyújtott segítség a II. világháborúban

Nemrég múlt negyven éve, hogy 1939. szeptember 1-én a hitleri Németország megtámadta Lengyelországot, s ezzel kitört a második világháború.

A lengyel népet ért támadás — miként egész Európában — úgy nálunk is föl-háborodást váltott ki, s ugyanakkor együttérzést a veszélyeztetett ország iránt. Az ország antifasiszta erői — élükön a kommunistákkal — számtalan módon fejezték ki ezt az álláspontot, magatartást. Szeptember másodikán az RKP Moldva tarto-mányi Bizottsága kiáltványt adott ki, melyben többek között ezt írja: „A lengyel nép a legvadabb hitleri agresszió áldozata. A legkegyetlenebb háború a fasiszmus veszélyének teszi ki az egész emberiséget. Tegyetek meg mindent, hogy megvéd-hessétek hazátokat a fasiszta agresszióval szemben.“ A *Scinteia* szeptember 8-i száma ugyanakkor azt írta: „A romániai kommunisták megbélyegzik Hitlernek a lengyel nép ellen indított gyilkos támadását, és harcolni fognak a fasiszta és im-peryalista Németország ellen.“

Ugyanakkor más lapok is kifejezték a közvélemény fölháborodását, a hitle-rizmus elítélését, valamint az erősen sújtott ország iránt érzett rokonszenvet. „A lengyel nép védekezik — írja a *Iaşul* című lap szeptember 3-án —, védi nemzeti létének alapvető föltételeit: a területi integritást, az önállóságot és a nemzeti méltó-ságot.“

A román kormány az ország közvéleményének megfelelően, a rendkívül bo-nyolult nemzetközi helyzet figyelembevételével igyekezett az állam érdekeinek megfelelő politikai irányvonalat kidolgozni. Célja mindenekelőtt az volt, hogy meg-óvja országunkat a világméretű összecsapástól, s megőrizze függetlenségét, területi épségét. Evégezt 1939. szeptember 4-én Románia kinyilvánította függetlenségét, ugyanakkor hozzájárult ahhoz, hogy területén stratégiai jelentőségű szállítmányok vonulhassanak át a súlyosan veszélyeztetett Lengyelországba.

Noha magát Romániát is fenyegette a hitlerista támadás veszélye, hű maradt a lengyelek megsegítésére irányuló politikájához, s megjegyzendő, hogy abban az időben, amikor az ország külpolitikai vonatkozásban egyre inkább elszigetelődött, a különböző társadalmi rétegek, politikai körök nyílt rokonszenvezése a megtáma-

dott országgal, valamint a lengyel menekültek megsegítése bátor politikai tettnek számított.

A Harmadik Birodalom erős nyomást gyakorolt Romániára, hogy rábírja Lengyelország iránti politikája megváltoztatására. Amikor W. Fabricius bukaresti német nagykövet felszólította a román kormányt, hogy a konstancai kikötőbe érkezett s Lengyelországba szánt bombaszállítmány továbbítását állítsa le, Armand Călinescu miniszterelnök a következőt válaszolta: „Megvizsgáltam jogi szempontból a kérdést, és úgy hiszem, jó, ha már az elején leszögezem, hogy a nemzetközi jog szerint semleges ország nem állíthat le fegyverszállítást... Különben a szállítás megakadályozása már nem semlegességi aktus, hanem részvételi aktus volna, s a szőben forgó ország bekerítését célozná.“ Szeptember 8-án azonban a bukaresti német követség jegyzéket adott át a román kormánynak, amelyben kifejtette, hogy nem osztja ezt a nézetét.

A német nyomás, noha sok nehézséget okozott a román kormánynak, nem tudta meggátolni előbbi politikája folytatásában, amely egyébként az egész közvélemény támogatását élvezte.

Szeptember 14-én megérkezett Romániába a lengyel kincstár aranykészletét szállító 12 vagonból álló szerelvény. A német követelések ellenére a vonatot nem állították le, hanem Konstancába irányították. E napokban az együttműködés megkönnyítése végett Gabriel Marinescu tábornok a román—lengyel határra érkezett, hogy a kormány képviselőjeként megszerveze a menekültek fogadását. Noha a lengyel polgári és katonai bujdosók zömmel a hónap második felében érkeztek, Moldva városai és falvai már a hónap elején felkészültek fogadásukra.

Grigore Gafencu külügyminiszter ez időben az ország londoni, berlini, párizsi és római követségére táviratot küldött, amelyben hangsúlyozta: „Politikánkat a Cotroceni-ben tartott szeptember 6-i tanácskozás határozata szabja meg; a szigorú semlegesség megengedi, hogy Lengyelországnak megadjuk mindazt, amit az emberség és a barátság föltételez; a lengyel határon, ahova egyre nagyobb tömegben érkeznek a menekültek, megszerveztük a rendfenntartást és a segítségnyújtást, hogy áthaladjanak a gyermekek, nők, sebesültek és a politikai menedéket kérők. A Vöröskereszt foglalkozik a gyermekek gondozásával, azoknak a személyeknek pedig, akik politikai menedéket kértek, s nálunk óhajtanak maradni, Moldvában kijelöltünk egy körzetet, ahol letelepedhetnek. A semlegesség előírásainak szellemében megengedtük, hogy a hadviselő államokból vagy államokba irányuló személy- és áruszállítás áthaladjon az országon.“

A hágai nemzetközi egyezményeknek megfelelően a lengyel hadsereg tagjai a katonai menekülteket megillető bánásmódban részesültek: táborokat állítottak fel, ahol a lakosság és a hatóságok messzemenő támogatást nyújtottak nekik.

Szeptember 17-én a lengyel kormány a román kormányhoz hivatalos kérvényt nyújtott be, amelyben belépési engedélyért folyamodott a maga számára, valamint a lengyel köztársasági elnök és a hadsereg főparancsnoka számára. A szeptember 17-ről 18-ra virradó éjszaka Kuty helységénél átlépték az országhatárt Mościcki köztársasági elnök, F. Smigly-Ridz marsall, valamint a kormány tagjai.

A magas rangú lengyel menekültek befogadása a közvélemény élénk helyeslését váltotta ki. Cezar Petrescu író az ország népének hangulatát fejezte ki, amikor *Emberség, vendégszeretet, semlegesség* című cikkében a következőket írta: „Befogadást kért Románia területére a lengyel állam feje és a kormány tagjai. A vendégszeretet vérünk ké vált... Az emberség szent kötelezettsége túllépi az országhatárokat és frontok vonalát, s a mi emberségünk révén, menedékét keresték és megkapták azok, akiket kegyetlenül sújtott a háború.“

„Mindent, ami csak módunkban áll, megadunk eme nép fiainak, amelyhez századokon át vívott közös harcok hagyománya fűz bennünket“ — írta a kiváló történész, Nicolae Iorga.

A megyei és a városi hatóságok intézkedtek, hogy az iskolákban, diákotthonokban elhelyezték a menekülteket, és étkezdéket állítsanak föl számukra. Az Egészségügyi Minisztérium különböző módon sietett segítségükre: segélyosztásokat szervezett a rászoruló orvosi gondozására, a vasúti csomópontokon pedig fürdővagonokat bocsátott rendelkezésükre; a városi és megyei egészségügyi szervek ugyanakkor arra kötelezte, hogy gyógyszerrel lássák el és kezelésben részesítsék a lengyeleket a menekülés egész tartama alatt. Minthogy a lengyel gépkocsivezetők egy része sebesülten vagy elcsigázottan érkezett a határra, román sofőröket adtak melléjük, akik elvezették a járműveket rendeltetési helyükre. A vasutak külön szerelvényeket bocsátottak a lengyelek rendelkezésére, vagy az egyes személy-, illetve gyorsvonatokhoz menekültszállító kocsikat csatoltak.

A hatósági intézkedéseket messzemenően támogatta a lakosság. „A vendégszeretet hagyományaiból fakadóan a kormány határozatait az egész nép jóváhagyta

és támogatja" — írja szeptember 24-én az *Universul* című bukaresti lap. Valóban, falvakon és városokon egyaránt nagy szeretettel fogadták a lengyel katonákat és civileket. Erről írta egy francia lapban az egyik lengyel menekült, aki később francia földön telepedett le: „Mihelyt átléptük a román határt, kedvesebbnek tűnt a táj. A mezőről, az erdőkből, a házakból mosolygó asszonyok léptek elő, és tejjel teli csészéket nyújtottak felénk, gyermekek közeledtek hozzánk, kezük tele gyümölcseel. Mindannyian csodálatosan viselkedtek velünk szemben.“

A hatósági megbízottak, a Vöröskereszt képviselői és a lakosság küldöttei részvételével valamennyi jelentősebb helységben megalakultak a menekülteket segélyező bizottságok. Élelmet, gyógyszert, ruhát gyűjtöttek a menekülteknek. A „Lengyelország Barátai“ elnevezésű társaság, amely már régebben megalakult (a Iași-beli például 1926-ban), egyetemi és középiskolai tanárok, újságírók, ügyvédek, orvosok s más kategóriájú dolgozók széles körű mozgósításával (a iași-i egyetemen szeptember 19-én e célból nagygyűlést tartottak) hatékonyan tevékenykedett a lengyel menekültek felkarolása érdekében. Jellemző, hogy sokan pénzüsségeket ajánlottak fel, nagyarányú gyűjtéseket szerveztek; irattári adataink csupán Suceava megyében 200 gyűjtőív kitöltéséről tanúskodnak... A kórházak ugyanakkor sok sebesültet, beteget fogadtak be.

Mindez messzemenően igazolja azt, hogy a lengyel katonai és polgári menekültek élelmezése, szállítása, gondozása alaposan kidolgozott, jól előkészített s a nép szeretetteljes, messzemenő támogatását élvező, szervezett tevékenység volt.

Idővel egyes menekültek távoztak az országból, mások azonban kifejezték óhajukat, hogy nálunk szeretnének letelepedni, így hát elhelyezésük, munkába állásuk, társadalmi beilleszkedésük átfogott, még szervezettebb munkára készítette a hatóságokat, s tartósabb intézkedéseket kívánt. Ilyen megfontolások alapján most már a különféle bizottságokba, akciókba, szervezetekbe bevonták a lengyel katonai és polgári megbízottakat, s együtt készítették elő a letelepedést. E kérdés jobb megoldása végett a Belügyminisztérium 1939. szeptember 26-án létrehozta a Lengyel Menekültek Nyilvántartási és Gondozási Általános Bizottságát.

A nagylelkű vendéglátás széles körű elismerést váltott ki a lengyelekből. Az ide érkezett katonai és polgári személyek, magasrangú tisztek, főhivatalnokok messzemenő hálájukat fejezték ki a román nép iránt. Szeptember folyamán a bukaresti lengyel követ köszönetet mondott a román kormánynak a menekültek fogadásáért: „Románia ez irányú magatartása — mutatott rá a követ — minden bizonnyal kihat majd a két ország jövőbeli kapcsolataira.“ A Baia megyei prefektúrára a környéken tartózkodó lengyelek többek között a következő levelet küldték: „A leghálásabb köszönetünket fejezzük ki a román hatóságok és társadalom iránt [...], amely nagy jószágról és őszinte barátságról tett tanúbizonyságot.“

F. Piskorski lengyel újságíró, aki 1940 januárjában meglátogatta hazánkat, egyes amerikai lapok hasábjain sorozatos riportokban számol be a lengyelek fogadtatásáról, elszállásolásáról, élelmezéséről, munkába állításáról, s messzemenő elismerését, csodálatát fejezi ki. Sokat mond írásának címe: *Románia vendégszerető földjén*.

Ugyanilyen hangnemben mondanak köszönetet a hazánkba érkezett lengyel katonák. Ol. Tuszkiewicz alezredes a lengyelek számára létesített katonai táborok román parancsnokához a következő levelet küldötte: „Engedje meg felügyelő ezredes úr, hogy a magam és a tiszt-, valamint az altiszt kar nevében őszinte köszönetet mondjak azért az érdeklődésért, gondoskodásért, amelyet a lengyel katonai méltóság és tisztesség megóvása iránt tanúsított és tanúsít.“ A tîrgoviștei katonai tábor lengyel lakói a hadügyminisztériumhoz, a külügyminisztériumhoz és a miniszterelnökséghez küldött köszönőlevelükben ezt írták 1940 márciusának végén: „Őszinte köszönetünket fejezzük ki a kormánynak és a hadseregnek azért a nyilván nagy erőfeszítésért, amellyel számunkra biztosították a minél jobb erkölcsi és fizikai életkörülményeket.“ Hasonló levelek érkeztek a különféle hatóságokhoz, intézményekhez a fogarasi, a caracali és a Tîrgu Jiu-i táborokból is.

A sok tízezer lengyel menekültnek nyújtott segítség ébren tartotta bennük a reménységet, hogy hazájuk győzni fog, s mindez évtizedek múltán is megmaradt emlékezetükben, táplálta a román nép és az ország iránt érzett tiszteletet, hálát. Erre emlékeztet Henryk Batowski mai lengyel történétíró, aki rámutat arra, hogy Románia magatartása és a tragikus helyzetbe jutott lengyel nép megsegítésére irányuló minden erőfeszítése „óriási szolgálatot tett Lengyelországnak“.

Népünk eme tágkeblű szolidaritásáról szólva Nicolae Ceaușescu elvtárs kiemelte: „A német invázió elől Romániába menekült lengyel csapatok és polgári lakosság nálunk meleg fogadtatásban részesült, s népünk támogatását élvezte.“

Egy utópia többes száma

Gondolatok a könyvtárban

„Hüvös fegyelme mögött semmi sem mutatta — írják tanítványai Lukács Györgyről —, hogy felderenghetett benne sok vonatkozásban tragikus gondolkodói sorsának nagy terhe; olyan életkorban kellett az összefoglaláshoz hozzálátnia, amelyben Hobbes már csak teniszezett.“ (Fehér Ferenc—Heller Ágnes—Márkus György—Vajda Mihály: *Előszó a „Feljegyzésekhez“. Feljegyzések Lukács elvtársnak az Ontológiáról.* Magyar Filozófiai Szemle, 1978. 1.) A filozófustól sohasem múlik el ez a teher: nincs olyan összefoglalás, amelynek ne kellene egy újabb összefoglalással számolnia. Az önmeghaladás kihívása nem ismer életkort.

Az újvidéki *Híd* 1979. 6. száma *Kérdések és válaszok* rovatát Heller Ágnes életművének szenteli. Öt írás és egy életmű-bibliográfia „méri“ a Budapesti Filozófiai Iskola (neven ismert irányzathoz tartozó gondolkodó eddigi szellemi teljesítményét. (Alig esik szó viszont arról, hogy e teljesítménynek Lukács „filozófiai anyanyelvén és szellemi auráján“ túl van-e valami köze a „filozófiai értékvitát“ folytatók „szabadon választott gondolkodói közösségéhez“, magához a közösségi életforma-kísérlethez, annak történelmi-földrajzi körülményeihez.) A mérleg mindenképpen jogos. Eppen csak az ünneplés elkerülhetetlenül felsőfokba tett jelzői különcködnék kissé egy (teljesítménynek álcázott) életforma-kísérlet közelében. Vajon illik-e ez a mégiscsak „partikuláris“ évforduló egy a jövőre és az emberiségre irányuló racionális és radikális utópiához? Vagy inkább a szerzők (és a folyóirat) értékválasztó gesztusát kell felismernünk ebben az összeállításban: e választással mintegy magukat is hozzáadják a filozófiai értékvitát folytatók eszményi-utópikus közösségéhez?

Ünnepellenességében is legünneplőbb Dési Ábel portrévázlata; ő „az igazi marxizmus alkotói megvalósulását“ köszönti Heller Ágnes szükséglet- és érték-elméletében. Bodrogvári Ferenc „az értelmes élet filozófusát“ látja benne, aki úgy tárja fel „az élet nembeli értékét“, hogy „számára a szocializmus első-sorban etikai kérdés“, és nem „intézményesített rend“. Hódi Sándor Heller „nagyszabású vállalkozásának“, „az emberi természet korszerű magyarázatára“ tett kísérletének vezető tanulmányait (az ösztönök és az érzelmek elméletével foglalkozókat) elemzi — és látja el néhány apróbb kritikai megjegyzéssel.

Talán Tamás Gáspár Miklós és Radnóti Sándor írása közelíti meg legjobban az ún. „Festschrift“-ek eszményét (legalábbis az ünnepelthez való kritikai viszonyulás tekintetében). Az utóbbi szerzők azonban egyértelműen Heller Ágnes „filozófiai vallomáshoz“ a *Philosophie des linken Radikalismus* (Hamburg, 1978.; magyar eredeti címe: *Vallomás a filozófiáról*) című könyvéhez kapcsolódnak, s ezt a főként a bibliográfia adataiból kikövetkeztethető fejlődés vonal magától értetődő csúcaként, az életműről némiképp leválasztva értelmezik.

Az öt írás közös vonása, hogy egyik sem fogadja el az „eddigi teljes“ életmű kihívását. De az is lehet, hogy tudatos munkamegosztás eredményeként szeletelődött fel az életmű-egység. Az egyazon művet választó két utóbbi írás esetében is sajátos munkamegosztás érvényesül. Míg az első a helleri filozófia „önreflexiók képességét“ emeli ki, s „az alternatívák átgondolásának“ ebből következő „filozófiai vizsgázt“ (melyet nem mi kapunk, hanem mi adunk magunknak) fogadja el a maga számára érvényesnek (e vizgasz tartalma: „a baloldali radikális filozófiát többé nem lehet elnyomás és erőszak igazolására felhasználni“), Radnóti esszéje egy az igaz értékek (életformák-igazságok) többes számát feltételező „kritikai kommunikációelméletet“ bont ki Heller filozófiai vallomásából.

Mindkét megközelítés belülről, a gondolatrendszeren belül helyezkedve, a helleri kategóriákat elsajátítva és működtetve jut a baloldali radikalizmus filozófiájának ellentmondásaihoz. A kívülről származó ezek az ellentmondások azonban furcsa mód sokkal fontosabbnak tűnnek, „termékeny következetlenségükkel“

szélesebb ösvényt vágnak a kommunikációs zárlatok és fölényhelyzetek „öserdejébe“, mint a radikális filozófia ésszerűségének vagy bátorságának felsorakoztatott fegyvertényei. Alighanem a tekintet e sajátos görbületével magyarázható, hogy ez a külső nézőpont gazdája ott is szédül olykor, ahol a racionális utópia nem lát okot a szédületre, és ott is világosságra áhítozik, ahonnan az ésszerűség egyszer s mindenkorra visszavonult. A szédülés és homály együttes helyét ilyen körülmények között nehéz körülövekelni. Aki mégis megkísérelné, az Radnóti Sándorral együtt a következő ellentmondást rögzítheti:

„Ha a megfosztás és a hiány nemcsak jogok és intézmények hiánya, hanem hiányzik a szükségletek megnevezésének képessége, a válaszashoz hiányzik a választanivalók megfogalmazásának és kimondásának képessége, ha a szolgaság nemcsak alávetettséget és fölérendeltséget jelent, hanem nyelvtudatlanságot is, a közös nyelv, illetve a lefordíthatóság hiányát, akkor — föltételezve, hogy az ember a beszédben, a kommunikációban nyeri és konstituálja társadalmi létét, artikulálja életformáját, világát —, nos, akkor adott helyzete azonosul létével, mintegy bezárul abba, s csak artikulátlanul tud kitörni.“

Ebből a perspektívából — az eredményes kommunikációt, a demokratikus értékvitát lehetetlenné tevő alá- s fölérendeltségi viszonyok perspektívájából — nézve Heller Ágnes filozófiakönyvének legnagyobb fegyverténye (és ellentmondása), hogy rákérdezett a különmemű életformák (világok) közötti kommunikáció lehetőségére: egyazon integráción belül. Most nem lényeges, hogy milyen terjedelmű ez az integráció, és hogy vannak-e érdeellentétekből létrejövő érdekei. A fontos az, hogy a racionális utópia, illetve a radikális filozófia, amely Heller Ágnes számára voltaképpen kommunikációs paradigma, értékei közé fölveheti — mint igen kívánatos értéket — a pluralizmust.

E lépés jelentősége Radnóti Heller-értelmezése szerint akkor derül ki, ha tudjuk, hogy az artikulátlan kitérés inkább rombolás, mint önmegváltás, továbba az is nyilvánvalóvá válik, hogy egy csoport létének, szükségleteinek tagolása nem végezhető kívülről, mások által. (Többek között a legracionálisabb utópia, maga a filozófia által sem!) Bárki ember vagy embercsoport emancipációjának csak akkor lehet filozófiája, ha ez a filozófia meg tudja alapozni nemcsak a többes szám, hanem a különmemű életformák közötti kommunikáció lehetőségét. A kommunikáció lehetősége ebben az esetben az alá- és fölérendeltségi viszonyok megszüntetésével egyenlő. Az utópia többes számából így lesz a többes szám utópiája, ahol a hiány a lehetőségre mutat rá, a lehetőség pedig újabb hiánynya.

Kérdés, hogy a többes szám utópiája megmaradhat-e filozófiának (Heller Ágnes szerint minden filozófia utópia), vagy radikalizmusából (az alá- s fölérendeltségi viszonyokon alapuló társadalom totális kritikájából) egy olyan kritikai társadalomelmélet (ez esetben kritikai kommunikációelmélet) következik, mely nemcsak saját filozófia-voltának igazolásával, saját filozófiai „honvágyával“ van elfoglalva, hanem többes számának modelljét is meg tudja alapozni.

Ez a jövőmodell nemcsak arra kérdez rá, hogy pluralizálható-e (és hogyan) egy a konszenzuson (egyetértés-igazságokon) alapuló filozófiai kommunikációelmélet (és milyen antinómiákhoz vezet ez a törekvés). Ez csak Karl-Otto Apel „ideális kommunikáció-közössége“ vagy Habermas „uralommentes kommunikáció-társadalma“ felől nézve probléma. A „párbeszéd társadalmilag meghatározott aszimmetriájának elhárítása“ (Apel), az „egyenlő lehetőség a beszédaktus választására“ (Habermas) itt ugyanis az *egyetértést* teszi meg a kommunikáció céljának. Mivel sem az artikulálhatóság, sem a megértés nem szükségképpen vág egybe az egyetértéssel, ebben a kommunikációelméletben az artikuláció sokfélesége, többes száma is a kommunikáció zavarának minősül. Ezt a zavart hivatott elhárítani a beszélgető felek *előzetes egyetértése* (az igazság feltétele lévén az egyetértés).

A terapeutikus kommunikációelmélet radikalizálásához elég egy új igazságfogalom, melynek ugyan feltétele az általános, de nem feltétele a különös egyetértés. „Olyan konszenzust akarunk — írja Heller Ágnes —, amely kizárja a konszenzt minden konkrét érték, minden konkrét teória vonatkozásában.“ Ez az életforma-modell — egyenrangú életformák plurális kapcsolatának gyakorlata, a különböző életformák együttélésének, a radikálisan végigvitt, de egymást toleráló bölcselések együttélésének utópiája.

A tolerancia társadalomelméleti modellje ennél nagyobb erőfeszítést követel.

Talán meg lehetne fordítani a kérdést: a pluralizálás kérdését. Nem azt kérdezni, hogyan pluralizálható a kommunikációelmélet, hanem azt: maga a többes szám hogyan teszi kívánatos értéké a kommunikációt (a megértés-párbeszédet).

E kérdés megválaszolásához azonban a kérdés-hagyomány történeti, földrajzi, „tudásszociológiai“ beágyazottságára volna szükség.

Aradi József

Gramsci „új fejedelme“

Antonio Gramsci, a XX. századi marxizmus fejlődésének kiemelkedő olasz képviselője filozófiai és politikai gondolkodása két alapkategóriájának eszmetörténeti előzményeit fedezi fel Machiavelli gondolatrendszerében.* Az egyik: a politika mint önálló tudomány és tevékenység; a másik: a *hegemónia* fogalma. Machiavelli „fejedelm“-konceptiója „történelmi példát“ nyújt e két fogalom kidolgozásához. Ily módon írásai valódi tartalmának feltárása, helyes értelmezése alkalmat ad Gramsci számára az akora néhány égető elméleti és gyakorlati fontosságú kérdése tisztázására a politikatudomány s a politikai tevékenység terén.

Gramsci szerint még mindig nem ment át kellőképpen a „köztudatba“ Machiavelli írásainak az az „implicit megállapítása“, hogy „a politika önálló tevékenység, és megvannak a maga elvei és törvényei, s ezek különböztek meg az erkölctől és a vallástól...“ (I. m. 18. — Az én kiemeléseim — V. K.) Machiavelinek ezt a ki nem mondott, de írásából kiérthető gondolatát Gramsci olyan „nagy filozófiai jelentőségű“ gondolatként értékeli, olyan koncepcióként, amely aktívan visszahat a vallás és az erkölcs és általában a felépítmény egészének addigi felfogására, megváltoztatva ezáltal az egész világképet.

Egy olyan filozófiából, amely elvont, spekulatív fogalmakkal operál, nem származhatnak közvetlen politikai irányelvek. Az önálló politikatudomány és politikai gyakorlat olyan filozófiát feltételez, amely az adott történelmi-társadalmi feltételekre visszavezethető konkrét fogalmak rendszere; módszertani kiindulópontja tehát a spekulatív eszmerendszerek elvont, általános fogalmainak historizálása, a történelmi idealizmus és a mechanicista gazdaságelméletek kritikája. „A gyakorlat filozófiája — írja Gramsci — akkor újította meg alapvetően a politika és a történelem tudományát, amikor kimutatta, hogy elvont, állandó és megváltoztathatatlan »emberi természet« (ez a fogalom kétségkívül a vallásos gondolatból és transzcendenciából ered) nem létezik.“ (I. m. 17.)

Hogyan konkretizálódik a gyakorlat filozófiájának ez az újító hatása a politikatudomány és a politikai tevékenység területén?

„A gyakorlat filozófiája természetesen nem az abszolút Szellem mozzanatai kö-

zött fog különbséget tenni, hanem a felépítmény fokai között, s így a politikai tevékenységnek (és a neki megfelelő tudománynak) mint a felépítmény meghatározott fokának dialektikus helyét igyekeznek meghatározni: első megközelítésként arra lehet helyezni a hangsúlyt, hogy a politikai tevékenység éppen az első mozzanat vagy az első fokozat, az a mozzanat, amelyben a felépítmény még a pusztán akarati, el nem különült és elemi megjelenés kezdeti szakaszában van.“ (I. m. 22.) Gramsci felfogásában az „akarat“ („kollektív akarat“, „politikai akarat“) úgy tekintődik, mint „a történelmi szükségszerűség aktív tudata“, a történelem objektív fejlődéstörvényeinek ismerete. A gyakorlat filozófiájában a *politikai alapmozzanat* nem más, mint éppen a történelmi szükségszerűség.

Minthogy a gyakorlat filozófiája az első *politikai lényegű* filozófia, Gramsci számára igen nagy elméleti és gyakorlati fontosságú a *hegemónia* fogalma. Ez a fogalom Gramsci egész gondolatrendszerében központi helyet foglal el; elméleti munkásságának nagy része e fogalom kidolgozása köré összpontosul. A „proletárdiktatúra“ lenini fogalma és „a proletariátus hegemóniája“ Gramsci-féle fogalma analóg kategóriák. Míg azonban Leninnél az adott történelmi körülmények között e fogalom tartalmának „uralom“ és „erőszak“ összetevőire helyeződik a hangsúly, Gramsci ezek mellett egy másik elemet, a „vezetés“ mozzanatát emeli ki (amelyet valójában Lenin sem hanyagol el).

Írásaiban Gramsci többször idézi azt a marxai tételt, amely szerint a tömegek társadalmi helyzetüket az ideológiák területén tudatosítják, azonban egy adott történelmi kor társadalmának összes erői, beleértve a haladó erőket is, a társadalmi struktúrára épülő, uralmon levő hatalmi komplexum ideológiái befolyása alatt állnak. Tudatuk így valójában „hamis tudat“, amelyben nem tükröződnek valóságos létfeltételeik és ezekből következő történelmi funkcióik. A „kollektív tudatot“, a társadalmi struktúra átalakítására irányuló haladó ideológiát tehát kívülről kell bevinni a tömegek tudatába. Ez a „vezér“ feladata, egy olyan vezetőé, aki a történelmi szükségszerűség és az ennek irányában ható cselekvés eszközeinek és módjainak ismeretében („aki tudja, mit akar, és hogyan érje el, amit akar“), a tömegekre támaszkodva meghatározott politikai célok elérésére törekszik. Céljait csak úgy valósíthatja

* Antonio Gramsci: Az új fejedelm. Magyar Helikon. Budapest, 1977.

meg, ha kivonja a tömegek tudatát az uralkodó ideológia befolyása alól, megbontja a régi ideológia hegemoniáját, és új hegemonia kialakítására törekszik. Ezért a vezetőnek politikai előrelátásra (a szükségszerűség felismerése) és kezdeményezőképessegre (a lehetőség kihasználása) van szüksége az ideológiai vezetés megragadásához, valamint ahhoz, hogy a haladó erők és a más társadalmi erők olyan új szövetségét, egyensúlyhelyzetét teremthesse meg egy új politikai-ideológiai-kulturális hegemonia égisze alatt, amely végső fokon a haladó erők javát szolgálja, s öntudatosodásukat, egy olyan homogén „kollektív akarat” létrejöttét segíti elő, amelynek elsőrendű szerepe van a tudatos történelemalkító tevékenységben.

Azt, hogy mennyire konkrét-politikaiak Machiavelli ilyen értelmű elképzelései, Gramsci *A fejedelem* befejező részének értékelésével indokolja. Ez a rész adja meg az egész mű értelmét. Itt a szerző egy „valóban létező” fejedelmet idéz meg, szemben a műben addig szereplő „elméleti absztrakcióval”, letompítva ezáltal a mű „utópikus jellegét”. Machiavelli a befejező részben „azonosul” a néppel, amelyet művével meggyőzött egy olyan „ideális vezető” szükségességéről, aki egy új állam megalapításához vezetheti a népet. De nem egy „általában» vett néppel”, hanem a konkrét, korának adott történelmi és társadalmi körülményei között élő néptömegekkel azonosul, nekik válik „lekiismeretévé és kifejezőjévé”, olyannyira, hogy művének meggyőző erejét nem is sajátjának, hanem a nép önmeggyőző „belső monológjának” tekinti, öntudatosodási folyamatának, amelynek során a nép maga is ráébred a társadalom átalakításának szükségességére egy új vezér irányításával.

Gramsci hegemoniafogalma új megvilágításba helyezi az alap és a felépítmény viszonyát, amely a „történelmi blokk” fogalmával való összefüggésben nyeri el igazi értelmét. A „történelmi blokk” kifejezést Antonio Labriola közvetítésével Gramsci Georges Sorel francia anarcho-szindikalista teoretikustól veszi át, de nála e fogalom merőben új tartalmi jegyekkel telítődik. Gramsci a „történelmi blokkban” látja azt a módot, ahogyan egy hegemonia konkrétan megvalósul. Az új fejedelemben a „történelmi blokk” fogalmának csupán utalás-szerű, vázlatos meghatározásával találkozunk; Gramsci teljes hegemoniafelfogását ki kell bontanunk ahhoz, hogy ezt a kategóriát helyesen értelmezhesük. Az alapnak megfelelően a felépítmény egész eszme- és intézményrendszere differenciált, amelyben az uralkodó elemek mellett tovább élnek a társadalmi pszichék

és tudatformák, ideológiák különböző történelmi formái, de megjelennek az egy történelmileg új struktúra viszonyrendszerét anticipatíván tükröző elemek is. A tudati szférában ideológiák bonyolult szövevénye található, amely a társadalomra nehezedő hatalmi-intézményi komplexumhoz tartozó uralkodó ideológia befolyása alatt áll.

Gramsci szerint a valóságos társadalmi életben nincs tehát automatikus megfelelés az osztályhelyzet és az eszmei tudat között, a társadalmi alap és a felépítményi formák között; ezek bonyolult és ellentmondásos módon fonódnak össze. A felépítményi formákat a modern társadalmakban a politika fogja át mint autonóm viszonyrendszer: Gramsci a felépítményi rendszert „a politikán belüli megkülönböztetéseként” tekinti. A politikának alárendelődnek az összes többi tudatformák, éppen a hegemonia értelmében; vagyis az uralkodó osztály politikai-ideológiai hegemoniája legtöbbször kulturális, erkölcsi stb. hegemoniával is párosul.

A „történelmi blokk” ily módon a különbözőségben létrehozott történelmi egység, amelynek létrejöttéhez az alapon termelődik ki a kedvező objektív helyzet, de gyakorlati-politikai megvalósítása a felépítmény irányából a hegemon vezető erő és a vezetés szubjektív mozzanata által történik. Ez a szubjektív mozzanat nem önkényes, maga is objektíve determinált, mivel a társadalom nem tűz maga elé olyan célokat, amelyek megoldásához még nem állnak fenn az objektív, anyagi feltételek (Marx).

Az alap és a felépítmény elemeinek és viszonyainak bonyolult konglomerátumát intézményi szinten az uralkodó osztály hatalmi apparátusa, az állam tartja konkrét történelmi egységben, biztosítva viszonylagos egyensúlyállapotukat. Ezen belül érvényesül az uralom és a vezetés mozzanataiban konkrétan kifejeződve az uralkodó osztály ideológiai-politikai-kulturális és gazdasági hegemoniája a „történelmi blokkban”.

Az „uralom” és a „vezetés” elemeit Gramsci „politikai alapelemeknek” tekinti. A történelemben mindig léteztek kormányzók és kormányzottak, vezetők és vezetettek. Ez a megkülönböztetés az osztálytársadalmakban osztályjellegű, de szélesebb értelemben a munkamegosztásból származó *technikai* követelmény. Ezek a történelemben olyan „végtelenszerű ismétlődő”, tehát *törvényszerű* elemek, amelyek a politika lényegéhez tartoznak; konkrétan tekintve a történelemben az uralom és a vezetés mindig *politikai lényegű*, és egy vezető erő hegemoniáját fejezi ki egy „történelmi blokkban” belül.

„Az új fejedelem — írja Gramsci —, a fejedelem mint mítosz nem lehet valóságos személy, konkrét egyén: csak szervezet lehet; összetett társadalmi elem, amelyben máris konkrét formát kezd ölteni a cselekvésben felismert és részben érvényre jutó kollektív akarat.“ A modern társadalomban a politikai pártok azok a vezető szervek, amelyek az objektív társadalmi folyamatok automatizmusát szervesen összekapcsolják a tudatos politikai cselekvéssel. „Bizonyos előfeltételeknek (bizonyos objektív körülmények fennállásának) történelmi »automatizmusát« politikailag a pártok és a cselekvőképes emberek teszik hatékonyá: hiányuk vagy (mennyiségi és minőségi) fogyatékoságuk magát az »automatizmust« teszi meddővé (így hát nem is automatizmusról van szó): elvontan megvannak az előfeltételek, de a következmények nem valósulnak meg, mert hiányzik az emberi tényező.“ (I. m. 149.)

Ezért foglalkoztatják a politikatudomány keretében Gramscit ilyen kérdések: „hogyan lehet a leghatékonyabban vezetni“, „hogyan található meg azok a kis ellenállású vagy racionális vonalak, amelyek mentén elérhető a vezetettek vagy kormányzottak engedelmsége.“ (I. m. 34.) A társadalmilag hatékony, történelmileg előremutató vezetés titka az objektív társadalmi helyzet és a politikai kezdeményezés, a tömegek részéről történő ösztönösség és az elvszerű irányítás ésszerű összekapcsolásában rejlik. Ennek alapvető feltétele a vezetők politikai felkészültsége. A vezetők kinevelése, felkészítése a politikai pártokban történik. Magán a párton belül „fő összetartó elem“ az a vezető réteg, amely „igen magas fokú összetartó, centralizáló és fegyelmező erővel rendelkezik, és ezenkívül, sőt talán éppen ezért, teremtő erővel is“. (I. m. 46.) Ezt az elemet

„magas fokú szervezőképesség“ jellemzi, amely a párt tömegalapjának irányában funkcionárius réteg közvetítésével válik hatékonyá.

Ha a három elem közül valamelyik hiányzik vagy túlsúlyban van, párt nem jöhet létre, illetve anakronisztikussá válik. Ez utóbbi eset többnyire akkor következik be, ha a párt bürokratikus gépezete öncélúvá lesz, „összetartó, kívülálló testté alakul, amely függetlennek érzi magát a tömegektől“. A pártban ilyenkor a „szerves demokratikus centralizmus“ „bürokratikus centralizmussá“ válik, a párt „elveszti társadalmi tartalmát, szinte légüres térben mozog“. (I. m. 98.) Hegemón szerepe ezáltal megszűnik.

Gramscit végső soron a vezetés történelmi célja, funkciója érdekli. A vezetés célja és ennek megfelelő eszközei döntik el konkrét történelmi szerepét, vagyis: „Az-e a cél, hogy mindig is legyenek kormányzók és kormányzottak, vagy pedig az, hogy olyan feltételek jöjjenek létre, amelyek között eltűnik ennek a megosztásnak a szükségessége?“ — kérdezi Gramsci. (I. m. 34.) Ez attól függ, hogy elméletileg a vezetés céljaira, funkciójára vonatkozó politikai koncepció háttérben a társadalmi osztálytagozódás állandóságát hirdető mechanista, vagy e megosztottság történetiségét bizonyító dialektikus történelemfilozófiai felfogás áll-e. Gyakorlatilag tehát attól függ, hogy melyik társadalmi osztály és milyen uralkodó ideológia tölt be hegemon szerepet a fennálló „történelmi blokkon“ belül, s az így megvalósított társadalmi erőegyensúly milyen osztály vagy osztályok, rétegek, csoportok történelmi érdekeit és célkitűzéseit szolgálja.

Gramsci egész felfogása közvetlenül politikai indítatású, és konkrét politikai célkitűzések gyakorlati megvalósítására irányul.

Veress Károly

Argonauták a szürke tengeren

Az ismereteink gyarapodásával — paradoxálisan — egyre ismeretlenebbé váló univerzumot próbálja meghódítani a modern tudomány. A tanulmányok a vizsgált tárgy egy sajátos vetületét ragadják meg, kidolgozva az ettől meghatározott optimális és adekvát vizsgálódási módokat, az alapul szolgáló princípiumokat s végül az „eredményt“ rögzítő és közvetítő sajátos jelrendszerű nyelvvezetést. E folyamat eredményeként

— a tudományos kutatás és művészi alkotás fejlődésének egy adott szakaszában — megjelenik a különböző megismerési és alkotási formák teljes autonómiájának a tudata és a neki megfelelő sajátos nyelvhasználat. Eredményként olyan furcsa helyzet áll elő, hogy a tudomány és művészet művelői olyan nyelvet használnak, amely részben vagy teljesen ismeretlen a más területen dolgozó kortársak vagy utódok számára.

Miben rejlik e tulajdonképpen elkerülhetetlen folyamat jelenkori szakaszának lényege? Mindenekelőtt olyan, egymást kölcsönösen kizáró tendenciák jelentkezésében, melyek anyagi és szellemi létünkre egyaránt rányomják bélyegüket. Egyrészt megfigyelhető az anyagi és szellemi alkotás szakosodásának feltartóztathatatlan, néha egyoldalú és minden alkotókészséget csírájában elfojtó folyamata. Másrészt egyre nyilvánvalóbb és szükségszerűbb a központsított tervezés, irányítás és ellenőrzés. A szellemi alkotás szűkebb területén különös erővel hatnak mind a tudományt és a művészetet egymáshoz közelítő, mind az őket egymástól távolító erők. A művészet és tudomány különböző ágazatainak, irányzatainak az összefüggésrendszeréből egy olyan *modell* hámazható ki, amelyet ezek az elmentéses erők határoznak meg. Az elméleti kutatás még szűkebb területén ugyanaz a modell érvényesül: a túlzott szakosodás és az interdiszciplináris kutatás. Ami pedig a kutatás elvi-módszertani alapját illeti, ebben egyformán megtalálható az egyértelmű racionalizmus, valamint a többértelmű irracionálisizmus minden eddig ismert változata.

A kutatások korunk valóságának egy-egy vetületére világitanak rá, de egyikük sem képes mindent átfogó kép kialakítására. A pontos ismeretek, tények, adatok eddig soha nem tapasztalt számbeli növekedésének vagyunk tanúi, de éppen túlzott precizitásuk révén, összefüggési rendszerükből kiragadva és egy átfogó szemlélet híján partikulárisak és egyoldalúak, amelyekből nem jön és nem jöhet létre korunk adekvát tudati tükörképe. Egy mindent átfogó szemlélet hiánya a különböző alkotási és megismerési formák elvtelen versengésének következménye. E folyamatban pedig szintek és formák összekeverése, alá- vagy fölérendelése korunk egyik meghatározó tényezője. Mircea Herivan nemrég megjelent igen érdekes és értékes könyvének* ezek a problémák alkotják a tárgyát.

Mircea Herivan e problémakört tág ölelésben vizsgálja, a haladás, egyáltalán a modern éleforma és civilizáció három legfontosabb hajtóerejének, a tudománynak, a művészetnek és a technikának az összefüggésében. A szerző elsősorban azokat a tényezőket elemzi, amelyek az említett alkotási és megismerési formák korunkra jellemző divergenciáját, versengését és a jövőben lehetséges együttműködését határozzák

meg. Herivan szakértelemmel boncolgatja a túlzott szakosodást, a tudományos nyelv hermetikus jellegét, a lét alapvető problémáinak pozitivistá értelmzését, a formális logika buktatóit, a tudományos-technikai fejlődés lehetséges ellentmondásait, a tudományos és általában az emberi megismerés paradoxonjait stb. Meggyőzően bizonyítja, hogy korunk sajátos arculatát elsősorban a tudomány fejlődésének a társadalmi gyakorlatban jelentkező hatásai befolyásolják. Ugyanakkor a technika eddig soha nem tapasztalt fejlődése létünk és tevékenységünk minden területére kihat. A tudomány és technika valóságos inváziójának vagyunk a szemtanúi. Másrészt viszont a filozófiai és művészeti áramlatok túlnyomó többségében — az ismert kivételektől eltekintve — egy ezzel ellentétes, ennek természetes és szükségszerű reakciójaként megjelenő tendencia érvényesül. Ezek részben a tudomány és technika túlkapásaiból származó következmények kéméletlen és vehemens bírálatában, részben pedig a valóság *közvetlen, intuitív és globális* megismerését célzó elvek megfogalmazásában és propagálásában jelentkeznek. Létünknek azokat a területeit próbálják feltérképezni és megismerni, amelyek az egzakt tudományok fogalmisága, a formális logika és az ebből kinövő racionalizmus számára örök tabu jelentenek, „terra incognita“-k maradtak. E magatartást kiváltó okok többfélék lehetnek. Ilyen például a jelenkori humanista művészet és kultúra őszinte féltése (a frankfurti iskola); a vallás vagy a fennálló társadalmi rend leplezett védelmezése (J. Maritain); a tudomány és technika negatív következményeinek eltűlése, amellyel összefügg a néha modoros, olykor pedig az őszinte pesszimizmus és bíráló nihilizmus (ez az utóbbi felfedezhető olyan ismert gondolkodók műveiben is, mint Toynbee és Marcuse).

Mondottuk, hogy századunk egyik megkülönböztető jegye antinómikus tendenciák jelentkezésében rejlik. Így korunk művészetében és filozófiájában a tudomány- és technikaellenes irányzatokkal egyidőben jelentkeznek olyanok is, amelyek a tudomány és technika bűvkörében születtek. Ide sorolható a tudományban a filozófiai és esztétikai strukturalizmus és pragmatizmus, az olyan művészeti irányzatok, mint az impresszionizmus, futurizmus, neoplaszticizmus. (Herivantól idézett példák: Picabia festészete, Kircher manierista metszetei vagy R. P. Martin szimfóniái.)

Mindezeket az egyoldalú és szélsőséges irányzatokat Mircea Herivan az igazi marxizmus szellemétől áthattott,

* Mircea Herivan: Argonautil pe marea cenuşie. Convergenţe în gîndirea contemporană. Editura Eminescu. Bucureşti, 1978.

megértve-bíráló szemlélet alapján tárgyalja. Tájékozódását széles körű és elmélyült, a hagyományos és modern tudomány, technika és művészet legfontosabb ágazatait, irányzatait átfogó ismeretek biztosítják.

Herivannak sikerült napvilágra hoznia és bemutatnia azokat a látszati vagy lényegi rokonvonásokat, illetve megkülönböztető jegyeket, amelyek a tudomány, a művészet és a technika területén akadályozhatják vagy elősegíthetik a gyümölcsöző együttműködést. Sort kerít ezzel kapcsolatban a régebbi vagy újabb keletű nézetek kritikai elem-

zésére is. S mindezt a jelenkori művészet és tudomány legkiemelkedőbb eredményeivel összevetve végzi el.

Mircea Herivan könyvének rendhagyó jellegét, a mű jelentőségét a könyv fejezeteit és alfejezeteit jelző címekben is érzékelhetjük: *A tudomány fejlődése és a művészi struktúrák „robbanása“; A tudomány és a művészet, a civilizáció előőrsei; A lehetséges jövő többfajta modellje; A gondolkodás posztulátumai és a forradalmi gyakorlat; Statikus és dinamikus kultúra; Nagy művészek tudomány megsejtései; A tudomány emberei a művészet szemszögéből...*

Máté Gábor

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

A FIATAL LUKÁCS DRÁMA- ÉS MŰVÉSZETELMÉLETE

A Magyar Színházi Intézet gondozásában jelent meg a fiatal Lukácsal (és Balázs Bélával) foglalkozó *fiatal* kutatók tanulmánykötete, amelyhez Almási Miklós írt előszót. Talán többről van szó e kötet esetében, mint a nagy hagyománnyal való találkozás sokkhatásáról. Kétségkívül számolni kell egy ilyen sokkhatással, s időnek kell eltelnie, amíg a fiatalabb nemzedékek feldolgozzák ezt a kulturális élményt. A tanulmányok azonban nemcsak a századelő nagy gondolkodói teljesítményére való teoretikus „rácsodálkozás“ pusztá lenyomatai. A fiatal szerzők elsősorban a szellemi élmény mai csatlakoztatási lehetőségeit próbálják kitapogatni. Ezzel voltaképpen egy megszakadt vagy mesterségesen megszakított folytonosságot kísérlelnek meg újratereíteni.

A kötet az esztétikai gondolkodási hagyománynak egy olyan vonulatához nyúlt vissza, melynek szellemi vívmányai — vagy Almási Miklós szóhasználatával élve: „kincsesára“ — nélkül aligha érthetjük meg mai kultúránk olyan kulcsjelenségeit, mint a „szövegírás“, a „monodráma“ vagy az „új ritualizmus“. Ha a tanulmányok bizonyos mértékű elfogultságról vallanak is, ez az elfogultság nem a tisztelgés túlzásaiból következő távlatvesztés következménye, benne inkább a hagyománnyal való azonosulás morális pátozát véljük felismerni.

A gyűjteményből kérdésfelvetésének újdonságával emelkedik ki Könczöl Csaba tanulmánya (*A „formát akaró lélek“ dialektusa*), melyben a fiatal Lukács „botrányos magyartalanságát“ elemzi és értelmezi.

„Akikre [Lukács] pozitív szellemi élményként hatott — írja Könczöl Csaba —, igyekeznek [»magyartalanságát«] nem észrevenni; a lényegre, az elvont fogalmakban kifejtett »tartalmakra« fordítják tekintetüket, s ezek vonzóerejétől, a kérdésföltevések mélységétől megbűvölve, »megbocsátható hibaként« könyvelik el. [...] A másik póluson azok állnak, akik nyers nyíltsággal nyilvánítják érthetetlennek, homályosnak, az »egészséges« magyar gondolkodástól és nyelvtől ingerlően idegennek [Lukács stílusát].“

Ez utóbbi gondolatmenet sémája Könczöl szerint könnyen leírható: a magyartalan stílus — minthogy „a stílus maga az ember“ — magyartalan mentalitást jelez, „természetesség“, „józanság“, „érzékletesség“ és „közvetlenség“ helyett „elvontságot“, „fogalmiságot“ és „spekulációt“.

Lukács magyar stílusát nehéz védeni, állapítja meg a szerző. „Ez a stílus, irodalmi nyelvünk elmúlt másfél évszázad alatt kialakult normáihoz mérve, kétségkívül rossz. Magyartalan szerkezeteiből, germanizmusaiából, a mondandók terhét csak rogyadozva elbíró, verejtékszagú és csenevész stílusmegoldásaiból tekin-

télyes nyelvészeti disszertáció születhetne. [...] Tehát általában a stílusa felől Lukácsot nem érdemes megközelíteni.“

„Egy esetben, egyetlenegy mű esetében mégis kivételt kell tennünk. És ez *A lélek és a formák* 1910-ben megjelent magyar nyelvű változata. [...] Itt ugyanis a rossz magyarosság formális stilisztikai jegyeinek *funkcionális szerepük* van. [...] De hogyan lehet a rossz magyarosság funkcionális mozzanata magyarul írott műveknek?“

Könczöl Lukács esszéfeldolgozásából kiindulva („az esszé annak az embernek a költészete, aki csak a fogalmakat éli át közvetlen élelenséggel“) *A lélek és a formák* esszéinek sajátos formaproblémájaként közelíti meg a „magyartalan magyar“ stílus választását. Mivel a „tisza intellektualitás“ mint legközvetlenebb és legvalóságosabb életélmény sem költőileg nem fejezhető ki, sem „objektív filozófiává“ nem válhat, Lukács önkényes stílusválasztással biztosítja saját szubjektumának intenzív jelenlétét a választani nem tudott jelentésekben (életlehetőségekben). Esszéiben egyszerre akarja kifejezni a fogalmi túlfeszítettség egész személyiségét magával ragadó élményét és az élmény elvont testetlenségét, forma nélküli jelentésekhez kötöttségét.

Ezért a lukácsi esszényelvnek — írja Könczöl tanulmánya befejezésében — „semmiféle fölkinálózó — akár irodalmi, akár nem irodalmi — norma-hoz nem szabad tartania magát, egyetlen adott stílushoz sem szabad hasonlítani, viszont csak annyira távolodhat el tőlük, hogy elvileg mindegyik felől érthető legyen (nyelvi értelemben) mondatainak jelentése, és érzékelhető a velük szemben tartott távolsága. Lukácsnak itt épp sokszor fölrott magyartalan stílusa jött kapóra. Hiszen elvileg minden egyéni kifejezési módor elfogadott vagy akár eszményivé emelt stílussá válhat idővel, csak egyfajta nem: az, amelyik a magyartalan és magyaros kifejezési lehetőségek közül minden választási ponton tendenciózusan az előbbit választja. *A lélek és a formák*at, ha nyelvét nem elvont magyarossági szempontok és retorikai kritériumok alapján ítéljük meg, hanem a benne testet öltött formakoncepció kiinduló előfeltevései felől, bizvást tarthatjuk kivételes stílárius bravúrnak: e szinte groteskségig idegenesre stilizált, eltökélten keresett és tudatosan affektáló nyelv máig sem vesztett friss természetellenességéből és a Babits által megbírált, más kritikusa által lepecskondiázott termékeny »homályosságából« semmit. [...] A magyar nyelv választásának mélyebb oka itt annak öntudatlan érzékelése volt, hogy az az esszéforma, mellyel Lukács *A lélek és a formák*ban kísérletezett, teljesebb és hatásosabb formában valósítható meg egy vele szemben nagyobb ellenállást tanúsító nyelvi közegben [...], a nyelvi közeg »természetes hajlamaival« való minden összeütkezés, a kifejeződni akaró jelentések és a kifejezés eleme közötti minden konfliktus sajátos funkcióra tesz szert, állandó erőfeszítést és küzdelmet sugalló szubjektív pátoszt ad a szövegnek.“

Kár, hogy ebből a fiatal Lukácsra irányuló generációs számvetésből többen is kimaradtak olyanok, akik pedig e számvetés régi elkötelezettjei. (*Színházelméleti Füzetek* 11. Budapest, 1979.)

A. J.

ZSOLT RÓBERT: LABDARÚGÓK, SPORTOLÓK

A sportkönyvek áradatában megkülönböztetett hely illeti meg a kitünő tollú és éles szemű újságíró, Zsolt Róbert könyvét. Ezt a helyet már a kiadvány jellege sejteti, ugyanis a *Labdarúgók, sportolók* nem szakkiadványként és nem is szórakoztató olvasmányként került — rövid időre — a könyvesboltokba, bár mindkét kategóriával rokon; csakhogy „szak“ jellegét inkább a szociográfia felé jelzi, és úgy szórakoztat, mint az igényes irodalmi riport. Mindenesetre méltán került be a „Magyarország felfedezése“ sorozatba, Moldova György, Fekete Gyula, Végh Antal, Tüskés Tibor, Lázár István irodalmi szociográfiái mellé. (Vajon véletlen, hogy az említettek közül Moldova nem egy kiváló sporttárgyú elbeszélést írt, s Végh Antal a szerzője a mindmáig egyik legnépszerűbb közelmúltbeli könyvnek, amely a *Miért beteg a magyar futball?* címet viseli?)

Zsolt Róbert nem „szabályos“ szociográfiát ír, hanem hatalmas tényanyagát rendezi egymással összefüggő rövidebb-hosszabb fejezetekbe, amelyekben a magyar sport utóbbi évtizedeinek epizódjai elevenednek meg, ugyanakkor azonban kirajzolódnak a társadalmi erővonalak s a nemzetközi problémák is egy sajátos, sokakat érdeklő tevékenységi területen. Számos világhírű magyar sportolóról van izgalmas közölnivalója (például az öttusázó Balczó Andrásról, az ökölvívó Papp

Lászlóról), a legérdekesebb azonban az, amit a „futball-kulisszák mögött“ tapasztalt a szerző. Az ún. „aranycsapat“, az angolok elleni londoni 6:3 hőse, az 1954-es világbajnokság ezüstérmes tizenegye a könyv egyik főszereplője, de őket sem a múltba vesztett dicsőség glóriájával övezi Zsolt Róbert, hanem a magyarázatot keresi a rendkívüli teljesítményre. Ebből a körültekintő okfejtésből idézzük:

„Hangsúlyozom: az ötvenes években csak motiváló tényezőként jelentkezett a külföldi utazás lehetősége. És nem ez volt a legjelentősebb ösztönző erő, hanem a sportolás öröme. Aki abban az időben volt tizen- és huszoneves — mint jómagam —, tanúsíthatja, hogy tizedannyi szórakozási lehetősége sem volt a fiatalnak, mint ma. Kevés volt az olyan vonzerő, ami a sportpályáról máshová csábította volna a fiatalokat. Ráadásul akkor még nem is voltak olyan magasak az edzőkövetelmények, és könnyebben elérhetőek voltak a nagy eredmények, mint ma. Viszonylag sokat edzettek akkor is sportolóink, de azért napi nyolc-tíz óras edzést senki nem tudott volna elképzelni. Akkor még fel sem ötlött edzőben, versenyzőben, hogy az emberi szervezet képes olyan megerheléseket elviselni, mint amilyenek jellemzőek napjaink sportjára. [...]

Bár a felkészülési lehetőségek kiemelkedően jók voltak, a sportolók anyagi igényei messze elmaradtak a maiakétól. [...] Volt akkor is anyagi juttatás a labdarúgásban, de egy válogatott mérkőzésért nem kaptak annyi pénzt a játékosok, mint amennyit ma adnak egy pontért a hazai bajnoki meccseken. »Kis pénz, kis foci — nagy pénz, nagy foci...« Puskásnak tulajdonítják ezt a mondást, de tanúm az akkori csapat valamennyi tagja és vezetője, hogy nem ez a szellem hatotta át a játékosokat. Szerették ők is a pénzt, de még ennél is jobban a futballt.“ (Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1978.)

K. L.

MÉSZÖLY MIKLÓS: SZÁRNYAS LOVAK

„Voltam malomellenőr, munkás, terménybegyűjtő, vidéki laptulajdonos, bábszínházi dramaturg. Gyermektelen lévén, 1956-ig, csupán gyermekmeséket publikáltam. Évek óta már csak író volnék...“ — olvassuk Mészöly Miklós legutóbb megjelent kötetének fülszövegében. Gyermekmeséi sem a gyermektelenekre, hanem az igazi íróra jellemző mély lélekismeretről tanúskodtak; de az ifjúság, a mai ifjúság gondjait, problémáit is éppúgy ismeri, mint azokét az embereket, akiket fiatalkori „állásaiban“, későbbi barangolásai során nyitott szemmel figyelt, elemzett, rögzített.

A két nagy fejezetre osztott könyv második felében (*Kiemelések*), a *Riportok* című ciklusban találkozunk ezzel a magatartás-jellemzéssel: „És különben is: miért legyen rossz a lelkiismeretem? Én most vagyok tizenhét éves. Majdnem tizennyolc. Ami eddig történt, végül is nem rajtunk múltott, nekünk kész helyzet, ami van. Hogy ez kényelmes álláspont? Jó. Bár azért akadna egy-két dolog, amit másképp csináltunk volna, főképp kevesebb hangzatos szóval. Mert nem kell ahhoz negyvenévesnek lenni, hogy az ember észrevegye az eltéréseket.“

A kötet írásai műfajilag különbözőek (novella, riport, filmforgatókönyv); ami mindegyikre jellemző, az a forma fegyelme. Hősei, történetei első pillantásra mintha rendhagyóak volnának, de hamar rájövünk, hogy valamennyien a mai világ, világunk produktumai, s bármilyen „fursán“ is reagálnak bizonyos helyzetekben, típusokat képviselnek (holott az írónak nem szándéka típusokat teremteni); viselkedésük csak a merev társadalmi normák szerint kirívó, a lélek iratlan törvényei szerint természetes, emberi. Ezért fölösleges bárhol az írói kommentár. Ember, helyzet önmagáért beszél. Az *Ami jön* ciklusban olvassuk: „(Mat) — Közös szállodai szobában egy csángó tanárral. Iaşi-ban tanít a Politechnikán. Sportoló, labdarúgó. [...] Együtt vacsorázunk. Két menüt végigeszik. Az ágyban is eszik. Hátborzongatóan elégedett. Sokat nevet. Mikor rájön, hogy a logarléc használatával nem vagyok egészen tisztában, hajnali háromig magyarázza lelkesen. [...] Vagy: „Barátság) — Két naplónoteszemet a fogolytáborban elveszi az őr, tűzbe dobja a konyhán. Pedig máskülönben szeret, igyekszik kivételezni velem. Megtanítom sakkozni. Együtt sétálunk. Éjszaka a szalmazsákom mellé ül, és néz. Beszélgetni nem nagyon tudunk, de valahogy mégis megérteti magát. »Arról nem kell írni«; valami ilyesmit magyaráz. — »El kell felejteni«. Mielőtt megszöknék a táborból, szolgálati mulasztást követ el részem. Kivégzik.“

S végig érezzük az író aggodalmát, hogy a millió frott törvény labirintusában elvész az ember, az egén. (Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1979.)

K. E.

Borisz Paszternák „objektív lírája“

A pályaképvázlatnak is beillő tanulmányban (VALÓSÁG, 1979. 7.) Szilágyi Ákos abból a gondolatból indul ki, hogy a paszternáki életmű „zseniális korai lírája“ éppúgy, mint mehökkentető kései prózájának „rejtélye“, a paszternáki úgynevezett „objektív líra“ sajátosságaival magyarázható.

A költői látátságnak ez a módja jelen van már a futurista Paszternák első köteteiben is (*Sorompók fölött*, 1917; *Növérem, élet*, 1922; *Témák és variációk*, 1923) abban a törekvésben, amely a szimbolizmust kiszabadítja az érzékfelettség és túlvilágosság kalodájából, és valóságos étellel telíti a személyiséget. Ebben a folyamatban az emberi emancipáció úgy valósul meg, hogy az érzéki felszabadulás, lerázva az életre nehezedő erőket, empirikusan igaz boldogságot hoz létre.

Az érzéki felszabadítás azonban Paszternáknál nem valamilyen *vadsághoz* vagy *primitívséghez* való romantikus visszatérést jelent, hanem a kultúrának az akmeizmus szellemében való értelmezését, az ember és a tárgyak érzéken szabad létezése révén. A futurista Paszternák verseiben is ezért kapnak a szavak fizikai valóságot, ezért válnak a bizarr szakszavak, a groteszk metaforák a költői látátság eszközeivé. A futurizmushoz ez a program a nyomtatott szöveg vizuálisan és akusztikusan is hatékony újraszervezésével kötődik a „zaumnij jazik“ nyelvújító kísérletéhez, amelyben a derű és a nevetés, a költői profanizálás a futurizmust a népi kultúrához kapcsolta.

Magát Paszternáknak éppen az érzéki felszabadításnak ez a perspektívája közelítette mind a futuristákhoz, mind — később — sajátos módon a forradalomhoz. Az eldologiasodott világ kritikája azonban Paszternáknál elvontabb, mint a futuristáknál, a szociális probléma zárójelbe kerülése pedig a hagyományokhoz való szabadabb viszonyulást tette lehetővé. „A vezető szólam Paszternák lírájában az életé, és csak ennyiben az emberé, a fellázadt történelemé.“ Ezért válik nála maga a forradalom is nem a *szociális egyén*, hanem az *érzéki egyén* lázadásává, lírája pedig az idill, a szatíra és az elégia műfajaitól is elhatároltá. A személyesség a tárgyakból bontakozik ki, a tárgyak felébresztése pedig ezek érzéki metamorfózisa.

Paszternák tudatosan szakít Blok, Majakovszkij, Jeszenyin és Cvetajeva lírai szemléletének azzal a sajátosságával, amely a költői személyesség jelenlétét a naplószerűen életrajzi jellegű „számadás“ műfajává avatja. Paszternáknál lényegében nem a *költő* beszél például a tavaszról, a kertről, az esőről, hanem *ezek órája*. Ezért őrizhette meg lírai költészete emberközeli, intim és kedves jellegét is.

Paszternák tudatában volt lírája újszerűségének. Megfontolás eredményeként dobta le magáról a polgári individualista önkifejezés kényszerzubbonyát, és tárta fel a mindenben és mindenkiben jelenvaló érzékiséget. Ezért is teremtett Paszternák érzékiségszemlélete számára új költői nyelvet. Mint egyik méltatója, Jurij Lotman megállapítja, Paszternáknál a szó egyszerűen anyagtalanná válik, s így *néma* és *hazug*, másrészt tárgy a tárgyak között, és ebben az értelemben nem jelent, hanem *létezik*.

A szó érzéki felszabadulásának leglátványosabban formai képződménye az *új rím*, amely Velimir Hlebnyikov költészetében, amint Jakobson megállapítja: „akusztikai vegyértékkel“ elválik az értelmi kapcsolattól. Ezt a törekvést jól szolgálta az orosz nyelv hangsúlyozó intonációs rendszere. Mint Szilágyi Ákos Bowrát idézve megállapítja, Paszternák lírája is a félrímek, az asszonáncok birodalmában születik, és mert rímei az érzékileg felszabadult hétköznapiesség jegyeiben alakultak, érzéki élelenségük, játékoságuk és filozófiai derűjük kiemelte őket a korabeli költészet világából. A kortárs Cvetajeva ezekre a költői értékekre is gondolva állapította meg: „Paszternák nagy költő. Jelenleg mindenkinél nagyobb: azok többsége, akik számítanak — volt, egyesek vannak, ő az egyedüli, aki *lesz*.“

Katajev pedig nemrégben ezt írta róla: „Azt hiszem, hogy alapvonása az érzékiség volt, első verseitől kezdve az utolsóig.“

Paszternák képei nem annyira metaforikus, mint inkább metonimikus alapon ragadhatók meg. Ez a sajátosság Paszternák epikai munkásságában is fontos, mert Szilágyi Ákos nem explicitált véleménye szerint szerepe volt abban, hogy Paszternák sajátos lírai alkotásának éppen e meghatározó jellegzetessége miatt nem vált igazi regényíróvá. A kijelentés alapja Roman Jakobsonnak az a teóriája, amely szerint a lírában a *metafora*, az epikában pedig a *metonímia* az uralkodó.

Szilágyi Ákos szerint „1917 forradalmas nyara” jelentős szerepet játszott abban, hogy Paszternák korai lírájában meghaladta az individuumpontosság és individuumellenesség antinómiáját, a forradalom pedig az érzéki újjászületés, az emberi emancipáció modellje lett számára. Ez a magyarázata annak, hogy Paszternák a forradalmat nem politikai módon fogta föl és nem is ilyen módon fejezte ki lírájában. Sőt, a harmincas évek értelmiségi katasztrófavilágából visszapillantva, a forradalomban már „egyre inkább az étellel szembenálló, mesterségesen az életre erőszakolt elvet” látott. Így véleménye a forradalomról „értékelő alapállásának — éppenséggel — makacs változatlanóságáról tanúskodik”. Ennek ellenére a Szilágyi Ákostól idézett Bowra szerint: „A maga módján Paszternák költészete is a forradalmi korszak terméke, és nem kis mértékben a kor szellemétől nyeri inspirációját.” De nem úgy, mint Majakovszkij, akinél a magánélet-ellenesség a forradalmi praxis költői képpé formált mozzanata, hanem úgy, hogy a magánélet keretei (ház, szoba, kert, nyaraló), a mindennapi élet tárgyai a vershelyzetek hősei maradnak. Ellentmondásos viszonyuknak ez egyik magyarázata. Paszternák Majakovszkij politikává lett líráját csak egy pontig követhette. Addig, amíg a forradalom nagyszerű és csodálatos „természeti jelenségnek” látszott, amíg az érzéki felszabadítás tapasztalatát, az élet emancipációját testesítette meg. A húszas évek Majakovszkija Paszternák számára már nem létezik. Nem véletlen, hogy az első szovjet írókongresszuson Buharin Paszternákot kiáltja ki a szovjet korszak reprezentatív költőjének, és költészetét a Majakovszkij-utánczókkal és a rossz propagandaköltéssel állította szembe. A forradalom értelmiségi vezetőgárdájának egyik utolsó képviselője ezzel tulajdonképpen Lenin, Lunacsarszkij és Trockij álláspontját képviselte, akik elítélték a proletkult és a baloldali avantgarde művészetellenes gesztusait. Nem véletlen tehát, hogy a „realpolitikus” Sztálin megváltoztatta Buharin értékelését, és a már halott Majakovszkijt kiáltotta ki megfellebbezhetetlenül a kor legjobb és legtehetségesebb költőjének. Paszternák levélben köszönte meg Sztálin „döntését”.

Tanulmányának zárófejezetében (*A költő regénye*) Szilágyi Ákos jó néhány oldalt szán Paszternák epikai főműve, a *Doktor Zsivágó* elemzésének. Jelentős írók, irodalomtörténészek és kritikusok véleményeit idézve mutatja ki, hogy az egész életében tulajdonképpen prózaíráásra törekvő Paszternák lebecsülte a versírást, csak „előkészületnek, sajátos piszkozatnak” tekintette a prózához. Már 1918-ban „a nagy regényről” ábrándozik, és költő kortársai egy részében is csak a potenciális prózaíró volt hajlandó meglátni. Ennek ellenére Szilágyi Ákos szerint Paszternák képtelen volt egy epozsi zártságú és fenségű művet teremteni abban a nem epozsi hősökkel telített nem epozsi világban, amelyben élt. A megteremtett epikum csak lírai és filozófiai, csak misztikus-fantasztikus jellegű lehetett. Regényének lírai közegében a vörösök, a partizánok vagy Sztrelnyikov idegenül, embertelenül hatnak. A többi között azért is, mert a forradalom Paszternák akkori felfogásában már az étellel szemben elkövetett értelmetlen atrocitás. És ez az álláspont már nem egy szemléleti eltorzulás, hanem a forradalom megvalósulásának egyik történelmi pontjáról megfogalmazott vélemény, amely „végzetesen korlátoltnak és vigasztalannak” mutatta a lehetőségből valósággá vált, értelmét veszített forradalmat. Az a kérdőjel, amelyet Paszternák a forradalommal kapcsolatban felvetett, nem politikai volt, hanem etikai, és erre a gondolatra épült: „Az ember azért születik, hogy éljen, nem pedig azért, hogy készülődjön az életre. S maga az élet, az élet jelensége, az élet öröme olyan szívbeemarkolóan nem tréfadolog.”

R. Gy.

A DEKADENCIA VONZÁSÁBAN (Time, 1979. szeptember 10.)

A nagy amerikai hetilap esszéírója, Lance Morrow azzal indítja gondolatmenetét, hogy napjainkban — nem utolsósorban a határokon túlról érkező bí-

rálatok hatására — számos amerikai foglalkoztat a dekadencia spengleri agályokat felelevenítő fogalma. Sokan úgy érzik, hogy az Egyesült Államok a dekadencia vonzásába került, s a büntudatnak ebben a formájában a közismert amerikai önelégültség másik ol-

dalára ismerhetünk. A *Time* szerzője azonban nem elégszik meg ezzel a megállapítással, hanem felveti a kérdést: valóban relevánsnak tekinthető-e ez a sokértelmű, az élvezeteket s a hanyatlást társító fogalom a mai amerikai viszonyokra?

Morrow egy nemrég megjelent könyvre (Richard Gilman: *Decadence*. Farrar, Straus, Giroux) hivatkozik, hogy a benne kifejtett elemzés segítségével fogalmazza meg feleletét. Mindenekelőtt jelzi, hogy a boncolgatásra kerülő kategória igen változatos, illékony tartalmakat közvetít. Jelentheti az érzelmi élvezetek hajhászását és a csömört, a fellengzőségeket s valami olyasmit, ami már közel áll a bűnhöz. A dekadencia fogalma többnyire ellentmondásos — szögezi le a *Time* szerzője, majd hozzáteszi, hogy egyetért Gilmannal, aki szerint az amerikaiak visszaélnék a fogalom használatával. Sűrűn ismételtetik, de nem tudják, mit is kell rajta pontosan érteni.

Elterjedt az az úzus, hogy különböző listákat állítanak össze az észlelt, dekadensnek minősített jelenségekről, az így készült láttelel azonban nem mindig konkludens, nem is mindig találó. A dekadenciára jellemző esetként könyvelték el például a Rolling Stones egyik tagjának, Keith Richardsnak az eljárását, aki egy amerikai turné alkalmával úgy akarta az egészségügyi ellenőrzést kijátszani, hogy heroinnal telített vérért teljesen kicserélte. A New York-i és San Franciscó-i szado-mazochista klubok — a maguk nyilvánosan üzött visszataszító praktikáikkal — éppúgy szerepelnek a listán, mint az ugyancsak gyakran utálatos tünetekben megnyilvánuló disco-divat.

Sokan az extravaganciát is a hanyatlás szindrómájához csatolják. Ebben a megközelítésben dekadenciának számít, hogy Tiffany 2950 dolláros arany karórárt hord, Gábor Zsazsa pedig egy 150 ezer dollárért vásárolt, belül leopárdbőr-huzatú Rolls-Royce autón jár.

A példák felsorolása is mutatja, hogy a dekadencia erősen szubjektív erkölcsi és pszichológiai színezetű szó. Azoknak a dolgoknak, magatartásoknak és jelenségeknek a megjelölésére szolgál, amelyeket szörnyűeknek, visszataszítóknak, veszedelmeseknek, ugyanakkor pedig — freudi alapokon — érdekeseknek tartunk. Ezzel kapcsolatban feltehető a kérdés: nem tekinthető-e alapvetően meghatározónak a dekadenciára éppen az, hogy az említett eltévelyedések nyilvánosak, a közvélemény pedig toleranciával fogadja őket? Szerzőnk felfogása szerint a tolerancia nem azonosítható a dekadenciával, de a szóban forgó funkciójában az erkölcsi felelőtlenség egyik

megnyilvánulásának minősíthető. A dekadencia meghatározásában a társadalmi következményekkel járó patológikum ragadható meg. Olyan attitűdöt jelöl, amely túlnő önmagán, és — akárcsak valamilyen fertőzés — másokra is átterjed. Etimológiailag a latin *decadere*-ből származik, s nyilvánvalóan valamilyen formában a pusztulást, a halált sugallja. A szimptomáknak azt az összességét fejezi ki, amely egy kimerült, végnapjai felé közeledő társadalomra jellemző.

Gary Gilmore könyve a történetiség jegyében figyelmeztet arra, hogy a hetvenes évek Amerikájában észlelt jelenségeknek nyilván megvan a maguk előzménye. Emlékezetes például, hogy a XVIII. század londoni közönsége beteges érdeklődést tanúsított az emberi szenvedések iránt, és akik tehetők, Párizsba rohantak, ha valamilyen szenzációs ígéretű kivégzésnél lehettek jelen. A XVII. században viszont a jó londoniak vasárnaponként azzal szórakoztak, hogy a menhelyeken vegetáló nyomorékokat és elmebetegeket csúfolták. Arra is gondolhatunk, hogy Michelangelo idején Firenzében a hidak alatt számtalan meggyilkolt ember hulláját sodorta a víz, a felvilágosodás korának Londonjában pedig az utcákon szinte szabadon garázdálkodhattak a rablóbandák.

Igen elterjedt az a vélemény — folytatja a *Time* esszéje —, hogy a dekadencia volt Róma bukásának oka. Ez tévedés. Hatalma csúcán erkölcsileg züllettebb volt, mint hanyatlása idején.

Szokás az is, hogy a hanyatlást a természetben mindenütt észlelhető folyamathoz hasonlítják. Az élőlények megszületnek, nőnek, fejlődnek, majd erejük, életképességük csökken, s a végén eltűnnek — hangzik ez a magyarázat —, azok pedig, akik ezt a folyamatot a történelemre alkalmazzák (Vico, Toynbee stb.), ezzel a modellel kívánják a társadalmi dekadenciát is értelmezni. Az élet ciklusaira való hivatkozás azonban valamilyen kivédhetetlen determinizmust sugall, és képtelen előre jelezni olyan civilizatórikus ugrásokat, mint amilyen például a reneszánsz volt.

Mindezek alapján levonható az a következtetés, hogy a dekadencia bizonytalan, proteikus fogalom. Jelentése szüntelenül változik a társadalmi, kulturális, erkölcsi, sőt műszaki tendenciáknak megfelelően. Népszerűségéhez az a körülmény is hozzájárulhatott, hogy pontatlansága mellett bizonyos profetikussá jellege van. Használatával a történelemnek valamilyen vaskövetkezetességgel érvényesülő törvényszerűségére lehet utalni. Vádat is tolmácsol.

Ebben az értelemben mindazok, akik ma előszeretettel használják, azt kívánják kiemelni, hogy a Nyugat, közelebbről pedig az Egyesült Államok veszedelmes lejtőre jutott. Társadalmi és erkölcsi csőd fenyegeti őket, s ezt csak kíséri a mindenütt eluralkodó hedonizmus. Burjánzik a bürokrácia, a nevelés hatástalannak bizonyul, a tartalékok és források pedig kimerülőkben vannak. Az igazságszolgáltatás paródiává torzult, s egy pazarló fogyasztás vált uralkodóvá. Malcolm Muggeridge nevű angol szerző szerint: „A nyugati társadalmat egy nagymértékben tudatalatti halálvágy kerítette hatalmába.”

E diagnózisokkal szemben Lance Morrow inkább ama megítélés felé hajlik, hogy az amerikai dekadencia nyolc vagy tíz évvel ezelőtt aggasztóbb volt. A vietnami háború, a gettó-lázadások, az ellenkultúra virulens megnyilvánulásai idején a bomlás jelei nyugtalanítóbbak voltak, mint jelenleg. Wayne Youngquist Milwaukeee-beli szociológus úgy látja, hogy: „Társadalmunkban kétség-telenül jelen van a dekadencia, de csökkenőben és nem erősödőben lévő tendenciát mutat. Intézményeink a gyógyulás útjára jutottak, az erkölcsi kétértelmőségek és kísérletezések ideje lejárobán van.” A diagnózishoz azonban — Morrow szerint — nemcsak az aggasztó erkölcsi jelenségek tartoznak, hanem számolnunk kell még a 3,8 százalékkal csökkenő munkatermelékenységgel, a télfűtéshez közeledő kémiai szennyeződéssel s a katasztrófálisnak ítélt függőség-gel a kóolaj behozatalát illetően.

Az esszé befejező részében a *Time* szerzője ismételten figyelmeztet arra, hogy a dekadencia terminusa az egyszerűsítés veszélyét is magában hordja, fajsúlyát pedig a tömegtájékoztatói eszközök hírverése a tényleges szerepén jóval felül érzékelteti. Mielőtt a dekadenciáról értekezünk, próbáljunk különbséget tenni az élet szokványos ferdeségei és a halált jelző végső tünetek között.

A TATE GALLERY GONDJAI (Observer Magazine, 1979. május 27.)

A világ egyik leghíresebb modern képzőművészeti gyűjteménye, pontosabban az ennek otthont adó londoni Tate Gallery gondban van — bár gondjainak egy részét épp most oldották meg, legalábbis ideiglenesen. A Sir Henry Tate alapította képtár angol és nemzetközi anyaga nemegyszer kinötte már a rendelkezésre álló kereteket; legutóbb 1937-ben bővült a tekintélyes szoborgalériával. Ezzel lezárult a magánado-

mányok sora. Azóta számos terv készült a kiállítási tér bővítésére, hogy az ijesztően növekvő gyűjteményeket (a nemzetit és a külföldit) a közönség elé tårhassák. Az idén, az év közepén megnyílt új kiállítási terület átadását eredetileg legkésőbb 1974-re tervezték...

Számos módszertani (muzeológiai), illetve művészettörténeti probléma vetődik fel a gyűjtemények jelenlegi állománya és jövőbeli bővítése kapcsán. Mindenekelőtt az, hogy hol kezdődik a modern művészet, vagyis hol a határ a nem kevésbé híres National Gallery és a Tate Gallery gyűjtési köre között. A Tate szerint 1900-tól számítható a modernség. Vagy 1907 utántól, tehát a kubizmustól errefelé. (A National Gallery meg is vásárolta már Picasso egyik kubista művét.) Jogos viszont az az igény, hogy a múzeumlátogató a fejlődési folyamatokat is érzékelje, s lehetőleg együtt lássa a nemzeti és az egyetemes művészet ugyanazon korhoz és irányzathoz tartozó alkotásait.

Látszólag egyszerűbb, de nem kevésbé súlyos gond a művészi munkák egyre magasabb ára. Ugyanakkor rengeteg mű, különösen az újabbak közül, kiállítási tér hiányában pince-létre, raktárbeli megőrzésre van kárthatva. Ráadásul pedig még nem biztosítéka a halhatatlanságnak, hogy az illető alkotást a Tate megvásárolta...

William Feaver, a Tate Gallery problémáit bemutató cikk (*A Move to Keep the Tate in Touch*) szerzője J. W. Waterhouse népszerű festményének („The Lady of Shalott”), Henry Tate valószínűleg legkedvesebb műkincsének kiemelésével indítja eszmefuttatását. Az eladott reprodukciók mutatják: ez a Waterhouse-mű valósággal jelkép lett. A cikk zárómondatai így hangzanak: „A Tate eljutott egy csúcspontra [a klimaxhoz — így az angol szöveg!]. Most ketté kellene oszlania, hogy kétszeresen virágozzék.”

ETNIKUS HAGYOMÁNY ÉS IDENTITÁSZAVAR (Alkohológia, 1978. 4.)

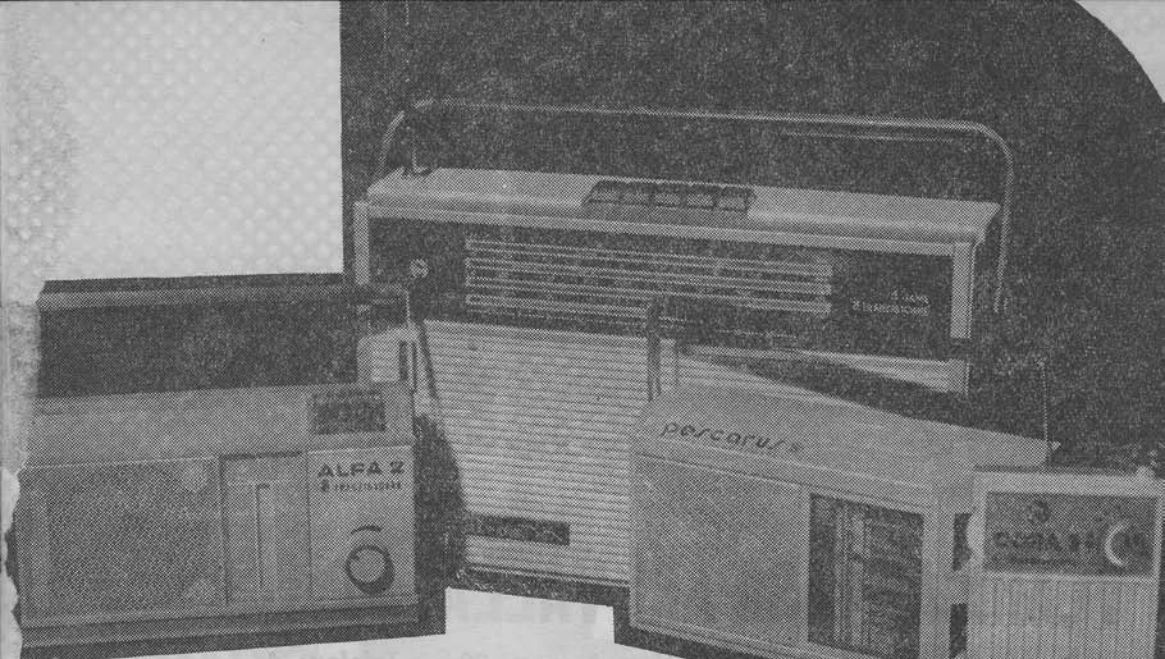
Hoppál Mihály a hiedelemrendszerek kutatása terén elért újabb eredményeket felhasználva *néprajzi*, illetve *társadalomantropológiai* megközelítésben veszi szemügyre a köznapitól eltérő (deviáns) viselkedés formáit. A deviáns magatartás eddigi vizsgálata elsősorban a társadalmi struktúra függvényében látta a jelenséget. A beteges (patológikus) deviáncia valóban nagymértékben összefügg az anyagi-társadalmi helyzettel. A köznapitól eltérő magatartás-

nak azonban vannak kevésbé „elhajló” formái is. Ilyenek: az erkölcshez, a munkához, a közösség más tagjaihoz, a tulajdonhoz, a valláshoz, a kultúra sajátos „ethosz”-ához való viszonyban jelentkező eltérések. E jelenségek magyarázataiban a szerző szerint célravezetőbb a *kulturális meghatározottságra* összpontosítani. Az *etnikus hagyomány* (hiedelemrendszer) fogalmának bevezetése új szemponttal gazdagítaná a kultúraközi vizsgálatokat. Az etnikus hiedelemrendszer ugyanis nemcsak azt modellálja, hogy mit hisz a közösség, nemcsak elrendezi az egyénben a hiedelemtudást, hanem azt is meghatározza, miként kell cselekedni, viselkedni egy adott köznapi vagy ünnepi élethelyzetben. A boszorkányüldözés és -égetés története a „civilizált” Európában igen sokat elárul arról, hogyan működik a hiedelemrendszer bonyolult mechanizmusa. Ahogy a boszorkányhithoz a boszorkányüldözés, úgy minden hiedelemhez hozzátartozott valamilyen „előre meghatározott” cselekvési program. Ezzel a végletes példával jól lehet érzékeltetni, hogy a különféle etnikus hiedelmek a legképtelenebb szokásokat is szentesíthetik. W. G. Sumner *Népszokások* (Budapest, 1978) című könyvében számtalan adalékot hoz fel annak bizonyítására, hogy a deviancia megítélésében mennyire az etnikus hagyomány rabjai vagyunk. Az emberevés, a tempomi prostitúció, az építőáldozat vagy a vérbosszú saját kultúránk szemüvegén át nézve deviánsnak minősül, az adott hiedelemrendszeren belül éppen szabályjellegetlenül fogva válhatott mértékké és cselekvési programmá.

A hozzánk közelebb álló etnikai közösségek hagyományában (hiedelemrendszerében) biztonságosan működő „döntési minták” írják elő a deviáns személyiséghez való viszonyulás optimális viselkedésformáit. Akit a közösség „táltos”-nak vagy tudósnak tartott, azokat a néphit már születésükkor kiválasztotta — hiszen burokban vagy foggal vagy eggyel több ujjal (mint például Ady Endre) születtek. A sámánizmus nemzetközi szakirodalma számtalan olyan esetről tud, amikor a vártaulan megbetegedő — révületbe esett, „elrejtezett”, hosszantartó álomba merült — egyént szűkebb közössége szinte kényszerítette a gyógyító ember szerepének felvállalására. Ez volt a jel a közösség számára, hogy közülük valaki az átlagostól eltérő (deviáns) képességekkel rendelkezik. A deviáns egyéniségnek ez a „kijelölési rutinja” azonban aligha vehető egy kalap

alá azzal a tudományos eljárással, amely a sámánjelenséget a vitaminhiányra visszavezethető hisztériás deviancia tipikus eseteként magyarázza. Ugyanis mai fogalmaink szerint nincs a jelenségben semmi patológikus. A sámánok kétségkívül hiperérzékeny emberek voltak, akik az adott etnikus hiedelemrendszer és a közösség elvárásainak megfelelően felvállalták a nehéz természeti körülmények között élő közösség egyfajta mentálhigiénés ellátását. Hoppál Mihály mindezek alapján megkockáztatja azt a feltevést, hogy az etnikus hagyomány azért olyan hatásos, mert pontosabban előírja a közösség számára a köznapiól eltérő jelenségekkel kapcsolatos viselkedés szabályait, mint a modern ember számára az általános szabálynélküliség „korlát nélküli szabadsága”. A tőbblet éppen abból adódik, hogy a hiedelmek adott rendszere, mint modelláló rendszer, nemcsak azt határozza meg, hogy ki és milyen körülmények között tekinthető „elhajló”, hanem azt is, hogy milyen magatartást kövessünk velük szemben. A modern városi ember életéből éppen ez utóbbi eligazító mozzanatot hiányzik.

Ezért bizonyul rendkívül kockázatosnak a hagyományoktól való eltávolodás vagy a szerző keményebb fogalmazásában: az etnikus hiedelem- és értékrendszer tagadása. A hagyományok rendszerének a haladás nevében végzett tervszerű rombolása tömegmértékű identitás-zavarhoz vezet. Az identitástudat zavarai — kevésbé tudományosan: a nemzeti-nemzetiségi önismeret zavarai — súlyos következményekkel járnak mind az egyén, mind a közösség szempontjából. A közvetlen emberi kommunikáció hálójából kiszakadó egyént a városi közömbösség kommunikációs vákuumában a sehoval sem tartozás nyomasztó érzése keríti hatalmába, ez a legszélsőségesebb deviáns viselkedési formák kialakulásának kedvez. Nem véletlen, hogy mint ahogy a sámán esetében a kábítószer-fogyasztás sem minősült devianciának, hanem a szertartás, illetve gyógyító cselekvés természetes kellékének, úgy a paraszti (falusi) közösségekben sem tartják kirívónak (deviánsnak) az iszákosságot. E jelenségek csak a városi értékrend szerint tartoznak a súlyos deviancia fogalmkörébe, ahol a neurozishoz vezető identitászavar természetes velejárói. A hagyományát vesztett közösség veszélyes kollektív neurozisaikat a szerző olyan történelmi jelenségekkel hozza összefüggésbe, mint a terrorizmus vagy a fasizmus.

KIVÁLÓ KÉP- ÉS HANGMINŐSÉGET BIZTOSÍT AZ INTEGRÁLT ÁRAMKÖRÖS TÉVÉCSALÁD VALAMENNYI TÍPUSA!

A készülékek működése a beépített stabilizátor révén még nagy feszültség-ingadozás esetén is zavartalan; a teljes tranzistorizálás megnöveli élettartamukat; áramfogyasztásuk 33 százalékkal kevesebb; szavatossági idejük 12 hónap.

Az állami kereskedelem szaküzletei az alábbi integrált áramkörös tévékészülékeket kínálják:

Készüléktípus	Képernyőátmérő (cm)	Ára (lej)	15% előleg	Havi részlet (24 hónapra)
SPORT	31	3000	450	106
OLT	44	2920	438	103
SNAGOV	47	2920	438	103
SIRIUS	50	3050	457	108
SIRIUS	56	3100	465	110
DIAMANT	61	3600	540	128
LUX	65	4000	600	142

ZSEBRÁDIÓK – TÁSKARÁDIÓK

Az állami kereskedelem üzleteiben 9 készüléktípus közül válogathat:

Készüléktípus	Hullámhosszak száma	Ára (lej)
CORA	1	345
APOLLO	1	345
PESCÁRUS	2	450
ALFA	2	500
COSMOS	3	645–740
ALBATROS	4	800
JUPITER	4	845
MADRIGAL	4	1150
GLORIA	4	1450

A zseb- és táskarádiók 18 havi részletre kaphatók, mindössze 20%-os előleggel.

VLAHICAI VASIPARI VÁLLALAT

ARGITA megye – 4154 Vlahica – Gábor Aron u. 20. – Telefon: 4 –
Telefax: 027423

Magyar és külföldi megrendelésre gyártja
az alábbi termékeket:

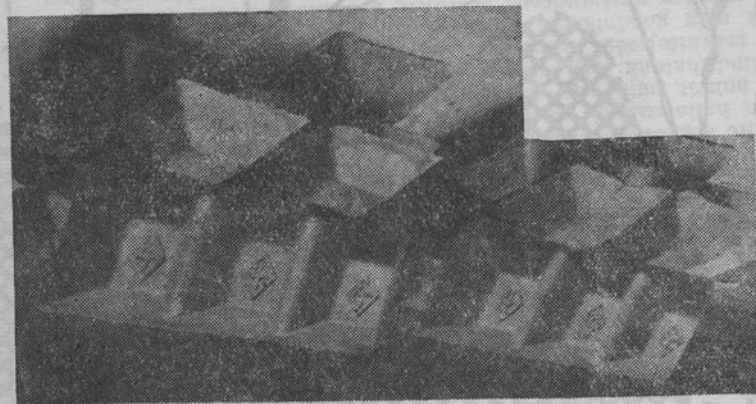
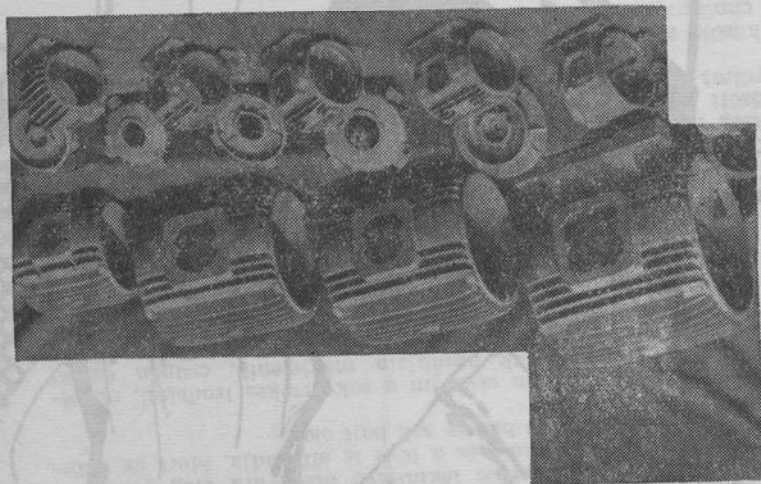
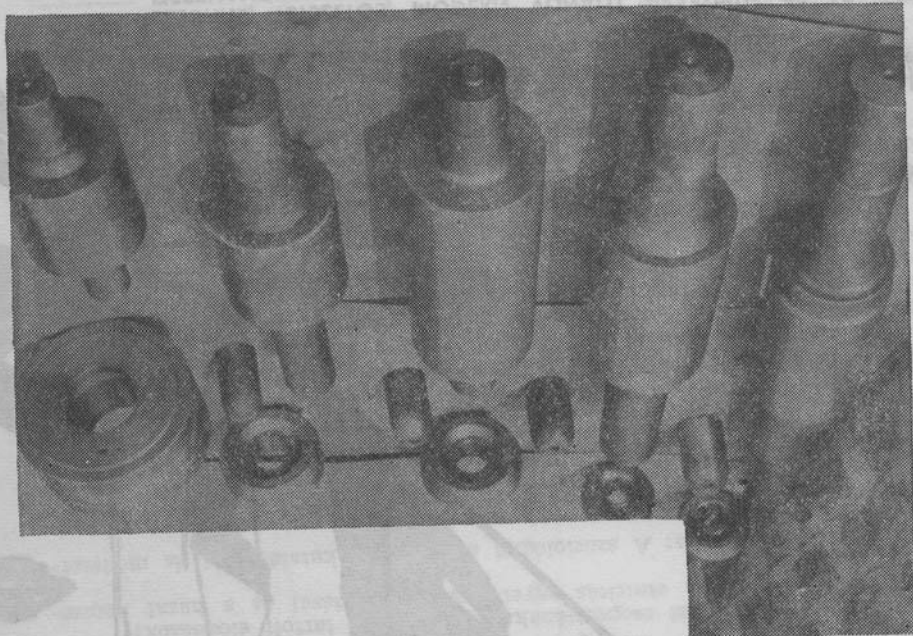
- magas tisztasági fokú nyersvas
- gömbgrafitos öntvények (gépipari alkatrészek)
- öntödei felszerelések és kellékek
- villanymotor-házak
- villanymotor-pajzsok
- keménykérgű hengerek

HENGERMŰVEKHEZ

HUZALOK, LEMEZEK ÉS KÖNNYŰ IDOMACÉLOK GYÁRTÁSÁHOZ

A CSŐGYÁRTÁSHOZ ÉS A VEGYIPARBAN HASZNÁLT HENGEREK

- öntödei nyersvas

beköszöntött az ősz!

Új készruha-modellek, férfiöltönyök, női ruhák, szoknyák, kosztümök, PAN kötöttárak, lábbelik és a szezonnak megfelelő egyéb ruházati cikkek bő választéka várja az állami kereskedelem szaküzleteiben és az áruházak szakrészlegein.

**ELEGÁNS, TETSZETŐS, MODERN VONALÚ, PRAKTIKUS ÉS AZ ŐSZ SZÍNEIVEL
ÖSSZHANGBAN ÁLLÓ
ÖSSZEHANGOLT MODELLEK!**

SZERKESZTŐK-OLVASÓK

VASILE BARBU (Bukarest). — Nincs számottevő műszaki irodalmunk, ami utat mutasson a műhelyi, az üzemi szóhasználatnak. Ellenben szelvényben beszélnek az üzemi zsargont, egy sem nem román, sem nem magyar keveréknyelvet: a „romagyar“-t, ami nyelvtudományi szempontból is figyelemre méltó. Sajnos, még a napi és az időszaki sajtó segítségét is nélkülözzük: a rádióban állítólag van valami, de az Bukarestig nem hallatszik el. A televízió magyar adását sem érdekli, pedig legalábbis megér annyit, mint egy csürdögölő. [...] A szaknyelvművelés lezúdírt keretében elindíthatnék egy vitát, amelyben kielemeznék néhány olyan elviselt, agyonkínzott szakkifejezést, mint a „felszerelés“, amelyen sok tollforgató lovagol, olyanok, akik még gondolkodni is lusták. [...] A *Korunkban* megjelenő vélemények átmennek majd a nyelvtudósok szűrőjén, s ezáltal valóban kifogástalan szóanyag kerülne az olvasóhoz. És a *Korunk* tekintélye bizonyára elég erős lesz ahhoz, hogy napi és időszaki sajtónk, a rádió és a tévé is elfogadják. Mert az önöség, a mindent jobban tudni akaró észjárás bizony sok bajt okoz.

PÁLL VERA (Marosvásárhely). — Szívesen olvasom a sok értékes irodalmi, művészeti, szociológiai cikket, amely a *Korunk* hasábjain megjelenik, csupán egyetlen észrevételem volna: egyes cikkekben rengeteg az idegen kifejezés. Tudom, hogy vannak ezek között olyanok, amelyek nem helyettesíthetők magyar szavakkal, de — ha lehetséges — mégis hozzáférhetőbb, érthetőbb módon kérjük tolmácsolni a mondanivalót, amely mindenkire szól.

A KORUNK HÍREI

Október 16—22. között Herédi Gusztáv írószövetségünk képviselőjében részt vett a Jugoszláv Írószövetség rendezésében megtartott nemzetközi avantgarde-konferencián, majd 22—30. között az újvidéki *Híd* vendége volt, és szerkesztőségünket képviselte a testvér-folyóirat alapításának 45. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségen.

November 4. és 9. között szerkesztőségünk vendége volt Fehér Ferenc költő, az újvidéki Magyar Szó című napilap munkatársa.

A *Korunk* társadalomnéprajzi csoportjának munkaülésein tartott előadások:
október 16.: Gáll Ernő: Az etnicitás egyetemes vonatkozásai és a hazai nemzetiségyszociológiai kutatások

október 30.: Várhegyi István: A szociológiai és néprajzi kutatás elvi és módszertani kérdései

november 13.: Balázs Sándor: A konkrét szociológiai kutatás filozófiai összefüggései

november 27.: Imreh István: Venczel József és a bálványosváraljai kutatások; Vétési László: Mikó Imre *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* (1932) című kötetéről.

A november 28-án tartott *Korunk*-dél-előttön Imreh István történezt köszöntöttük 60. születésnapja és *Erdélyi hétköznapiak* című gyűjteményes kötete megjelenése alkalmából. Gáll Ernő megnyitó szavai után Csetri Elek méltatta az ünnepeket munkásságát, majd a tanítványok és kollégák nevében Garda Dezső és Egyed Ákos beszélt, végül pedig Imreh István vázolta életútját, kutatói-pedagógusi tevékenységét.

KORUNK GALÉRIA

November 3.: Aurel Ciupe festményei és grafikái. — A megnyitón Kántor Lajos magyar és román nyelven elmondott bevezető szavai után Török Katalin, az Állami Magyar Színház művésznője Kányádi Sándor Baconsky-fordításaiból olvasott fel, majd Balogh Ferenc hegedűművész, főiskolai tanár és Azzoláné Irion Annie zongoraművész előadta Bartók *Szonatináját* és *Este a székelyeknél* című művét.

Új könyvek

BALINT TIBOR: Mennyel romok

CSEKE PÉTER: Látóhegyi töprengések

* * * Elindultam hosszú útra. A kibédi Majlát Józsefné Útvös Sára népballadáit. Közzéteszi Ráduly János

GALL ERNŐ: Pandora visszatérése. A reményről és a méltóságról

HELTAI GASPÁR: Válogatott művei. Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta Bernád Agoston. Tanulók Könyvtára

IMBEH ISTVÁN: Erdélyi hétköznapok. Társadalom- és gazdaságtörténeti írások a bomló feudalizmus időszakáról

JAKÓ ZSIGMOND—JUHÁSZ ISTVÁN: Nagyenyedi diákok 1662—1848

KACSO SANDOR: Vakvágányon. Regény. Az előszót és a jegyzeteket írta Nagy Pál. Tanulók Könyvtára

KÁLI ISTVÁN: Mint az a nagy sárga gép. Novellák, karcolatok. Forrás

KANTOR LAJOS: Korváltás. Kritikák, tanulmányok

KEKEDY LASZLO: Fejezetek a korszerű analitikai kémiából

KOSZTOLANYI DEZSŐ: Esti Kornél éneke. Versek és műfordítások. Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta Láng Gusztáv

LŐRINCZI MIKLÓS: Tápláló mikroorganizmusok. Antenna

MAKKAI SÁNDOR: Ördögsekér. Erdélyi regény. Szócs István bevezető tanulmányával. Romániai Magyar Írók

MÓRICZ ZSIGMOND: Forr a bor. Regény. Csiki László előszavával. Tanulók Könyvtára

NÉMETH LÁSZLO: VII. Gergely. Történelmi dráma. Veress Dániel utószavával. Drámák

POPESCU, D. R.: Felhők császára. Regény. Fordította Fodor Sándor

PUSZTAI JÁNOS: Zsé birtoka. Regény

RITÓOK JÁNOS: Kettős tükör

ROBOTOS IMRE: Esmék ütközésében. Tabéry Géza pályaképe. Kismonográfia

SŐNI PÁL: Az utolsó kör. Regény

SZENYEI SÁNDOR: Törött szárnyú galamb. Elbeszélések

* * * Szilágysági magyar népzene. Közzéteszi Almási István

VARRO ILONA: A hollandi doboz. Elbeszélések